

TEORIJA IN PRAKSA

Družboslovna revija

Let. LX, št. 2, str. 195–350
Ljubljana, april–junij 2023
UDK 4, ISSN (tiskana izdaja): 0040-3598
ISSN (spletna izdaja): 2820-591X

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ
Fakulteta za družbene vede,
Univerza v Ljubljani

GLAVNI UREDNIK
PIKALO, Jernej, Univerza v Ljubljani

PODROČNI UREDNIK
KRPIČ, Tomaž, Univerza v Ljubljani

SEKRETARKA REVIIJE
ČERNČIČ TOMAŽEVIČ, Tina

MEDNARODNI UREDNIŠKI ODBOR
BOJINOVIĆ FENKO, Ana,
Univerza v Ljubljani
BURGER, Anže, Univerza v Ljubljani
CABADA, Ladislav,
Metropolitan University Prague
CALABRESE, Andrew,
University of Colorado Boulder
ČELIK, Burçe, Loughborough University London
CIPEK, Tihomir, University of Zagreb
CLARKE, Alissa, De Montfort University
COENDERS GALLART, Germà,
University of Girona
COHEN, Sara, University of Liverpool
CZADA, Roland, University of Osnabrück
DAHLGREN, Peter, Lund University
DE BEULE, Filip, KU Leuven
DOBROTIĆ, Ivana, University of Zagreb,
University of Oxford

DŽANANOVIĆ MIRAŠČIJA, Nedžma,
University of Sarajevo

FILIPOVIČ HRAST, Maša, Univerza v Ljubljani
GEMINI, Laura, University of Urbino Carlo Bo
JANSSEN, Susanne,
Erasmus University Rotterdam
KOGOVŠEK, Tina, Univerza v Ljubljani
KOS-STANIŠIĆ, Lidija, Zagreb University
KOTNIK, Vlado, Univerza na Primorskem
LUKŠIČ, Igor, Univerza v Ljubljani
LUTHAR, Breda, Univerza v Ljubljani
MANIGART, Philippe, Royal Military Academy
MITREVSKA, Marina, Ss. Cyril and Methodius
University in Skopje
PAJTINKA, Erik, University Matej Bel,
Banska Bystrica
ROMANENKO, Sergei,
Russian Academy of Sciences
STANKOVIĆ, Peter, Univerza v Ljubljani
ŠADL, Zdenka, Univerza v Ljubljani
WANIS-ST. JOHN, Anthony,
American University Washington DC
WILLKE, Helmut, Zeppelin University
WINTER, Rainer, The University of Klagenfurt
ZIMMERMANN, Katharina,
University of Hamburg

OBLIKOVALEC
MUJEZINOVIĆ, Ismar

PRELON
BETON, Leon

TISK
Tiskarna CICERO, Begunje, d. o. o.
Naklada 250 izvodov

REVIIJA TEORIJA IN PRAKSA V BIBLIOGRAFSKIH IN BESEDILNIH ZBIRKAH PODATKOV
SCOPUS, Emerging Sources Citation Index (ESCI), DLib, EBSCO, PROQUEST, COBISS.SI/COBIB,
COBISS.SI/ODKLJ, International Political Science Abstracts (IPSA), CSA Worldwide Political
Science Abstracts (CSA WPSA), CSA Sociological Abstracts (CSA SA, Internationale Bibliographie
der Rezensionen geistes- und sozialwissenschaftlicher Literatur / International Bibliography of
Book Reviews of Scholarly Literature in the Humanities and Social Sciences (IBR-Online), IBZ-
Online, Internationale Bibliographie der geistes- und sozialwissenschaftlichen Zeitschriftenliteratur
/ International Bibliography of Periodical Literature in the Humanities and Social Sciences /
Bibliographie internationale de la littérature périodique dans les domaines des sciences humaines et
sociales (IBZ-Online), CSA Social Services Abstracts (CSA SSA).

Naslov: Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, tel.: 01/5805-147, e-pošta: teorija.praksa@fdv.uni-lj.si
Revija je dostopna prek <http://www.fdv.uni-lj.si/revije/znanstvene-revije/teorija-in-praksa>

Celoletna naročnina za leto 2023: za študente in dijakke 40,00 EUR, za druge individualne
naročnike 50,00 EUR, za podjetja in ustanove 100,00 EUR.
Cena posamičnega zvezka v prosti prodaji je 20 EUR.

Revija izhaja s podporo ARRS – Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

TEORIJA IN PRAKSA

Interdisciplinary journal of social science

Vol. IX, No. 2, pp. 195–350
Ljubljana, April–June 2023
UDK 4, Print ISSN: 0040-3598
Online ISSN: 2820-591X

FOUNDER AND PUBLISHER
Faculty of Social Sciences,
University of Ljubljana

EDITOR-IN-CHIEF
PIKALO, Jernej, University of Ljubljana

ASSOCIATE EDITOR
KRPIČ, Tomaž, University of Ljubljana

ISSUE MANAGER
ČERNČIČ TOMAŽEVIČ, Tina

INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD
BOJINOVIĆ FENKO, Ana,
University of Ljubljana
BURGER, Anže, University of Ljubljana
CABADA, Ladislav,
Metropolitan University Prague
CALABRESE, Andrew,
University of Colorado Boulder
ČELIK, Burçe, Loughborough University London
ČIPEK, Tihomir, University of Zagreb
CLARKE, Alissa, De Montfort University
COENDERS GALLART, Germà,
University of Girona
COHEN, Sara, University of Liverpool
CZADA, Roland, University of Osnabrück
DAHLGREN, Peter, Lund University
DE BEULE, Filip, KU Leuven
DOBROTIĆ, Ivana, University of Zagreb,
University of Oxford

DŽANANOVIĆ MIRAŠČIJA, Nedžma,
University of Sarajevo
FILIPOVIĆ HRAST, Maša, University of Ljubljana
GEMINI, Laura, University of Urbino Carlo Bo
JANSSEN, Susanne, Erasmus University Rotterdam
KOGOVŠEK, Tina, University of Ljubljana
KOS-STANIŠIČ, Lidiya, Zagreb University
KOTNIK, Vlado, University of Primorska
LUKŠIČ, Igor, University of Ljubljana
LUTHAR, Breda, University of Ljubljana
MANIGART, Philippe, Royal Military Academy
MITREVSKA, Marina, Ss. Cyril and Methodius
University in Skopje
PAJTINKA, Erik, University Matej Bel,
Banska Bystrica
ROMANENKO, Sergei,
Russian Academy of Sciences
STANKOVIČ, Peter, University of Ljubljana
ŠADL, Zdenka, University of Ljubljana
WANIS-ST. JOHN, Anthony,
American University Washington DC
WILLKE, Helmut, Zeppelin University
WINTER, Rainer, University of Klagenfurt
ZIMMERMANN, Katharina,
University of Hamburg

GRAPHIC DESIGN
MUJEZINOVIČ, Ismar

PAGE LAYOUT
BETON, Leon

PRINT
Printing House CICERO, Begunje, d. o. o.
Copies printed: 250

ABSTRACTING AND INDEXING SERVICES

SCOPUS, Emerging Sources Citation Index (ESCI), Dlib, EBSCO, PROQUEST, COBISS.SI/COBIB, COBISS.SI/ODKIJ, International Political Science Abstracts (IPSA), CSA Worldwide Political Science Abstracts (CSA WPSA), CSA Sociological Abstracts (CSA SA, Internationale Bibliographie der Rezensionen geistes- und sozialwissenschaftlicher Literatur / International Bibliography of Book Reviews of Scholarly Literature in the Humanities and Social Sciences (IBR-Online), IBZOnline, Internationale Bibliographie der geistes- und sozialwissenschaftlichen Zeitschriftenliteratur / International Bibliography of Periodical Literature in the Humanities and Social Sciences / Bibliographie internationale de la littérature périodique dans les domaines des sciences humaines et sociales (IBZ-Online), CSA Social Services Abstracts (CSA SSA)

Address: Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenia; Tel.: 00 386 1/5805-147,
E-mail: teorija.praksa@fdv.uni-lj.si

Teorija in praksa is accessible at <http://www.fdv.uni-lj.si/revije/znanstvene-revije/teorija-in-praksa>

The annual subscription fee for 2023 is EUR 40.00 for students, EUR 50.00 for other individual subscribers, and EUR 100.00 for companies and institutions. The price of an individual issue is EUR 20.00.

The journal is subsidised by the Slovenian Research Agency.

TEMATSKI SKLOP: JEZIK KOT VEČNA REKA

Monika KALIN GOLOB, Boštjan UDOVIČ: IN MEMORIAM TOMO KOROŠEC (1938–2022)	199–202
Monika KALIN GOLOB: O STILISTIKI IN NJENEM POMENU: JEZIKOSLOVNA DISCIPLINA V DRUŽBI 21. STOLETJA	203–220
Erika KRŽIŠNIK: NEKAJ STALNIH, NEKAJ NEVARNIH IN NEKAJ TEŽAVNIH LASTNOSTI RABE FRAZEOLOGIJE V MEDIJSKIH BESEDILIH	221–236
Tina LENGAR VEROVNIK: VPRAŠALNI NAGOVORI IN DRUGE BESEDILOTVORNE STRATEGIJE V INTERVJUJIH NA RADIU IN V PODKASTU: SREDSTVO ŽANRA ALI ZNAK KONVERZACIONALIZACIJE?	237–252
Boštjan UDOVIČ: »LE VSTANI, VBÔRNI NÁROD MOJ, DO DÁNES V PRAH TEPTÁN«: O NASTAJANJU DIPLOMATSKE TERMINOLOGIJE NA SLOVENSKEM IN NJENIH ZAGONETKAH	253–268
Andreja ŽELE: ČLENKI: SLOVARSKI PRIKAZ NJIHOVE PRAGMATIČNE MOČI OZ. SOBESEDILNE VLOGE	269–280
Tadeja ROZMAN: ODGOVORNO Z JEZIKOM – DRUŽBENA VLOGA JEZIKOVNOPOLITIČNEGA PORTALA	281–294

ČLANKI

ANG

Sabrina P. RAMET: SPINOZA, LIBERALIZEM IN “LETNIK 1632”	295–315
Gregor POTOČNIK: STATUS TUJIH BORCEV V OBOROŽENIH SILAH UKRAJINE V KONTEKSTU MEDNARODNE SODNE REALNOSTI	316–333

AVTORSKI POVZETKI

334–337

CONTENTS

THEMATIC SECTION: LANGUAGE AS THE ETERNAL RIVER

Monika KALIN GOLOB, Boštjan UDOVIČ: IN MEMORIAM TOMO KOROŠEC (1938–2022)	199–202
Monika KALIN GOLOB: ON STYLISTICS AND ITS MEANING: LINGUISTIC DISCIPLINE IN 21 ST CENTURY SOCIETY	203–220
Erika KRŽIŠNIK: SOME COMMON, DANGEROUS AND PROBLEMATIC FEATURES OF THE USE OF PHRASEOLOGY IN MEDIA TEXTS	221–236
Tina LENGAR VEROVNIK: INTERROGATIVE ADDRESSES AND OTHER TEXT FORMATION STRATEGIES IN INTERVIEWS ON THE RADIO AND IN PODCASTS: A MEANS OF GENRE OR A SIGN OF CONVERSATIONALISATION?	237–252
Boštjan UDOVIČ: »RISE O RISE, MY POOR NATION, TRAMPLED IN THE DUST TO THIS VERY DAY (LE VSTANI, VBŖRNI NÁROD MOJ, DO DÁNES V PRAH TEPTÁN)«: ON THE FORMATION OF DIPLOMATIC TERMINOLOGY IN SLOVENIA, AND ITS PUZZLES	253–268
Andreja Źele: PARTICLES: DICTIONARY DESCRIPTION OF THEIR PRAGMATIC POWER OR ROLE IN COMMUNICATION	269–280
Tadeja ROZMAN: RESPONSIBLY WITH LANGUAGE – THE SOCIAL ROLE OF A LINGUISTIC-POLITICAL PORTAL	281–294

ARTICLES

ENG

Sabrina P. RAMET: "SPINOZA, LIBERALISM AND 'THE CLASS OF 1632'"	295–315
Gregor POTOČNIK: THE LEGAL STATUS OF ALIEN COMBATANTS IN THE UKRAINIAN ARMED FORCES WITHIN THE CONTEXT OF THE INTERNATIONAL JUDICIAL REALITY	316–333

AUTHORS' SYNOPSES

334–337

Monika KALIN GOLOB, Boštjan UDOVIČ*

IN MEMORIAM TOMO KOROŠEC (1938–2022)

Avtor fotografije: Primož Hrvacki

... A rek se je treba dotikati. Dotikati z rokami, z vsem telesom. Kdor se jih
dotika se lahko z njimi pogovarja in šele takrat jih lahko razume.
Dotikati se jih je treba. Kot ljudi. Kot vsega v tem stvarstvu: zemlje, dreves,
vetra, metuljev in ptic, skalnih sten in cvetic. /.../
Samo dotikati se je treba teh rek,
dotikati,
dotikati.
Pogovarjati se z njimi, jih poslušati in razumeti.
Narediti, da bodo reke kot nekdaj tekle –
skozi človeška srca.

Tomo Korošec, Rekam¹

Zaslužni profesor Univerze v Ljubljani dr. Tomo Korošec bi letos julija praznoval 85. rojstni dan. Naš namen in poziv spomladi 2022 sta bila namenjena počastitvi tega jubileja s priložnostno *jeziku v družbi* posvečeno tematsko številko *Teorije in prakse*. A kot pravijo: *Človek obrača, Bog obrne*. In tudi naš namen, četudi plemenit in idealističen, kot neke vrste *Liber amicorum*, ni bil več mogoč. 28. maja 2022 je Tomo Korošec odšel s svojimi rekami in v naših srcih pustil številne reminiscence. Slovenskemu jezikoslovju in tudi

* *Gostujoča urednika*: Dr. Monika Kalin Golob, redna profesorica, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija; Dr. Boštjan Udovič, izredni profesor, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija.

¹ Objavljeno v *Ribičja ta naša* (izbral, uredil in ilustriral Tomo Korošec). Ljubljana: Ribiška zveza, 1992: 90–97.

družboslovju – konec koncev je svoje profesorsko in raziskovalno domovanje našel na Fakulteti za družbene vede, kjer je bil eden od pomembnih gradnikov ne samo novinarstva in obramboslovja, ampak tudi tržnega komuniciranja – je zapustil svoja dela, razprave in premisleke.

Tematski sklop je po usodi zato predvsem spominski. Prinaša šest član- kov, ki se tako ali drugače dotikajo Koroščevih raziskovalnih tem: bodisi z umeščanjem njegovega dela v kontekst (slovenskega) jezikoslovja in – širše – družboslovja bodisi z navezovanjem nanj.

Monika Kalin Golob v članku *O stilistiki in njenem pomenu: jezikoslovna disciplina v družbi 21. stoletja* analizira stanje (jezikoslovne) stilistike, opi- suje razvoj te discipline in na podlagi zapisov v Cobissu orisuje slovensko raziskovanje stilističnih tem. To je posebej intenzivno od 60. let 20. stoletja: pomemben del raziskovanja je povezan z raziskavami Toma Korošca, ki je s teoretsko stilistiko postavil temelje medijske lingvistike v Sloveniji. Avtorica razčlenjuje njegov prispevek k stilistiki slovenskega poročevalstva v njego- vem istoimenskem temeljnem delu in kasnejši obravnavi razžalitev v medi- jih ter stilistiki oglaševalnih besedil.

O medijskih temah razmišlja tudi **Erika Kržišnik**, ki v članku *Nekaj stal- nih, nekaj nevarnih in nekaj težavnih lastnosti rabe frazeologije v medij- skih besedilih* analizira izbrana besedila o slovenskih predsedniških volitvah treh revij in treh spletnih portalov. Navezuje se na Koroščevo raziskavo o obnovitvah (sama uporablja novejši uveljavljeni izraz *prenovitve*) v časo- pisnih naslovih, ki so še danes učinkovito stilno sredstvo ne le časopisnih, ampak tudi spletnih naslovov, saj gradijo na pridobivanju bralstva z asocia- cijo na znani rek, rečenico, torej kliše, ali znane naslove literarnih in filmskih del, v zadnjih letih pa tudi slogane, torej vzorec. Analiza Erike Kržišnik ne zadeva le naslovja, ampak izbrana besedila v celoti, opisuje skupne lastnosti frazemov, njihove žanrske umestitve in jih zanimivo povezuje tudi s tezo, da razkrivajo temperament govorca ali pisca; lahko pa tudi neznanje, ko odsto- pajo od ustaljenosti frazemskih enot.

Aktualna je aplikacija in nadgradnja Koroščeve razprave o intervjujskih nagovorih, ki jo izpelje **Tina Lengar Verovnik** v članku *Vprašalni nagovori in druge besedilotvorne strategije v intervjujih na radiu in v podkastu: sred- stvo žanra ali znak konverzacionalizacije?* Tipologijo 10 vrst intervjujskih nagovorov, ki jo je razvil Tomo Korošec konec 80. let in nadgradil konec 90., aplicira na štiri oddaje z radijskimi intervjuji in štiri podkaste z istimi gosti. S primerjavo obeh besedilnih vrst ugotavlja posebnosti podkastov, ki se kot novejši medijski žanr približujejo značilnostim zasebnih dvogovorov, saj način njihovega sprejemanja (slušalke, zasebni prostor, načrtno namenjen čas in pozornost za poslušanje) omogoča večjo koncentracijo in aktivnost poslušalca, zato lahko prestopa strukturiranost intervjujev, in kot ugotavlja avtorica, »prestopa v forme, značilne za zasebne dvosmerne dvogovore«.

O terminologiji, ki je poleg medijskih besedil štiri desetletja raziskovana teoretsko in praktično zaposlovala Toma Korošca, piše **Boštjan Udovič**. Razmišljanje in analize jezika diplomacije povezuje s spomini na terminološke razprave s Tomom Koroščem, ki je teoretske koncepte onomaziologije prenašal na številne discipline, pri katerih je sodeloval kot lektor, jezikovni svetovalec ali avtor sistematične terminologije. V Udovičevem članku »*Le vstani, vbôrni národ moj, do dánes v prah teptán*«: o nastajanju diplomatske terminologije na Slovenskem in njenih zagonetkah tako prek zgledov tvorjenja diplomatskih terminov opazujemo miselne postavke, ki so Toma Korošca vodile do tvorjenja poimenovanj ne le v diplomaciji, ampak terminologiji nasploh.

V pregledu Koroščevega razpravljanja o tem, kako uslovariti zahtevno in težko ulovljivo besedno vrsto, **Andreja Žele** vstopa na področje Koroščeve slovnične misli, ki jo je najti v njegovih razpravah bodisi sporadično, celo opombno, ali kar samostojno. Koroščeve skladenjske razprave ob predavanjih za vejico žal – kljub obljubi – nikoli niso učakale samostojne monografske razprave, a njegov učbenik slovenskega jezika, razmisleki o besedotvornih vprašanjih in razreševanje stilističnih dilem vsebujejo številne slovnične teme. V članku *Členki: slovarski prikaz njihove pragmatične moči oz. sobesedilne vloge* Andreja Žele prikazuje, kako so Koroščevi razmisleki prispevali k rešitvam za nadaljnjo slovaropisno obravnavo členkov za novi razlagalni slovar slovenskega knjižnega jezika.

Sociolingvistične teme, vprašanje jezikovnega načrtovanja in jezikovne politike so Korošca zaposlovale kot dejavnega člana akademske skupnosti: kot mladenič je jezikovno znanje delil v jezikovnih kotičkih v reviji in na televiziji ter polemično opozarjal na zablude skrajnega jezikovnega purizma, sodeloval je v razpravah o jeziku visokega šolstva, poimenovalno prispeval k splošnemu besedišču in terminologiji ter se dejavno vključeval v razprave o statusu slovenščine kot uradnega jezika, ne le pri obravnavi vojaškega jezika.

Tematski sklop zaključuje **Tadeja Rozman** s prikazom, analizo in umestitvijo spletnega portala, ki daleč presega posamezne jezikovne dvome, ki pestijo uporabnike in uporabnice jezika v njihovi vsakdanji praksi. V članku *Odgovorno z jezikom – družbena vloga jezikovnopolitičnega portala* je na problem jezikovne politike opozorjeno z več vidikov: ob opisu nastajanja portala je opazno pomanjkanje stalnega financiranja tovrstnih projektov (številne rešitve, ki so nujne za življenje in ne životarjenje slovenščine v digitalni dobi, na obstojijo, saj gredo s koncem projekta v zamiranje in zastarane); primeri, ki jih prikazuje Tadeja Rozman, pa so še bolj povedni, namreč zmote pri razumevanju jezikovnih pravic in dolžnosti, ki kažejo na nestrpnost govork in govorcev glede priznavanja jezikovnih pravic neslovensko govorečih. Portal tako z nazorno in strpno razlago prispeva k bolj vključujoči slovenski družbi tudi na področju jezika.

Šest člankov, šest pogledov o tem, s čim vse se je v svojem raziskovalnem delu ukvarjal profesor Tomo Korošec. Seveda to ni konec, ampak je začetek raziskovanja in odkrivanja njegovega dela. Verjetno bomo šele skozi leta zares spoznali njegovo izjemno delo za razvoj jezikoslovja in družboslovja, pa tudi njegovo eruditstvo, ki ga je vedno znal spretno dozirati med tremi ljubeznimi: ljubeznijo do jezika, slikarstvom in svojim rožnim vrtom v hiši na Mirju. V časih, ko nas sistemi silijo k instantnim rešitvam in se od vseh raziskovalcev terja standardiziranje raziskovalnega in pedagoškega dela, je prav sposobnost uporabe več talentov, ki jih ima vsak od nas, klic k temu, da svoje delo in rešitve preišljamo in osmišljamo. Tudi s potočki in rekami, ki naj ne tečejo mimo nas, ampak z nami in ob nas.

Seveda so jeziko(slo)vne reke tisto, kar nas determinira že od rojstva. Danes, ko človeka vse bolj nadomešča tehnologija, ki algoritemsko uporablja jezik za pisanje vseh mogočih besedil, se sprašujemo, kakšne bodo naše »nove meje« in kakšni naši »novi izzivi«. Ne samo jezikovni in družbeni, ampak predvsem človeški. Medosebni. Vprašanj je seveda več kot odgovorov, a dokler ostajamo človeku človek, dokler čutimo in živimo drug z drugim (in ne drug mimo drugega), imamo prednost pred stroji. Ker z vsakim dihom tudi mislimo in ustvarjamo nov (slovenski) jezik. Kot je to počel cenjeni profesor Tomo Korošec.

Monika KALIN GOLOB*

O STILISTIKI IN NJENEM POMENU: JEZIKOSLOVNA DISCIPLINA V DRUŽBI 21. STOLETJA**¹

Povzetek. V članku z analizo dostopnih stilistik, ki obravnavajo zgodovinski razvoj discipline, opišemo razvoj stilistike, njene predhodnice, osamosvajanje od literarne vede in sodobno stanje. V nadaljevanju se osredotočamo na slovensko jezikoslovno stilistiko, in sicer na podlagi analize zapisov bibliografskih enot s ključno besedo stilistika v slovenskem vzajemnem katalogu Cobiss+, iz katerega shematsko prikažemo glavne prvine razvoja. S pregledom in analizo stilističnih objav Toma Korošča, ki je največji del svojega raziskovanja posvetil medijski stilistiki, utemeljujemo njegov prispevek k slovenski teoretski stilistiki. Celotna analiza je pokazala, da je stilistično raziskovanje v Sloveniji intenzivno od 60. let preteklega stoletja, da je pomemben del raziskovanja povezan z delom Toma Korošča in da je ob teoretski stilistiki dandanes treba v splošno izobraževanje vseh stopenj vključevati tudi klasično šolsko stilistiko.

Ključni pojmi: jezikoslovna stilistika, zgodovina stilistike, medijska stilistika, novinarski stil, oglaševalni stil, jezikoslovno izobraževanje, retorika

Uvod

V času, ko nas begajo informacije o algoritemsko spisanih člankih in ko informacijski giganti tekmujejo med seboj, kdo bo hitrejši in boljši pri raziskavah strojnega učenja, ko se učitelji, profesorice, univerze in šole sprašujemo, kakšna bo prihodnost usvajanja in učenja jezika, pisanja spisov, seminarskih nalog, zaključnih del in znanstvenih objav, se zdi pisanje

* Dr. Monika Kalin Golob, redna profesorica, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija.

** Izvirni znanstveni članek.

¹ Delo je nastalo v okviru raziskovalnega programa »Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave« (PG-0215) in v okviru projekta »Upravljanje jezikovne politike visokega šolstva: pregled stanja, dobrih praks in ukrepi« (CRP V6-2276), ki ju financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

DOI: 10.51936/tip.60.2.203

o največkrat oporekani jezikoslovni disciplini anahronistično. Ne le, da ni soglasja o tem, kaj je jezikovni stil, enotne niso niti definicije vede, ki se ukvarja z njim, ali kot se vprašuje Cassirer (v Sandig, 1986: 18):

Kaj je potem stil in kaj dela stilistika? Takšna vprašanja pogosto uvajajo začetek stilističnih raziskav. Že samo to dejstvo kaže dvoje: prvič, da ni sprejete definicije stila in ni splošnega soglasja o ciljih, metodi ali gradivu za tisto, kar je znano kot stilistika; drugič, da se zdi, da se raziskovalci stilistike dokaj jasno strinjajo, da so ta vprašanja težavna.

Čeprav je od izjave minilo nekaj desetletij, se njena vsebina ponavlja tudi v sodobnosti, vendarle številne raziskave, objave in poučevanje stilistike tudi na univerzitetni ravni dokazujejo trdoživost, čezdisciplinarnost in umeščenost stilistike v sodobne jezikoslovne tokove.

V članku bomo najprej pregledali razvoj stilistike, njene predhodnice, osamosvajanje od literarne vede ter sodobno stanje, in sicer z analizo knjižnih stilistik, ki (med drugim) obravnavajo zgodovino te discipline.² V nadaljevanju se bomo osredotočili na slovensko jezikoslovno stilistiko, in sicer s pregledom zadetkov stilističnih objav v slovenščini (ključna beseda *stilistika*), kot jo izkazuje vzajemni katalog Cobiss+. S pregledom in analizo stilističnih objav profesorja Toma Korošca, ki je največji del svojega raziskovanja posvetil medijski stilistiki, bomo ovrednotili njegov prispevek k slovenski teoretski stilistiki. Skozi celotno analizo bomo iskali argumente za odgovor na temeljni raziskovalni vprašanje: 1. kakšna je danes raziskovalna umeščenost (slovenske) jezikoslovne stilistike in kako njena spoznanja vključiti v jezikovno izobraževanje ter 2. kakšen je prispevek Toma Korošca k razvoju slovenske teoretske stilistike?

Stilistika kot veda

Odgovor na vprašanje, kaj je stilistika, kdaj se je vzpostavila kot samostojna disciplina in kaj je predmet njenega zanimanja, je odvisen od tega, ali jo definira zahodnoevropsko-ameriški ali vzhodnoevropski pogled. Uvodničarja in urednika impresivno obsežne knjige *The Cambridge Handbook of Stylistics* (2014: 1–9) Peter Stockwell in Sara Whiteley jo skladno z zahodno (francosko, nemško in britansko-ameriško) tradicijo postavljata v 50. in 60. leta 20. stoletja ter jo povezujeta z jezikovno analizo literarnih besedil. Čeprav, kot navajata (Stockwell in Whiteley, 2014: 4), živi v različnih državah pod različnimi imeni (literarna lingvistika, literarna

² Zaradi jezikovnih ovir sem se osredotočila na nemško, angleško, slovaško, češko in hrvaško pisane, gl. seznam literature.

semantika, literarna pragmatika, poetika ...), je tudi iz nabora imen razvidno, da je osredotočena na literarna besedila, zato jo natančneje imenujeta *literarna stilistika*. V novejšem času pa se po njunem tudi zahodna stilistika usmerja z literarnih tudi na druga besedila, predvsem polliterarna, kot prava, npr. oglaševalna in druga medijska (Stockwell in Whiteley, 2014: 8), pri čemer njihovo analizo povezuje s presečišči stilistike ter uporabnega jezikoslovja, medijskih študij in diskurzivne analize.

Ker pri analizi literarnih del stilistika izhaja iz različnih jezikoslovnih teorij, se pojavlja vprašanje, ali je jezikoslovna ali literarnokritična poddisciplina, poddisciplina literarne hermenevtike, literarne teorije ali semiotike (Wales, 2014: 36). Ta zahodni pogled dobro ilustrirajo Nørgaard idr. (2010: 1): »Stilistika je pogosto razumljena kot jezikoslovni pristop k leposlovju – to je razumljivo, saj je večina stilistične pozornosti do sedaj bila posvečena literarnim besedilom.«

V nasprotju z zahodno stilistično tradicijo je vzhodnoevropska stilistika osredotočenost raziskav na vsa (ne le umetnostna) besedila postavljala že v 30. letih 20. stol. Izhajajoč iz teorije funkcijskih stilov (v slovenščino prevedenih kot funkcijske zvrsti), kot se je razvijala znotraj Praškega lingvističnega krožka (ustanovljenega 1926) med svetovnima vojnoma (pod vplivom ruskega formalizma in de Saussurjevega strukturalizma) ter predvsem po drugi vojni v češki in slovaški stilistični teoriji, je raziskovala knjižni jezik v vseh njegovih funkcijskozvrstnih različicah. Prav zato je razlikovanje med *jezikoslovno* (*lingvostilistiko*, prim. Akhmanova, 1976) in *literarno stilistiko* v vzhodni (predvsem slovanski) tradiciji zgodnejše in bolj določeno. Medtem ko prva raziskuje vsa besedila, se druga posveča le leposlovnim (prim. Mistrík, 1985; Hoffmanová, 1997; Katnić-Bakaršić, 2001; Findra, 2004; Čechová idr., 2008).

Razvoj stilistike in njene predhodnice

Povezanost in prehajanje stilistike med literarno vedo in jezikoslovjem ima korenine v njenem nastanku. Opisovalci zgodovine stilistike kot discipline (npr. Mistrík, 1985; Sowinski, 1991: 17–51; Hoffmanová, 1997; Katnić-Bakaršić, 2001; Stockwell, Whiteley, 2014) njene zametke postavljajo v antiko. Predhodnice stilistike so bile različne vede, ki so se postopoma združevale. Zelo natančen pregled razvoja najdemo pri Mistríku (1985: 7–30), ki kot predhodnice stilistike navaja tri antične discipline: **retoriko**, **poetiko** in **dialogiko**. V stari Grčiji je kot predhodnica stilistike imela največji pomen retorika. Aristotel (384–322 pr. n. št.) in njegovi učenci so veliko pozornosti posvečali razvrščanju in formulaciji misli, torej dispoziciji in elokuciji. Njihova razmišljanja so poudarjala štiri stilne kvalitete in razlikovanje treh stilnih ravni (visoki, srednji, nizki stil), izmed katerih ima vsaka svoj delež pesniškega okrasja. To vse so vprašanja stila, ki pa takrat še niso bila

tako poimenovana, izraz *stil* se namreč pojavi kasneje, pri Ciceru (106–43 pr. n. št.), in sicer sprva v pomenu osebnega izražanja (npr. *stilus Homeri*, homerski stil). Šele okoli leta 400 n. št. se je začelo govoriti o stilih, medtem ko je današnji pojem in termin stil vzpostavilo šele obdobje romantike, ki je za predmet stilistike štela pisano besedo in govorjeno še vedno prepuščala retoriki (Mistrík, 1985: 10).

Druga veda, ki jo štejemo za predhodnico stilistike, je bila poetika; razvita prav tako v stari Grčiji, se je ukvarjala s tvorbo umetnostnega dela. Za prvega teoretika štejemo Aristotela in njegovo *Poetiko*. Medtem ko se je del retorike razvil v stilistiko, se je poetika razvijala samostojno kot literarna veda.

Tretja veda predhodnica je bila dialogika, tj. nauk o pogovoru, razpravi in metodah prepričevanja. Dialog se je štel za nujno znanje, vprašanja so bila zastavljena tako, da je moral sogovornik dajati pričakovane odgovore. Velik poudarek obliki dialoga kot najprimernejši za izmenjavo znanstvenih spoznanj je dajal Sokrat. Podobno kot retorika se je tudi dialogika postopoma vključevala v stilistiko in izgubljala svojo samostojnost.

Temelji stilistike so bili tako dani v antiki z deli o zgradbi govora, med katerimi sta najstarejši Aristotelovi *Poetika* in *Retorika*. Veliko prvin se je iz teh del preneslo tudi v sočasno stilistiko in poetiko, npr. nasprotje med umetnostnimi in neumetnostnimi besedili, med govorjeno in pisano besedo, pozornost, usmerjena na sporočanje funkcijo in estetiko izraza: metafore, ritem, skladenjske in druge figure. Prav zaradi povezave s poetiko se v zahodni stilistiki stilistika povezuje z analizo leposlovnih besedil. Vendarle, kot poudarja Hamilton (2014: 63): brez retorike v preteklosti ne bi bilo stilistike v sedanjosti. Do osamosvajanja stilistike naj bi po njegovo (Hamilton, 2014: 67–69) prišlo zaradi postopnega zoženja retorike na nekaj tropov (metaforo, metonimijo, sinekdoho in ironijo), kar je potekalo od 16. stoletja in vse do Jakobsonovega (»zavajajočega«)³ osredotočanja le na metaforo in metonimijo. Intenzivna osredotočenost na trope in figure je gotovo prispevala k vzponu stilistike, njun razvoj je tako trdno povezan, da »ni težko videti retorike kot stilistike« (Hamilton, 2014: 76).

Če se zdi zgodba o tem, kako je retorika postala stil in kako je ta kanon postal stilistika, za nekatere okuse preveč preprosta, so možne druge alternative. Nekateri morda vidijo stilistiko kot del retorike; drugi jo lahko vidijo kot retoriko; in spet drugi ju lahko vidijo kot soobstoječi. (Hamilton, 2014: 76)

³ Hamilton (2014: 68–70) navaja Vickersovo kritiko Jakobsonove obravnave metafore in metonimije kot temeljnih opozicij pri nastajanju govora ter označi Jakobsonovo povezovanje literature z metonimijo in poezije z metaforo za zavajajoče: »Skratka, poskus umestiti ves stil, ali retoriko, ali literaturo le v dve kategoriji ju dela brezupno 'upogljivi' in 'preobsežni, da bi bili uporabni'« (Hamilton, 2014: 69; enojni narekovaji označujejo Vickersa).

Tudi danes se francoska in angleška raba izraza *stilistika* nanaša na jezikovno analizo leposlovja; v Franciji je to razlikovanje še posebej natančno, striktno jo ločujejo od analize vseh drugih besedil, ki jo poimenujejo *l'analyse du discours*. V angleški literaturi pa pogosto vzpostavljajo opozicijo med *stilistiko* (ki se nanaša na literarno stilistiko) in *retorično stilistiko* (ki obravnava neleposlovna besedila) (Hamilton, 2014: 70, 71). Seveda še danes obstajajo številna prekrivna mesta med literarno in jezikoslovno stilistiko, saj je kot znanstvena disciplina, ki se je osamosvajala šele v 20. stol., s pestrostjo smeri in metod proučevanja razvijala in različno omejevala svoje temeljne pojme, terminologijo in metode (Josić, 2021: 7).

Osamosvajanje stilistike in razvoj jezikoslovne stilistike

Stilistika se začne kot disciplina postopoma osamosvajati šele na začetku 20. stol. v okviru ženevsko-francoske jezikoslovne šole (Mistrík, 1985: 14, 15), katere ustanovitelj je bil Charles Bally (1865–1974). Ta je menil, da je v jezikovni informaciji vedno nekaj od jezika in nekaj od človeka, ki daje informacijo. Stilistiko je definiral kot nauk o izrazih, ki kažejo čustveno življenje človeka. Ker se je v svoji stilistiki kar v dveh tretjinah posvečal ekspresivno-emocionalnim sredstvom, se njegova stilistika imenuje ekspresivno-emocionalna. To je rezultat obdobja psihologizma kot prevladujoče smeri na prehodu v 20. stoletje in Ballyjeve osredotočenosti na govorjeni jezik kot spontani izraz, medtem ko je knjižni jezik opisoval kot nenaraven (Uhlik, 2014: 593). Tako je Ballyjevo pojmovanje stilistike posebno, ker

postavlja v središče govorjeni jezik in se tako oddaljuje od tradicionalne stilistike, ki je izhajala predvsem iz preučevanja umetniškega izražanja in zborne norme. Poleg tega /.../ je Bally na malce poenostavljen, a vendarle zanimiv način vpeljal razlikovanje med dvema načinoma izražanja, čustvenim in razumskim. (Uhlik, 2014: 596)

Istočasno, a s popolnoma drugačnim razumevanjem je o stilistiki in stilu pisal ruski jezikoslovec G. Vinokur. V nasprotju z Ballyjem

/Vinokur/ namena govornega dejanja ne opredeli psihologistično, saj zanj primarni cilj komunikacije ni le spontano izraziti svojo subjektivnost, temveč predvsem uporabljati določeni govorni stil ob situaciji v skladu s pravili, ki veljajo v dani družbi. Vsak govorni stil (administrativni, publicistični ali poetični) ima svojo posebno »zgradbo« oziroma organizacijo jezikovnih sredstev. (Uhlik, 2014: 597)

Kot poudarja Uhlik (2014: 601), sta oba modela stilistike pomembno vplivala na zgodovino jezikoslovja. Ballyjeva opredelitev stilistike je spodbudila jezikoslovce, ki so poskušali sistemsko opisati nestandardna jezikovna sredstva in govorni jezik. Vinokurjeva pa je vplivala »na funkcionalno stilistiko Viktorja Vinogradova (1894–1969), ki je pomemben model opisovanja jezikovne členjenosti in funkcioniranja v ruskem in sovjetskem jezikoslovju« (Uhlik, 2014: 602), ter tudi na Praški lingvistični krožek, ki je presegel raziskovanje stila kot individualnega pojava in na podlagi funkcije jezika razpoznal vrsto funkcijskih stilov (B. Havránek po letu 1932, V. Mathesius po 1942; prim. Čechová idr., 2008: 28).

Ballyjeva *Stilistika (Traité de stylitique française)*, Paris 1909) je po Mistríku (1985: 14, 15) postavljena za začetek jezikoslovne stilistike. Z njo je: a) uvedel opisno stilistiko; b) stilistiko postavil kot jezikoslovno disciplino; c) pokazal, da stilna sredstva tvorijo sistem. Saussurjev strukturalizem z razlikovanjem med jezikom kot sistemom in njegovo rabo (govorom) je imel velik vpliv tako na program kot tudi metodologijo Praškega lingvističnega krožka (1926–1948). Člani krožka so postavili temelje funkcijskega raziskovanja jezika, ki je imelo vpliv tudi na slovensko jezikoslovje.

Od 50. let 20. stoletja dalje govorimo o osamosvojitvi jezikoslovne stilistike od literarne vede. Tako je jezikoslovna stilistika postala relativno samostojen del jezikoslovja, ki proučuje: a) izrazna sredstva (jezikovna in izvenjezikovna), ki sodelujejo pri zgradbi jezikovnih pojavov; b) vprašanja zgradbe in strukture besedila; c) stilno diferenciacijo jezikovnih pojavov (Mistrík, 1985: 30).

Sodobna stilistika in njena čezdisciplinarnost

Z vznikom novih jezikoslovnih smeri (sociolingvistika, kognitivna lingvistika, besediloslovje, pragmatika, psiholingvistika, konverzacijska analiza, korpusno jezikoslovje ...) tudi stilistika kot izrazito interdisciplinarna vse od 60. let 20. stol. razvija nove pristope in koncepte, na katere vplivajo modeli teh novih jezikoslovnih (pod)disciplin: Hallidayev funkcijski model je v 70. letih vplival na razvoj stilistike, ki je z upoštevanjem družbenih okoliščin odprla pot proučevanju ideologije, ustvarjene z jezikom (npr. feministična, kritična stilistika); pragmatika na pragmatično stilistiko, kognitivno jezikoslovje na kognitivno stilistiko, razvija se korpusna stilistika itn. (Katnić-Bakaršić, 2001: 43–54; Nørgaard idr., 2010; Wales, 2014: 36, 37, 43–45). Seveda vse to vodi k množenju terminov, zato nastajajo tudi slovarji stilističnega izrazja; a katerikoli model je uporabljen za analizo, je bistveno, da stilistična raziskava iz njega razvije »sistematično in eksplicitno ter zato transparentno in preverljivo« (Wales, 2014: 34) stilistično metodo.

Prav zaradi meddisciplinarnosti se raziskovalci in raziskovalke, ki

obravnavajo (in pogosto se zdi, kot da upravičujejo) stilistiko kot vedo oz. disciplino, v uvodih pogosto odzivajo na pavšalne ugotovitve, da je stilistika eklektična disciplina (Hoffmanová, 1997: 5; Stockwell in Whiteley, 2014: 6), da se kot jezikoslovna disciplina rada prikazuje kot kaos (Sandig, 1986: 13), kot samo praktična disciplina brez koherentne teorije (Toolan, 2014: 13, 14). Katie Wales prikaz interdisciplinarnosti metod in poddisciplin kot stilističnega instrumentarija povedno zaključuje na naslednji način:

Eklektična narava stilistike pa pomeni, da imajo nove metode in modeli vznemirljive možnosti vzbujanja svežih mentalnih podob in interpretacij ter odstiranja učinka celo pri tistih besedilih, za katera smo dolgo menili, da jih poznamo; najsibo leposlovnih ali neleposlovnih. (Wales, 2014: 45)

Danes torej govorimo o meddisciplinarnosti, ali natančneje, čezdisciplinarnosti (Katnič-Bakaršič, 2001: 13), in ne zatonu stilistike kot jezikoslovne discipline. Ta izhaja – kot smo orisali – iz zgodovinskega razvoja, iz antičnih predhodnic ter stičnega področja med literarno vedo in jezikoslovjem, tako si še vedno delita tudi nekatere temeljne pojme. Čeprav je bila in je med najbolj izpodbijanimi (Katnič-Bakaršič, 2001: 13) jezikoslovnimi disciplinami, je danes eklekticism, ki so ji ga očitali kot pomanjkljivost, pravzaprav prednost. Za postmoderna besedila so namreč značilni rušenje norm, hibridni žanri, fragmentacija, večkodnost, medbesedilnost in medkulturnost. Prav zato tudi danes lahko sprejemamo koncept praške funkcijske stilistike o stilu kot integralnem delu zgradbe besedila:

Tudi rušilna, besedilo razgrajujoča, dezintegracijska gesta ima lahko povezovalni učinek sui generis in se vedno uresničuje na ozadju določenih stilnih norm in modelov. Tako je stil lahko kontrolna točka, brez katere bi v morju besedil, medbesedil, žanrov, pa tudi jezikoslovnih in vmesnih disciplin popolnoma potonili. (Hoffmannová, 1997: 175)

Če je bilo pred desetimi leti (2013) v letnem pregledu stilističnih objav, ki jih pripravljajo v reviji *Language and Literature* (SAGE), mogoče zapisati (McIntyre, 2014: 389–401), da ostaja literatura osrednja točka stilističnega raziskovanja in da je njegovo težišče na umetnostnih besedilih mogoče dobro opisati z zvezo »klasična stilistika« (McIntyre, 2014: 389), se v enakem pregledu za leto 2021 (Price, 2022: 519–540) opis objav razširi po številnih kategorijah stilističnega raziskovanja. Tako avtorica ugotavlja:

Raziskave, objavljene v 2021, so razvrščene v ključne kategorije, npr. »večkodna stilistika«, »kognitivna stilistika«; vendarle je treba bolj kot

kadarkoli prej opozoriti, da mnogo objav ni mogoče preprosto umestiti le v eno izmed kategorij. To dejstvo kaže interdisciplinarnost in širok razpon raziskav v sodobni stilistiki. (Price, 2022: 520)

Slovenska stilistika

Stilistika kot del literarne vede in kot jezikoslovna disciplina ima svoje mesto tudi v slovenski tradiciji. Poglobljena analiza slovenskih znanstvenih in strokovnih del, ki jih lahko štejemo za stilistična, še ni bila opravljena, zato so tudi naše delitve za namen tega članka zgolj shematske in narejene na podlagi zapisov v slovenskem vzajemnem katalogu Cobiss+. Ta izkazuje pod ključno besedo *stilistika* in z omejitvijo na objavo v slovenskem jeziku 1013 zadetkov. Do leta 1969 je takih zadetkov 65, 39⁴ jih sodi na področje jezikoslovne stilistike.⁵ Najstarejši zapis sega v leto 1903, *Navodilo za spiso-vanje raznih pisem in opravičnih listov običajnih v vsakdanjem zasebnem in medsebnem življenji: z mnogimi vzorci* (V Ljubljani: I. Giontini, 1903). Nadaljnja desetletja vse do 60. let prevladujejo objave o analizi umetnostnih besedil in poetika. Kot pri drugih narodih se je od literarne teorije osamo-svojena jezikoslovna stilistika

začela razvijati pri nas skupaj s sodobnim jezikoslovjem šele po drugi svetovni vojni, ko se je uveljavila teorija zvrstnosti tudi kot stilistično vprašanje, ko so nastajale v sklopu strukturalnega opisa jezikovnega sistema študije stilne vrednosti jezikovnih znamenj po sistemskih rav-ninah in ko se je začelo razvijati sodobno jezikoslovje. (Pogorelec, 1991/2011: 27)

Intenzivnost jezikovnostilističnih objav tako v Sloveniji naraste v 60. letih, ko prevladujejo jezikovni kottički (Naši razgledi) in članki Jožeta Toporišiča o (praktični) stilistiki ter stilistična poglavja v njegovih učbenikih za gimnazije (*Slovenski knjižni jezik* 1–4: 1965–67, 1970);⁶ 14 jih je zavedeno v sistemu Cobiss+. Iz tega časa je tudi Toporišičeva definicija (jezikoslovne) stilistike in stilema (1965 v 2008: 24):

⁴ Izločila sem podvojitve (npr. separat in isti članek v reviji), diplomska dela in raziskovalne študijske naloge, polemike ter recenzije.

⁵ Dostopno prek <https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/search/advanced?ax&ti&kw=stilistika&db=cobib&sort=au&mat=allmaterials&laf=slv&pdto=31.12.1969&start=10>, 14. 1. 2023.

⁶ Večina teh objav je zbrana v Toporišič (2008), kjer je v spremni besedi (str. 5–10) tudi historiat Toporišičevega raziskovanja in objav o stilistiki ter stilu umetnostnih in neumetnostnih besedil.

/Znanost/, ki ugotavlja in razlaga sporočilno vrednost jezikovnih sredstev. /.../ Vsako izmed teh sredstev je v določenem besedilu ali čisto navadno, nevtrarno, ali pa vzbuja – oz. lahko vzbuja – posebno pozornost in takrat zanj rečemo, da je stilno označeno ali da je stilem.

Iz leta 1968 so že prvi trije prispevki Toma Korošca o novinarskem stilu (takrat Korošec še uporablja poimenovanje *časopisni stil*, a ga kasneje nadomesti s *poročevalski*); izšli so kot jezikovni kotički v Gospodarskem vestniku.

S področja jezikoslovne stilistike je tudi 113 del,⁷ ki so izšla po letu 1970,⁸ ne upoštevajoč diplomskih in magistrskih del, ocen (recenzij), raziskovalnih poročil, ki so bila objavljena tudi v člankih, in podvojitev zapisov. Objave v grobem kažejo dve usmeritvi jezikovnostilističnih raziskav: a) raziskovanje umetnostnih besedil z jezikovnostilistično metodo (Breda Pogorelec, Jože Toporišič, Tomaž Sajovic, Marko Stabej, Mojca Smolej), posebej tudi z diahronega vidika (poleg naštetih še Martina Orožen, Marko Jesenšek, Irena Orel); in b) stilistika neumetnostnih besedil, od jezikovnosistemske (Jože Toporišič, Ada Vidovič Muha, Irena Stramljič Breznik, Nataša Logar) do jezikovnozvrstne (osredotočene na posamezne funkcijske zvrsti: publicistika, še posebej novinarstvo oz. poročevalstvo, uradovni, strokovni jezik, oglaševanje) in besedilne (Tomo Korošec, France Novak, Janez Dular, Erika Kržišnik, Velemir Gjurin, Mira Ivič Krajnc, Monika Kalin Golob, Tina Lengar Verovnik, Nataša Logar idr.).⁹

Mistrič (1985: 22) v pregledu slovanskih stilistik na območju tedanje Jugoslavije kot slovenski prispevek k analizi »pragmatičnega delovanja jezika« navaja knjigo Frana Vatovca *Retorika – govornišvo* iz leta 1972. Marie Čechová idr. (2008: 53) v pregledu vpliva češke stilistične funkcijske šole na druge raziskovalce navaja Ado Vidovič Muha in Toma Korošca kot poznavalca in prenašalca češke teorije v slovensko jezikoslovje. Resda celovite stilistike slovenskega jezika (še) nimamo, nabor del pa kaže, da je stilistično raziskovanje v Sloveniji od 60. let stalnica ter prinaša vpogled v jezikovne izbire, učinke, namen in strukturo najrazličnejših besedil, besednih vrst in funkcijskih (pod)zvrsti.

⁷ Zahvaljujem se Eriki Kržišnik, ki mi je posredovala svoj pregled bibliografije jezikovnostilističnih objav med letoma 1970 in 2020.

⁸ Skupaj je pod pojmom stilistika in omejitvijo na slovenski jezik 950 zadetkov. Dostopno prek <https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/search/advanced?ax&ti&kw=stilistika&db=cobib&sort=au&mat=allmaterials&laf=slv&pdto=31.12.1969&start=10>.

⁹ Prim. <https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/search/advanced?ax&ti&kw=stilistika&db=cobib&mat=allmaterials&laf=slv&pdfrom=1.1.1970&pdto=9.2.2023>.

Medijska stilistika Toma Korošca

Stilistika poročevalstva

Velik del stilističnih raziskav je od 60. let povezan z delom Toma Korošca. Sprva se je (ob leksikografiji) ukvarjal z raziskovanjem jezika slovenskega poročevalstva, torej novinarskih besedil. Prvi objavljeni prispevki, v katerih je obravnaval *novinarski oz. časopisni jezik*, so bili (kot že omenjeno) jezikovni kottički Slovenščina v gospodarstvu (Gospodarski vestnik 1967–69). Njegovo prizadevanje preseči pogosto enostranske in subjektivne sodbe o poročevalskem jeziku je temeljilo na poznavanju teorije knjižnega jezika praške šole, katere učenec je bil kot podiplomski študent na Filozofski fakulteti Karlove univerze v Pragi.

Sledila je disertacija (*Poglavja iz strukturalne analize slovenskega časopisnega stila*, 1976), v kateri je kritično pregledal dotedanje prispevke, razprave in mnenja o jeziku in stilu poročevalstva ter analiziral temeljne značilnosti tega jezika s funkcijskega stališča, tj. »kako jezik – slovenski knjižni jezik – deluje, ko mu je naloženo opravljati vlogo v poročevalstvu« (Korošec, 1976: 6). Ugotovitve nadaljnjih raziskav je objavljajl v Slavistični reviji, deloma tudi v Jeziku in slovstvu.

Leta 1998 je izšla njegova knjiga *Stilistika slovenskega poročevalstva*, ki je izbor in predelava že objavljenih del, vsaj četrtna besedila pa je nova. Korošec je v treh temeljnih poglavjih (*K pojmovanju stila*, *Stilistika naslovov časopisnih poročevalskih besedil* in *Poročevalsko besedilo*) obravnaval predvsem časopisno poročevalstvo (večina zgledov je iz dnevnika Delo), deloma pa tudi pri radijsko (*Skupni sporočanjejski krog v poročevalstvu*, *Čas v poročevalskih besedilih*, *Pretvorbeni modeli*) in televizijsko (pri obravnavi naslovja, t. i. *televizijski prednaslov*).

Knjiga *Stilistika slovenskega poročevalstva* je prva tako izčrpna in teoretično dodelana stilistično-besediloslovna analiza poročevalskih besedil. Kot je izrecno zapisal (in poudarjal tudi pri predavanjih študentom in študentkam) avtor sam, knjiga ni in noče biti učbenik za tvorjenje poročevalskih besedil, temveč je »zahtevno jezikoslovno branje, namenjeno študiju stilistike, besedoslovja in besediloslovja, posebno glede na poročevalska besedila« (Korošec, 1998: 6). Posebej je treba omeniti Koroščevo analizo naslovov in naslovja, ki je prva in še vedno edina (ne le v slovenskem raziskovanju novinarskega stila) tako poglobljena, natančna in celovita jezikovna in stilistična razčlemba naslovja v tiskanih medijih (Korošec, 1998: 43–159). Izkazuje se, da je z manjšimi popravki prenosljiva tudi na analizo sodobnega naslovja, vključno s spletnimi poročevalskimi mediji.

Pomen stilističnega raziskovanja je Korošec izkazal tudi v raziskavi *Razžalitve v sredstvih obveščanja kot jezikovnostilno in pravno vprašanje*.

Potekala je na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani (UL FDV) med letoma 1999 in 2001, izsledki so objavljeni v Korošec idr. (2002). Raziskava, ki so jo spodbudile številne sodne obravnave novinarjev zaradi razžalitve (Kazniva dejanja zoper čast in dobro ime, čl. 158 Kazenskega zakonika Slovenije¹⁰) v 90. letih ter v sodnih postopkih nenatančne in nasprotujoče si obrazložitve glede uporabljenih (potencialno žaljivih) jezikovnih sredstev, je s teoretskim aparatom stilistike (zavestni izbor profesionalnega pisca iz danega jezika, presojanje stilne vrednosti in stilno učinkovanje jezikovnih sredstev) postavila dobro podlago za presojanje in »vodilo pri vsakokratni odločitvi o tem, ali je indic jasen in namen dokazovanja dokazan ali ni« (Korošec idr., 2002: 15). Pravni in stilistični problem je namreč med *žaljivim izražanjem* in *namenom zaničevanja*, saj kazenski zakonik določa protipravnost razžalitve pri novinarskem (znanstvenem idr. delu) le, če je izrečen z namenom zaničevanja.¹¹ In prav indic namena je lahko razpoznan s stilistično analizo in pomaga kot prvi objektivizirani korak pri nadaljnji pravni presoji.

Objektivizirani deskripciji ter tipologiziranju in abstrahiranju stilnih značilnosti je Korošec sledil celotno obdobje razčlenjevanja poročevalskih besedil, le v zadnji razpravi o stilistiki novinarskih besedil (Korošec, 2004), ki je izšla ob 40-letnici študija novinarstva v Sloveniji, je ob neupoštevanju ustaljenih praks pri poročanju o kaznivih dejanjih izrazil pedagoško in znanstveno kritiko, celo gnev:

Žalostno je, ker je treba zapisati ugotovitev, da v jeziku sodobne poosamosvojitvene slovenske publicistike – in dnevniskem poročevalstvu kot njenem najizrazitejšem delu – vladajo brezbriznost, samopašnost in vulgarnost. Brezbriznost ni podedovana iz prejšnjega režima, skotila se je iz novega lastništva (sicer skrbečega za zaslužek lastnikov medijev, kdorkoli že to so), samopašnost se kopa v neznanju in tušira z demokratizmom, vulgarnost pa se zamenjuje s stilom. Smo na najnižji točki upada. (Korošec, 2004: 18)

Ta zaradi kritične ekspresivnosti nepričakovana Koroščeva misel pri analizi novinarskega besedila sovpada tudi z njegovo preusmeritvijo raziskovalnega zanimanja z novinarskih na oglaševalna besedila v drugi polovici 90. let 20. stol.

¹⁰ Dostopno prek <https://zakonodaja.com/zakon/kz-1/osemnajsto-poglavje-kazniva-dejanja-zoper-cast-in-dobro-ime>, 20. 1. 2023.

¹¹ ».../ se ne kaznuje tisti, ki se o kom žaljivo izrazi v znanstvenem ali književnem delu, v resni kritiki, pri izvrševanju uradne dolžnosti, časnikarskega poklica ali politične dejavnosti, pri obrambi kakšne pravice, če se iz načina izražanja ali drugih okoliščin vidi, da tega ni storil z namenom zaničevanja.« (158. člen KZ, razžalitev: <https://zakonodaja.com/zakon/kz-1/osemnajsto-poglavje-kazniva-dejanja-zoper-cast-in-dobro-ime>)

Stilistika oglaševalnih besedil

Prizadevanje za analitični, deskriptivni, torej ne (zgolj) vrednotenjski vidik stila je značilen tudi za njegovo stilistično raziskovanje oglaševalnih besedil. Uvedba predmeta Jezik in stil oglaševanja v predmetnik programa Komunikologija – tržno komuniciranje (UL FDV) leta 1995 je spodbudila in preusmerila Koroščevo jezikoslovno zanimanje na danes vseprisoten množičnomedijski diskurz – oglaševanje. Prve objave s tega področja so po letu 1996 (prim. Korošec, 1996; 1999; 2000; 2001), leta 2005 je objavil knjigo *Jezik in stil oglaševanja*.

Tomo Korošec je prvi slovenski raziskovalec, ki je področje stilističnega raziskovanja prenesel na oglaševalna besedila. Z abstrakcijo jezikovno-stilnih postopkov pri tvorbi teh besedil in njihovim učinkovanjem na naslovnik je želel poglobiti teoretsko znanje o oglaševalnih besedilih in razviti kompetenco tvorbe (pri študentih in praktikih).

Kot pri analizi novinarskih besedil je tudi pri oglaševalnih ločeval jezikovno kritiko od jezikoslovne stilistične analize; njegov namen je bil analizirati oglaševalna besedila z jezikoslovno metodo, urediti, poimenovati in šele nato na podlagi jasnih kriterijev vrednotiti kakovost.

V pogovorih in pri predavanjih je opisoval bistvo znanstvenega raziskovanja in dela:

Ni dovolj, da pogledamo travnik in rečemo, da so na njem lepe cvetlice. Ali da opišemo barve njihovih cvetov. Cvetlice je treba natančno pregledati, razločiti razlike med njim, jih razvrstiti v tipe in abstrahirati spoznanja za vse, ki se raziskovanja ne bodo lotili. Šele takrat bomo znali o rožah povedati kaj bistvenega in tipološko razlikovalnega. (povzeto po predavanjih Toma Korošča, osebna udeležba)

Prav na tak način je stilistično cvetje raziskoval v novinarskih in oglaševalnih besedilih.

Tomo Korošec je raziskoval tudi na drugih področjih (od leksikografije, terminologije, skladnje in besediloslovja),¹² a vendarle je prav na področju medijske stilistike deloval celotno raziskovalno življenje in iz češke teorije funkcijskih stilov razvil lastno rigorozno stilistično analizo, ki sama najbolje dokazuje, da je teoretična stilistika zahtevna disciplina. Z analizo besedil z enakim sporočanjim namenom (ali njihovih delov) je razpoznaval skupne (besedilno ali žanrsko specifične) stilne značilnosti, jih utemeljil glede na učinek, razpoznaval tipe in sintetično abstrahiriral spoznanja. Njegova analitično-sintetična metoda pomeni, da je iz nabora novinarskih

¹² Pregled njegovega dela je natančneje predstavljen v Kalin Golob (2008).

in oglaševalnih besedil najprej izluščil zunanje vplivne dejavnike pri nastajanju besedil (t.i. stilotvorni dejavniki, ali moderneje, diskurzivne okoliščine, kotekst kot zunajbesedilne okoliščine), razpoznal tipične jezikovne izbire in strategije, jih definiral, razvrstil v tipe, neredko tudi grafično ponazoril. Tako izdelana teorija je seveda prenosljiva v prakso: prikazuje nabor, učinke ter prednosti in slabosti posameznih prvin; tipično rabo, žanrotvorne elemente in posebnosti. Študenti in študentke pri seminarskem delu še danes preverjajo posamezne ugotovitve obeh njegovih stilistik na sočasnem gradivu ter s tem osmišljajo in nadgrajujejo spoznanja o stilnih posebnostih besedil. Krog je tako sklenjen: iz empiričnega gradiva v teorijo in nazaj v prakso. Na prvi pogled abstraktna teorija je dobra podlaga za razumevanje delovanja jezika v novinarskih in oglaševalnih besedilih ter študentkam in študentom ter delujočim v medijih omogoča boljše jezikovne izbire v lastni profesionalni praksi.

Še vedno stilistika?

Ob tovrstni teoretski stilistiki, kot jo je pri nas najbolj objektivizirano, definirano in rigorozno razvil prav Tomo Korošec ter se poučuje na univerzitetni stopnji za bodoče profesionalne pisce v novinarstvu, oglaševanju, odnosih z javnostmi in tržnem komuniciranju, pa se – upoštevajoč družbeno komuniciranje v sodobni družbi (Kalin Golob, 2021; Korošec idr., 2002) – vedno bolj izkazuje tudi potreba po šolski stilistiki.

Javno komuniciranje, ki ga lahko s sodobno tehnologijo prakticira vsakdo, in vedno večja neformalnost v medčloveških odnosih namreč povzročata mnogo sporočanjških šumov, ki z neustrezno izbiro besed v določenih položajih preraščajo iz nevljudnosti v sovražnost in kazniva dejanja.

Kot smo raziskovali pri analizi razžalitev (Korošec idr., 2002), se slovenska sodišča v lovljenju ravnotežja med svobodo govora ter pravico osebe do časti in dobrega imena vse od 90. let ukvarjajo s (pre)številni obravnavami, zadnja leta pa se brezmejno banalizira, primitivizira in vulgarizira javno komuniciranje.¹³ Sploh politično, kolikor nas doseže prek medijev. V javni prostor vstopajo osebe, nevjene javnega komuniciranja, z omejenim besednim zakladom, z mislijo, da je v imenu svobode govora dopustno zapisati/izreči vse; ostra kritika se zamenjuje z žalitvami (političnega) nasprotnika, nizki stil postaja manira političnega komuniciranja do nasprotne politične opcije; kratka tviterska sporočila so predmet sodnih obravnav in pozivov nevladnih organizacij proti sovražnemu komuniciranju.

Za Aristotela (v Hamilton, 2014: 64) je bila retorika »spodobnost opazovanja v danem primeru razpoložljivih sredstev prepričevanja«. Vaje iz

¹³ Del ugotovitev v zadnjem poglavju izhaja iz že objavljenega zapisa v Kalin Golob (2002 in 2021).

govorništva so obsegale učinkovito sporočanje v vseh žanrih in besedilih. Študenti so prepisovali epske pesnitve svojih učiteljev in se s tem učili brati, pisati ter si širili besedni zaklad. Kot navaja Fahnestock (v Hamilton, 2014: 65), je bilo v antiki obvladovanje ustreznih izbir za posamezne okoliščine, torej razumevanje stila, pomembno od šolskih let do aktivnega življenja v odrasli dobi, saj so v retorični tradiciji nasveti o stilu gradili na obvladovanju jezikovnih osnov in so študente pripravljali na življenje aktivnih državljanov. Učni načrti so pokrivali pet retoričnih kanonov, od katerih sta se vse do danes ohranili invencija (kako tvoriti argumente) in elokucija (torej stil: razumevanje, kaj, kdaj in kako izbrati iz jezika). Retorika je zavzemala častno mesto v formalni izobrazbi dve tisočletji in pol. Isto znanje se je predajalo od 80 generacij učiteljev na 80 generacij učencev (Sperber in Wilson v Hamilton, 2014: 66).

Kot smo že zapisali, od začetkov retorike poznamo nauk o treh stilih: visokem (vzvišenem), srednjem (umirjenem) in nizkem (enostavnem). Vsak od stilov ima po antični retoriki značilna jezikovna sredstva, različne žanre in različen kontekst ustrezne rabe. Vsakega od njih je mogoče tudi zlorabiti ali "uporabiti zunaj sezone", kot naj bi svoje učence poučeval Aristotel (Horner, 1988). *Ars bene dicendi*, umetnost dobrega govorjenja, je bila v antiki glavni pogoj za uspeh v javnem življenju. *Bene* v Kvintilijanovi retorični šoli eksplicitno pomeni tudi moralnost govornika: popoln govornik mora biti predvsem dober človek (Visočnik, 2019: 843). Stilne kvalitete dobrega govora so gradile prepričljivost govorca: jasnost, razumljivost, estetske prvine, ustreznost okoliščinam, tvorcu in naslovniku.

V antiki je bil nizki stil predviden za ljudsko govorico ter je žanrsko pripadal komediji in satiri z izbiro (nižje) pogovornega jezika, danes prevladuje kot napadalni populistični diskurz, ki za diskreditacijo nasprotnika ne izbira (jezikovnih) sredstev. S svojo pogostostjo normalizira politični in javni prostor. Iz stilistike namreč vemo, da se s pogosto rabo jezikovna sredstva razaktualizirajo, izgubijo svojo stilno opaznost in postanejo običajna. Toleranca do tovrstnega izražanja se potemtakem s frekvenco rabe večja.

Osnovno stilistično znanje zato še posebej potrebujemo tudi danes, saj javna beseda v nizkem stilu vulgarizira javni prostor in krepi sovražnost v družbi. (Ostra) kritika je mogoča brez izbire nizkega stila, tako da vsakomur zagotavlja pravico do časti in dobrega imena. Z rabo nizkih jezikovnih sredstev, kamor sodijo med drugim vulgarizmi, psovke, žalitve, zaničljivi in slabšalni leksemi, pa tudi laži, družbo spreminjamo v nestrpno skupnost, kjer kultura javne besede postaja nepomembna, zato je v njej težko živeti.

Ars bene dicendi potemtakem omogoča *ars bene vivendi*. Ni človeka vrednega življenja brez našega prizadevanja za dobro, boljše, kultivirano: in s kultivirano besedo, jezikom lahko prispevamo k izboljšanju družbene klime, tudi tako, da reagiramo na nesprejemljivosti nizkega stila. Tu lahko

stilistika kot del šolske vzgoje in na vseh stopnjah pripomore h kulturi javne besede. Sokratova dialogika kot ena od predhodnic stilistike lahko v dobi algoritmov preseže strah, kako sploh še učiti jezik in dosegati razvoj besednega zaklada. Z učenjem argumentiranega in kvalificiranega razpravljanja je treba preseči faktografsko izobraževanje; na nek način je treba naprej v preteklost, pri tem so nam na voljo dosedanja spoznanja (slovenske) stilistike in njenih predhodnic.

Sklep

Z zastavljeno analizo smo iskali argumente za odgovore na v uvodu zastavljeni vprašanji o raziskovalni umeščenosti (slovenske) jezikoslovne stilistike in pomenu njenih spoznanj za jezikovno izobraževanje ter o prispevku Toma Korošča k razvoju (slovenske) teoretske stilistike.

Izpostavljamo naslednja spoznanja:

1. Pregled raziskovalnega dela in publiciranja kaže, da danes lahko govorimo o čezdisciplinarnosti, in ne zatonu stilistike kot jezikoslovne discipline. Ta izhaja iz zgodovinskega razvoja, iz njenih antičnih predhodnic ter stičnega področja med literarno vedo in jezikoslovjem. Mnoštvo metod in teorij je metodološka prednost, saj so za postmoderna besedila značilni rušenje norm, hibridni žanri, fragmentacija, večkodnost, medbesedilnost in medkulturnost. Prav zato tudi danes lahko sprejemamo koncept praške funkcijske stilistike o stilu kot integralnem delu zgradbe besedila, zaradi česar je stilistika »lahko kontrolna točka, brez katere bi v morju besedil, medbesedil, žanrov, pa tudi jezikoslovnih in vmesnih disciplin popolnoma potonili« (Hoffmannová, 1997: 175).
2. Velik del slovenskih stilističnih raziskav je od 60. let 20. stol. povezan z delom Toma Korošča, ki mu posvečamo tematski sklop. Z raziskovanjem medijskih besedil je razvil lastno teoretsko stilistiko. Iz novinarskih in oglaševalnih besedil je izluščil zunanje vplivne dejavnike pri nastajanju besedil, razpoznal tipične jezikovne izbire, jih definiral in razvrstil. Tako izdelana teorija je prenosljiva v prakso: prikazuje nabor, učinke ter prednosti in slabosti posameznih prvin; tipično rabo, žanrotvorne elemente in posebnosti. Na prvi pogled abstraktna teorija je dobra podlaga za razumevanje delovanja jezika v novinarskih in oglaševalnih besedilih ter študentkam in študentom ter delujočim v medijih omogoča boljše jezikovne izbire v profesionalni praksi. Koroščev stilistični pristop pomaga razumeti uporabo jezikovnih strategij posameznih žanrov in besedil ter z abstrakcijo odstira pogled na nekatere skupne značilnosti (medijskih) besedil. Te je mogoče aplicirati na nastajanje novih znotraj določene profesionalne skupnosti.

V množici jezikoslovnih disciplin in z razvojem tehnologij, s katerimi lahko ne le analiziramo, ampak celo tvorimo nepredstavljivo količino

besedil, smo stilistiko in njen smisel našli v iskanju predhodnic njenega razvoja in prepletu z drugimi disciplinami. Jezikoslovna stilistika obravnava stil kot (z)možnost posameznikove namerne izbire in urejanja jezikovnih sredstev, ki tvorijo konkretno besedilo (Čechová idr., 1997: 9; Korošec, 1998: 8). Stil je torej rezultat izbire med možnostmi (Verdonk, 2002: 6). Ta izbira med njimi je povezana z avtorjevim hotenjem, znanjem in okoliščinami sporočanja. Stilno učinkovanje pa je odvisno predvsem od prejemnika sporočila, ki postavlja ocene in razpozna namere tvorca besedila (Sandig, 1986: 64–80). Paleta ocen je neizmerna, na enem polu imamo neekspresivno (strokovno), na drugem ekspresivno (čustveno), tako da se ocene nizajo od prazno, hladno, nevtrarno, abotno do melanholično, vedro, agresivno (Sandig, 1986: 78). Za stilni pomen ni bistvena stvarna vsebina, torej ne 'KAJ', ampak 'KAKO' (Franck v Sandig 1986: 131). Stil je NAČIN izražanja. Čeprav ni samostojna, ampak ena od konstitutivnih prvin besedila, ga je mogoče izolirati raziskovalno, analitično v opisu. Tako uporabnikom, ki »težijo k izolaciji stila za določene sporočanje namene« (Sandig, 1986: 332), olajšamo sporočanje izbire, jih usposablamo za profesionalne sporočevalce na posameznih področjih ali vsakdanje uporabnike jezika: prav zato je stilistično znanje pomemben del znanja in obvladovanja jezika.

LITERATURA

- Akhmanova, Olga (1976): *Linguostylistics: Theory and method*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton.
- Crystal, David (1998): *The Cambridge Encyclopedia of Language*.
- Čechová, Marie in kolektiv (1997): *Stylistika současné češtiny*. Praga: ISV – nakladatelství.
- Findra, Ján (2004): *Štylistika slovenčiny*. Martin: Vydavateľstvo Osveta.
- Hamilton, Craig (2014): *Stylistics as rhetoric*. V: Peter Stockwell (ur.) in Sara Whiteley (ur.), *The Cambridge Handbook of Stylistics*, 63–76. Cambridge: University Press.
- Hoffmanova, Jana (1997): *Stylistika a ...* Praga: Trizonia.
- Horner, Winifred Bryan (1988): *Rhetoric in the Classical Tradition*. St. Martin's: Palgrave Macmillan.
- Josić, Ljubica (2021): *Hrvatska lingvostilistika*. Zagreb: Filozofski fakultete Sveučilišta u Zagrebu, Stilistika.org.
- Kalin Golob, Monika (2002): *Jezikoslovna stilistika in razžalitve v tiskanih medijih*. V: Tomo Korošec et al., *Razžalitve v tiskanih medijih*, 31–46. Zbirka Znanstvena knjižnica, 48. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kalin Golob, Monika (2008): *Jezikovna prepletanja: znanstvena misel Toma Korošca v spletu ved*. V: Monika Kalin Golob (ur.), Nataša Logar (ur.), Anton Grizold (ur.), *Jezikovna prepletanja*, 11–19. Knjižna zbirka Stičišča. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kalin Golob, Monika (2021): *Lepa beseda lepo mesto najde?* V: Tanja Kamin (ur.), Nina Perger (ur.), Monika Kalin Golob (ur.), *60 let kasneje: UL FDV od A do Ž*,

- 147–148. 1. e-izd. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Dostopno prek https://knjigarna.fdv.si/knjige/i_851_60-let-kasneje-ul-fdv-od-a-do-z, 12. 2. 2023.
- Katnič-Bakaršič, Marina (2007): *Stilistika*. Sarajevo: Ljiljan.
- Korošec, Tomo (1976): Poglavlja iz strukturalne analize slovenskega časopisnega stila. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Korošec, Tomo (1996): O nekaterih poimenovalnih vprašanjih v oglaševanju. V: Anton Kramberger (ur.). *Slovenska država, družba in javnost: zbornik ob 35-letnici Fakultete za družbene vede, Univerza v Ljubljani, prispevki za okroglo mizo*, 27.–29. november 1996, 257–266. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Korošec, Tomo (1998): *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Korošec, Tomo (1999): Prvo slovensko oglaševalno besedilo iz l. 1794 in njegov avtor Valentin Vodnik (1758–1819). *Slavistična revija* 47 (4): [381]–391.
- Korošec, Tomo (2000): Oglaševalni ogovori. V: Slavko Splichal (ur.), *Vregov zbornik*, 183–190. Ljubljana: Evropski inštitut za komuniciranje in kulturo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani. Javnost 7, supplement.
- Korošec, Tomo (2001): K jezikovni teoriji prodajnih oglasov. V: Slavko Splichal (ur.), *Vatovčev zbornik*, 109–116. Ljubljana: Evropski inštitut za komuniciranje in kulturo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani. Javnost 8, supplement.
- Korošec, Tomo, Monika Kalin Golob, Simona Zatler, Melita Poler Kovačič, Maca Jogan in Gregor Tomc (2002): *Razžalitve v tiskanih medijih*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Korošec, Tomo (2004): *Stilistika poročevalstva – španska vas*. V: Melita Poler Kovačič (ur.), Monika Kalin Golob (ur.), *Poti slovenskega novinarstva – danes in jutri: znanstveni zbornik ob 40. obletnici študija novinarstva na Slovenskem*, 17–31. Knjižna zbirka Media. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Korošec, Tomo (2005): *Jezik in stil oglaševanja*. Ljubljana: FDV.
- McIntyre, Dan (2014): The year's work in stylistics 2013. *Language and Literature* 23 (4): 389–401.
- Mistrík, Jozef (1985): *Štylistika*. Bratislava: Slovenske pedagogicke nakladatelstvo.
- Pogorelec, Breda (2011): *Stilistika slovenskega knjižnega jezika. Jezikovni spisi II*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Price, Hazel (2022): The year's work in stylistics 2021. *Language and Literature* 31 (4): 519–540.
- Sandig, Barbara (1986): *Stilistik der deutschen Sprache*. Berlin, New York: W. de Gruyter.
- Sowinski, Bernhard (1991): *Stilistik. Stiltheorien und Stilanalysen*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.
- Stockwell, Peter (ur.) in Sara Whiteley (ur.) (2014): *The Cambridge Handbook of Stylistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Toolan, Michael (2014): The theory and philosophy of stylistics. V: Peter Stockwell (ur.) in Sara Whiteley (ur.), *The Cambridge Handbook of Stylistics*, 13–31. Cambridge: Cambridge University Press.
- Toporišič, Jože (2008): *Stilnost in zvrstnost*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Verdonk, Peter (2002/2010): *Stylistics*. Oxford: Oxford University Press.

- Visočnik, Julijana (2019): Kvintilijanova Šola govorništva in pridiganje škofa Tomaža Hrena/Quintilianus' Institutionis Oratoriae and Sermons of the Bishop Tomaž Hren. *Bogoslovni vestnik* 78: 841–853.
- Uhlik, Mladen (2014): Dva poskusa pojmovanja stilistike: Charles Bally in Grigorij Vinokur. *Slavistična revija* 62 (4): 591–604.
- Wales, Katie (2014): The stylistic tool-kit: methods and sub-disciplines. V: Peter Stockwell (ur.) in Sara Whiteley (ur.), *The Cambridge Handbook of Stylistics*, 32–45. Cambridge: Cambridge University Press.

Erika KRŽIŠNIK*

NEKAJ STALNIH, NEKAJ NEVARNIH IN NEKAJ TEŽAVNIH LASTNOSTI RABE FRAZELOGIJE V MEDIJSKIH BESEDILIH**

Povzetek. V članku je predstavljena raba frazeoloških enot (FE) v besedilih o slovenskih predsedniških volitvah (2022) v treh revijah in delno treh spletnih portalih. Podatki so primerjani z obstoječimi podatki o frazeologiji v medijskih besedilih sploh. Predstavljene so skupne lastnosti glede na vrsto besedila, razporejenost in rabo frazeoloških prenovitev. Kot nevarna se pokaže konotativnost FE, ki razkriva temperament ali namero govorca/pisca, z odsotnostjo pa racionalno nadzorovanost izražanja. Te lastnosti FE pomenijo težavo, ko želi jezikoslovec določiti status in funkcijo FE – odstop od ustaljenosti FE je lahko napaka ali namerna modifikacija z novim sporočilom.

Ključni pojmi: Frazeologija, frazem, frazeološka prenovitev, modifikacija, medijsko besedilo

221

Uvod: o rabi frazeoloških jezikovnih sredstev v medijskih besedilih

O frazeologiji, njeni rabi in vlogi v medijskih besedilih je bilo v slovenskem jezikoslovju opravljenih že nekaj raziskav in objavljenih kar nekaj člankov. Prvi je o tem l. 1978 – komaj pet let po objavi prvega slovenskega članka o sodobni teoriji frazeologije (Toporišič, 1972/73) – pisal Tomo Korošec v članku *Obnovitve v časopisnih naslovih* (Korošec, 1978), v katerem je obravnaval namerno in v besedilu funkcionalno izrabljeno spremenjeno rabo frazemov v časopisnih naslovih, torej tisto, kar je najbolj opazno tako v frazeologiji kot tudi v medijskih besedilih.¹ S tem je hkrati pokazal dve najbolj izstopajoči stalnici v rabi teh jezikovnih enot v medijih: aktualizirano obliko in/ali pomen enot in njihovo pojavljanje na besedilno izpostavljenih mestih,

* Dr. Erika Kržišnik, redna profesorica, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Slovenija.

** Izvirni znanstveni članek.

¹ Prof. Korošec je spremenjeno rabo frazeoloških enot imenoval obnovitev, dalje pa jih je razdelil na obnovitve (z oblikovno spremembo) in ponovitve (brez spremenjene oblike). Kasneje se je uveljavil krovni termin prenovitve (o tem gl. dalje v 2.3).

DOI: 10.51936/tip.60.2.221

v tem primeru v naslovu.² Šele nato se je lahko začelo opazovati bolj splošne in stalne značilnosti rabe, kot so pogostnost rabe frazemov v različnih časovnih obdobjih in različnih časopisih, v različnih vrstah medijskih besedil in v besedilih z različno tematiko, dalje razporejenost še na drugih besedilno izpostavljenih mestih in predvsem o vlogi frazemov kot možnih kazalcev "vzdušja" v družbi. V zvezi s tem so v 90. letih 20. stol. – ne po naključju v času po slovenski osamosvojitvi in s tem povezano spremembo družbenih in političnih razmer – izšli štirje članki E. Kržišnik (1991, 1995, 1996 in 1998), v katerih so kvantitativno in primerjalno predstavljene skupne in posebne, časovno, krajevno, tematsko in družbenopolitično pogojene značilnosti rabe frazemov v časopisju l. 1948, torej po drugi svetovni vojni, v času slovenskega osamosvajanja l. 1991 in pet let kasneje l. 1995. Zlasti v povezavi s statistiko in seveda tudi novejšimi raziskovalnimi metodami je na tem mestu treba omeniti še raziskavo M. Justina, N. Hircija in P. Gantar (2018), ki po svoje času primerno kaže novosti tako v analizi sami kot v analiziranem gradivu. Gre za raziskavo frazeologije v besedilih na spletu in v novih medijih, ki je bila opravljena na gradivu v korpusu Janes kot specializiranem viru "za preučevanje jezika spletno specifičnih besedil" in primerjana s stanjem v korpusu Kres kot uravnoteženem referenčnem korpusu pisne slovenščine. Seveda se zavedam, da gradivo ni v celoti primerljivo s časopisnimi besedili, zagotovo pa so t.i. novi mediji oz. t.i. družbena omrežja (tovrstna besedila namreč Janes vsebuje) del medijskih besedil.

Gradivo in način dela

Gradivo za raziskavo so tiskana besedila revij Mladina (dalje M – 21. 10. 2022., 4. in 11. 11. 2022), Reporter (R – 17. 10. in 7. 11. 2022) in Demokracija (D 20. 10. in 3. 11. 2022), in sicer pred prvim (23. 10.) in drugim (13. 11.) krogom volitev predsednika Slovenije v l. 2022. Za primerjavo so bila delno pregledana in upoštevana tudi besedila s to tematiko, objavljena na spletnih portalih MMC, 24ur.com in Nova24TV v istem času. Pozornost je bila torej tematsko usmerjena, v primeru upoštevanja rabe frazemov v besedilih zunaj te tematike je na to posebej opozorjeno (npr. pri prikazu rabe frazemov v naslovih v 2.1).

Odločili smo se, da se tokrat ne bomo lotili celovite količinske analize pogostnosti frazemov, med drugim tudi zato, ker so analize dnevnega časopisja v 90. letih (Kržišnik, 1996: 177) pokazale, da so enote z nizko stopnjo ekspresivnosti (npr. *pride do /česa/ 'zgodí se' ali vzeti v poštev* itd.) "s prostim očesom" pogosto spregledane – in za našo temo v resnici tudi niso posebej

² V spremenjeni rabi je opazoval vseh vrst stalne večbesedne enote, od frazemov do zelo znanih in v tem smislu v zavesti bralcev ustaljenih citatov in celo naslovov filmov.

pomembne. Izhajajoč iz številčnih podatkov prejšnjih raziskav (Kržišnik-Kolšek, 1991; Kržišnik, 1995 in 1998),³ smo si prizadevali opaziti tisto, kar pri rabi frazeologije dobrih 25 let kasneje in predvsem v tematsko tako usmerjenih besedilih, kot so predsedniške volitve, te podatke potrjuje, jih dopolnjuje ali od njih odstopa. Drugi namen je bil ugotoviti, ali je pri tvorbi besedila na tako temo, mogoče odkriti kake posebnosti tako v možnostih, ki jih frazeološka sredstva s svojimi oblikovno-pomenskimi lastnostmi ponujajo, kot tudi v pasteh, ki iz teh istih lastnosti izhajajo, npr. pogostnost, izbira frazemov ali način njihove izrabe s strani tvorca besedila, tj. novinarja, ali politika, tj. predsedniškega kandidata. Tretji namen je bil ožje jezikoslovni: kako v času, ko je na voljo preverjanje oblike in pomena frazeološke enote v obsežnih besedilnih korpusih, različne odstope ločevati med seboj: napako od modifikacije, modifikacijo od (nove, nastajajoče?) frazemske variante, prenovitev od modifikacije ali proste besedne zveze itd. V času, ko je bilo poleg slovarjev, zlasti seveda SSKJ, na voljo le še gradivo zanj, se je z vidika rojenega govorca in frazeologa to zdelo manj zapleteno.

Na tem mestu je prav, da ponovno omenimo prof. Korošca, ki je bil jezikoslovec, a se razen v okviru že omenjene raziskave posebej s frazeologijo ni ukvarjal. Kot dolgoletni sodelavec pri tedaj nastajajočem slovarju SSKJ1 je dobro vedel, kaj za presojo statusa in funkcije jezikovne enote pomeni besedilno gradivo in je podatke v njem tudi upošteval. Zgovoren dokaz za to je naslednji opis prenovitve z elipso (Korošec, 1978: 151/152):

*Ta prikaz ni univerzalen [...]. Zajema pa lahko tiste frazeologeme – [...] – pri katerih se stalni del (B) ni osamosvojil v tolikšni meri, da kot nosilec samostojnega pomena izgublja zvezo s prostim pomenom (A). Npr. naslov *Slepa ulica v pomenu 'brezizhodni položaj'* ne gre v ta okvir, čeprav bi tudi lahko ločili del A: zaiti in del B: v slepo ulico. (Podčrt. E. K.)*

Osamosvojenega frazema *slepa ulica* s pomenom, ki ga navaja Korošec, namreč ni v nobenem slovarju do tedaj, prvič se pojavi v 4. knjigi SSKJ1 (geslo *slep*), ki je izšla šele leta 1985 (stalna zveza *slepa ulica* v pomenu 'ulica brez izhoda' pa se v slovarjih pojavlja že od Pleteršnika /1894/95/ dalje).

³ V teh člankih je predstavljena raba frazeologije v slovenskem dnevnem časopisju v dveh prelomnih obdobjih, tj. po drugi svetovni vojni (l. 1948) in v letu osamosvajanja Slovenije (1991), in v politično umirjenem letu 1995. S številiškimi podatki je prikazana pogostnost rabe, posebej v besedilih s politično tematiko, ki je razdeljena na slovensko, jugoslovansko in zunanjo politiko; raba na besedilno izpostavljenih mestih; ugotavljano je razmerje med rabo frazemov v poročevalnih in presojevalnih besedilih in razmerje med količino rabe frazemov s pozitivno in negativno evalvativno (vrednotenjsko) konotacijo.

Nekaj skupnih lastnosti rabe frazeologije v medijskih besedilih sploh in v okviru obravnavane tematike posebej

1. Odvisnost rabe frazemov od vrste besedila se kaže z različno pogostnostjo v komentarju in poročilu. Primer, ki tudi v tiskanem mediju dovoljuje smiselno številčno primerjavo, imamo npr. v treh številkah Mladine, kjer lahko rabo frazemov v komentarjih primerjamo tudi z rabo v poročilu. Število frazemov v komentarjih: *Bo SDS dobila predsednika?* – 20 frazemov (M 21. 10., 19–23); *Član stranke* – 7 frazemov (M 4. 11., 19–22); *Nataša* – 11 frazemov (M 11. 11., 19–22). Poročil je v revijah praviloma manj kot v dnevnem časopisju, a v Mladini 4. 11., str. 24–25, v besedilu *Kdo bo zmagal*, ki je poročilo o napovedih agencije Ninamedia in iz njih izhajajoče prognoze o izidu predsedniških volitev, ni niti enega frazema.
2. Frazemi se pojavljajo na izpostavljenih mestih, to so naslov, vodilo (sinopsis pod naslovom), začetek, konec in podnapis k slikovnemu gradivu.

2.1 Naslov: v rabi frazemov v naslovih so si vse tri revije zelo podobne, v povprečju so v eni številki rabljeni trije frazeološki naslovi (upoštevani so tudi frazemi v naslovih zunaj besedil izbrane teme):

D: 20. 10., s. 28: *Ime česa je Nika Kovač*; 3. 11., str. 3: *V nedeljo bo štel prav vsak glas*, str. 6: *Blišč in beda televizijskih oglasov*, str. 13: *Na pragu prelomnice*, str. 54 (+prenovitev): 51. *Filipika: Anžetova tekunica Nataka pir pod Mus*;

M: 21. 10., str. 14: *Laž ima kratke noge*, str. 16 (+prenovitev): *v Božjih rokah*; M 4. 11., str. 8 (+prenovitev): *Drugačnega perja ptič, Dirigentov ples sedmih tančic*; str. 9: *Težka je roka, ki reže kruh*, str. 17: *Pekel ali nebesa, kakor vam drago*; M 11. 11., str. 6: *Ime česa je Anže Logar*; str. 38: *Zašli smo s poti*; str. 68: *Vse, kar je prav*.

R: 17. 10., str. 19 (vmesni naslov) *Vračanje udarcev*, str. 25: *Kako Anžetu Logarju jemo iz roke*, str. 35: *Nova hladna vojna med Janšo in Toninom*, str. 42: *Hudičev odvetnik Vladimirja Putina*; 7. 11., str. 22: *Če bo Pirc Musarjeva izvoljena za predsednico, bo na dan prišlo vse njeno sporno početje*, str. 25: *Sem zmerni politik, ni razloga za udarce pod pas*, str. 47: *Za obiskovalce iz tujine je Slovenija raj na Zemlji*.

2.2 Manj izrazito je pojavljanje na drugih izpostavljenih mestih. Navedimo primer rabe na koncu besedila v D 20. 10., str. 27:

Ta oblast si prisvaja vse in izključuje druge, zato nas ne more voditi uspešno, pač pa le v politično ozko in celo slepo ulico, iz katere bomo težko našli pot v prihodnost. Toliko bolj je torej želeti, da bi vsaj novi

predsednik države dal več na Slovenijo kot skupnost vseh državljanov in državljanek, nas vse povezoval in zastopal, ne pa izključeval. Zahtevni časi terjajo ljudi z razgledanostjo, znanjem, marljivostjo, s pogumom in predanostjo za narod in državo Slovenijo.

In še kombinacijo frazema v naslovu in na koncu v R 7. 11., str. 3: *Lisica in kislo grozdje* (naslov), zadnji odstavek:

Tudi nismo prav nič užaljeni, da ni našla časa za intervju za Reporter. Če bo v nedeljo res postala prva ženska predsednica republike, ji že unaprej čestitamo in ji polagamo na srce, naj bo v bodoče manj zamerljiva in maščevalna. Vsak, ki gre v politiko, mora imeti debelo kožo. Mora prenašati tudi kritike in se ne veseliti samo hvalnic.

2.3 **Prenovitve** frazemov kot jezikovnih enot s konotativnim pomenom in ekspresivnim besedilnim učinkom imajo v vsakem besedilu vlogo stilema, gre torej za kreativno izrabo teh enot, ki tako pomensko učinkujejo na dveh ravneh, s pomenom frazema in pomenom proste besedne zveze, pri čemer je razmerje med stopnjo razvidnosti pomena ene ali druge različno. Kot rečeno, prenovitve v medijskih besedilih niso niti novost niti redkost. V slovenskem časopisju jih je mogoče najti vsaj od prve polovice 20. stol. (Kržišnik, 2006: 273). Za našo temo (predsedniške volitve, politika) pa je poveden podatek (več o tem v Kržišnik, 1998: 187), da v analiziranih besedilih dnevnega časopisja v letu 1948 med 449 frazemi, rabljenimi v enem tednu časopisov, najdemo le tri prenovitve in vse tri so v Primorskem dnevniku, torej časopisu, ki ni izhajal v okviru republike Slovenije oz. Jugoslavije.⁴ V besedilih, ki so tukaj predmet analize, imajo prenovitve svoje "normalno" mesto, pogostnost in funkcijo, najpogostejše stopnjevanje ironizacije, npr. v članku *Politika kot nogometna tekma* v R 4. 11, str. 71 (izhodišče *vreči puško v koruzo*):

Pridejo kakšni padalci, seveda pridejo, vsi napihnnjeni, kako bodo z nekim revolucionarnim zamahom z nogu ali ustavnim členom razbili obe tradicionalni ekipi, ampak po navadi se te zgodbe končajo vedno enako. Padalci vržejo puške v koruzo, Janševa in Antijanševa ekipa pa potem pobirata izgubljene igralce v koruzi.

Ali v članku *Mož za vse čase in okuse* v M 11. 11., str. 17 (izhodišče *skočiti v čigavo naročje*): [...] ne toliko zato, ker bi NSi na naslednjih volitvah ali že

⁴ Prim. Kržišnik, 1998: 187: "Razlog za nerabo prenovitev bi lahko iskali tudi v tem, da so se pisci v l. 1948 izogibali "igranju" z jezikom, kadar so pisali o "velikih" (ideološko pomembnih) temah. Opozarjam, da se že na tej točki PD razlikuje od drugih dveh časopisov." Primorski dnevnik je od l. 1945 izhajal v Trstu, ki je bil tedaj del Svobodnega tržaškega ozemlja (več o tem v Kržišnik 1998: 187, op. 12).

prej, če bi vladi kazalo slabo, spet skočila v Janševo toplo naročje, ampak predvsem zato [...].

Redko pa so v medijskih besedilih – za razliko od rabe v umetnostnih, a tudi tu ne zelo pogosto – prenovitve frazema rabljene kot razvijalec celotnega besedila. V analiziranih besedilih smo tak primer našli v D 3. 11, str. 9, v članku *Nikina ruta iz paketa prve pomoči*:

ZAČETEK: Se še spomnite, ko sem pisal o tisti Micki, ki je delala izpit iz javne uprave in so jo v tistih zlatih časih socializma prepričevali, da je tudi ona država? No, ta naša zlata soseda iz mojih mladih let je imela sicer zlate roke, tudi za študij je bila še kar nadarjena, ampak vozniški izpit ji pa nikakor ni šel.

SREDINA: Tako sem lahko povsem brez zadržkov odšel na avtošolo, po vsega skupaj petnajstih urah, ki mi jih je štipendirala moja zlata udbica, sem v prvo naredil. No, vsaj tako so mi rekli, čeprav je bila moja izpitna vožnja živ obup. Ampak če delaš za državno varnost, ti pogledajo skozi prste in ti rečejo, da te bodo pač naknadno izšolali za obnašanje v prometu (...).

KONEC: Da ne pozabim: mali človekinji Nataši P. M. sem dolžan opravičijo, ker sem v zadnji kolumni umetno napihnil njeno odškodnino z RTVS: bilo je samo 70 jurjev in ne 87, kot sem zapisal. Se pač zgodi, da mi številke tudi malo preveč zaplešejo. Če pod Golobovo vladavino že vsi plešemo ...

V članku se prenavlja *zlat* v frazemih *zlati časi* 'zelo ugoden čas, obdobje' in *imeti zlate roke* 'znati spretno narediti, izdelati kaj' v zvezah *zlata soseda* in *zlata udbica* ter ob elipsi dela frazema *kdo1 plesati, kakor kdo2 žvižga* 'kdo dela, ravna, kakor kdo drug hoče' ob zvezi *biti pod kom* v sobesedilu (*pod Golobovo vladavino*), kjer *pod* 'izraža odvisnost, podrejenost' (po SSKJ2 *pod* 4. pomen).

2.4 V analiziranih besedilih o predsedniških volitvah je opazno še dvoje: pisanje frazemov v **narekovajih** in raba **tujejezične frazeologije**. Oboje ima seveda svojo stilno opazno funkcijo. Prvo učinkuje kot neke vrste prenovitev – že s tem, da je dano v narekovaje, je namreč v besedilu oposebljeno, ni pa nujno, da olajša razumevanje prebranega (o tovrstnem označevanju frazeoloških in drugih metafor v medijskih besedilih prim. v Červ 2008: 141–142). Drugo, npr. *salto mortale*, *status quo*, *quo vadis*, *deus ex machina*, *en bloc*, *par excellence*, (čigav) *come back*, "hat trick" itd., je morda neke vrste intelektualizacija v smislu tradicije (latinščina) ali modernosti (angleščina). Ali gre pri prvem in drugem res za posebnost besedil, ki smo jih pregledali, ali za splošnejšo navado v medijih, bi pokazala širša raziskava.

2.5 Kot zadnjo skupno značilnost frazeologije v medijskih besedilih, seveda z omejitvijo na temo predsedniških volitev leta 2022, lahko brez številčnega podatka z dokaj visoko zanesljivostjo navedemo **najpogostejše frazeme**, rabljene v njih: *strici iz ozadja* (z različnimi prenovitvami, npr. "ruski strici"), *volk v ovčji koži/preobleki* (z različnimi modifikacijami, npr. *v ovčjo kožo preoblečeni kdo*, "ovčja koža")⁵, *globoka država*, *davčna oaza*.

Nevarne lastnosti frazemov

Izhajajo tako iz njihove oblike kot iz pomena. Pri pomenskih lastnostih je na prvem mestu konotativni pomen, pri obliki pa večbesednost in "moteča" dodatna evokacija pomena frazemskih sestavin kot samostojnih besed.

1. **Konotativni del pomena** je v frazeološki enoti, če jo razumemo v ožjem pomenu, se pravi ne vseh stalnih večbesednih izrazov, ampak samo tiste, katerih pomen je vsaj delno idiomatiziran, vedno prisoten, čeprav pri različnih frazemih z različno močjo. Zaradi konotativnega dela pomena in njegovega ekspresivnega učinka v besedilu so frazemi lahko tudi nevarna izrazna sredstva, še posebej, ker velja, da je njihova vrednotenjska konotacija pogostejše negativna kot pozitivna, kar je posledica kulturološko pogojene stalnice, da se negativno vrednotenje pogosto izraža evfemistično.⁶ Primerjajmo razliko med jezikovnima opisoma v sporočilu o doseganju soglasja s frazemoma *najti skupni jezik* in *trobiti v isti rog* – razlika med njima je v konotaciji, s katero je soglasje ovrednoteno, ali drugače, kako tisti, ki v sporočilu o soglasju uporabi/prebere enega ali drugega: doseganje soglasja je s prvim ocenjeno kot pozitivno, z drugim kot negativno. Da so frazemi zaradi svoje konotacije nevarna izrazna sredstva, verjetno ve vsak, ki javno nastopa (tudi če ne ve, kaj je frazem). Iz pogostnosti rabe frazemov v govornih ali pisnih besedilih torej lahko sklepamo, koliko je kdo pri oblikovanju besedila racionalno samonadzorovalen, lahko pa tudi, koliko je kdo čustveno prizadet oz. sploh o tem, kakšen je njegov temperament.

1.1 Odličen primer za primerjavo je *Reporterjev vprašalnik*, objavljen v R 17. 10 na str. 22–23. V njem je zastavljenih 19 kratkih vprašanj, na katera sedem predsedniških kandidatov tudi odgovarja na kratko (najdaljši odgovor ima 29 besed, najkrajši eno). Že zaradi kratkosti v teh besedilih ni

⁵ Ali celo (M 21. 10., str. 23): "Če bo Logar v prvo res zmagal, se lahko v Sloveniji ponovi, kar se je že trikrat zgodilo na francoskih volitvah. [...] Oba sta radikalna politika, le da je Marine Le Pen pred volitvami vedno malce skočila v prijaznejši kožuh."

⁶ Konotativni del pomena frazema je pri rojenih govorcih, tako pisnih kot bralcih, precej manj ozaveščen kot denotativni del, s čimer nikakor ne trdimo, da ga prvi ne zapišejo in drugi ne preberejo kot del sporočilnega smisla.

pričakovati dosti frazemov, ki so kot poimenovalna sredstva precej ekstenzivni.⁷ Rezultat je naslednji: v skupno 133 odgovorih je samo 8 frazemov, brez frazema so odgovori A. Logarja in S. Senčar, po enega rabita M. Kordiš (o tem gl. dalje) in V. Prebilič *postaviti v ospredje*, ostali po dva: M. Brglez *gre za kaj, nizki udarci*; J. Cigler Kralj *priskočiti na pomoč, težko priti skozi mesec*; N. Pirc Musar *iti čez rob, kdo biti pri srcu komu*. Menimo, da količina in izbira frazemov ne potrebuje posebnih interpretacij, jo pa potrebuje prenovitev, ki jo je uporabil M. Kordiš. Na vprašanje *Ali politik odgovarja le za dejanja, ki jih je storil sam*, pravi takole: *Odgovarja tudi, če drži vrečo, medtem ko nekdo vanjo meče*, kar je prenovitev frazema *držati vrečo*, po SSKJ2 s pomenom 'biti soudeležen pri kraji, ropu'.⁸ Raba prenovitve v besedilcu z desetimi besedami vsekakor razkriva temperamentnega govorca (prim. SSKJ2 *temperamenten* 'ki živahno reagira in izrazito kaže čustva').

1.2 V nadaljevanju predstavljamo primerjavo daljših besedil, ki je sicer manj natančna in kaže na prvi pogled manj jasno sliko, pa vendar. Za presojanje primerjave med temi besedili najprej potrebujemo podatek o merilu, kaj razumemo kot s frazemi bogato besedilo. Žal je edini podatek, ki ga imamo o tem, podatek češkega frazeologa Čermáka (Čermák, 1985: 230) še iz 80. let, po katerem je s frazemi bogato besedilo že, če v njem stoji en frazem na 80–120 besed. Ta podatek torej izrabljamo, da bi lahko kaj povedali tudi o besedilih na temo predsedniških volitev, ki so bila objavljena na spletu. Pri tem zagotovo ne bomo enako verodostojni, kajti za to, da bi lahko realno ocenili vrednost količinske rabe frazemov v njih, bi potrebovali izhodiščni podatek, dobljen na podlagi količinsko in časovno obširnejše raziskave spletnih besedil. Ker pa smo na portalu 24ur.com dobili intervjuje s predsedniškimi kandidati pred prvim krogom volitev, smo razmerje med količino rabljenih besed in količino frazemov kljub temu pogledali. Pri tem smo upoštevali tako besedilo novinarja kot intervjuvanca – navsezadnje bralec prebere eno in drugo –, količinska razlika med vprašanjem in odgovorom pa je seveda v korist odgovorom. Rezultati so naslednji: Kordiš (24ur.com 5. 10.) 1 frazem na 120 besed, Senčar (12. 10.) na 135, Cigler Kralj (13. 10.) na 173, Prebilič (11. 10.) na 175, Brglez (11. 10.) na 186 in Logar (16. 10.) en frazem na 226 besed (pravega intervjuja z N. Pirc Musar nismo našli, mogoče je tudi, da smo ga spregledali). V okvir Čermákovskega razpona bi med besedila, bogata s frazemi, sodil le intervju s Kordišem, med najbolj

⁷ Ekstenzivnost oblike frazema je nadomeščena s konotativnopomenskim presežkom, zaradi česar tovrstne enote v jeziku niso redundantne.

⁸ Nenavadno je, da je frazem v splošnem slovarju, ni pa ga v specializiranem frazeološkem SSF. Da bi odhajal v pozabo, bi težko rekli. Kot kaže stanje v korpusu metaFida (dalje mF), je raba še vedno živa, prim. v njem zgled iz l. 2010 (iz korpusa siParl): "Skratka, kolegi razmislite Tisti, ki te interpelacije danes ne podpre, drži vrečo."

racionalne ali najbolj (emocionalno in evalvativno) "zadržane" pa intervju z Logarjem (ob tem je smiselno primerjati z rezultati v 1.1). Kako vrednotiti tako "zadržanost", je težko reči, saj nimamo neposredne primerjave z intervjujem s politikom, ki ni predsedniški kandidat, ker intervjuja brez predsedniškega kandidata v spletni obliki nimamo. Imamo pa primerjalno dva (tiskana) intervjuja v Mladini, enega z M. Kučanom (M 4. 11., 33–38) in drugega z D. Petrovcem (M 11. 11., 31–35). Potrudili smo se in pri prvem prešteli besede na eni strani, nato pa vsoto posplošili na ves intervju. Dobili smo naslednji rezultat: v intervjuju s Kučanom, ki ima cca 3500 besed, je 33 frazemov, kar pomeni en frazem na 106 besed. Nato smo (z vidika korpusnega pristopa zelo amatersko!) posplošili to še na intervju s Petrovcem, ki ima 38 frazemov, poleg tega je še za eno stran krajši, kar pomeni še večjo frekvenco frazemov na število besed. Seveda pa Kučan ni predsedniški kandidat in Dragan Petrovec niti ni (profesionalni) politik.

Povzemimo: konotacija, ki jo v besedilo vnašajo frazemi, v vsakem primeru razkriva avtorja besedila – njegov temperament, njegovo razpoloženje, njegovo namero (zavedno ali nezavedno). Besedilo brez frazemov – natančneje, sploh brez ekspresivnih prvin – je praviloma lahko le golo poročilo, ki sporoča dejstva, podatke, številke.

1.3 Nevarna bi utegnila biti (ali postati) nova vrsta frazeoloških prenovitev, ki smo jo v Demokraciji našli v stalni rubriki z besedilnovrstno oznako filipika ('oster, napadalen govor ali članek'), v našem gradivu sta 51. (D 20. 10., 54–55) in 53. filipika (D 3. 11., 52–53). V teh besedilih je frazeologija osrednje stilistično sredstvo, na tem mestu pa ga izpostavljamo, ker se v njem pojavlja za slovenska besedila nenavadna vrsta prenovitve, v kateri je iz lastnoimenske nefrazeološke enote (ime in priimek) narejena frazeološka. Jezikoslovno (zlasti sociolingvistično) je to pomembno zato, ker lastna imena nimajo denotativnega pomena, temveč kot poimenovanje posameznosti samo identifikacijski pomen, kar pomeni, da te vrste prenovitev denotativnemu in konotativnemu delu pomena frazema dodaja še identifikacijskega, ki ga v tem primeru podpira še ustrezen zapis velike začetnice. Vse tovrstne prenovitve v našem gradivu imajo kot izhodiščno lastnoimensko zvezo *Nataša Pirc Musar*, kot rezultat pa frazem *pod mus* 'nujno, obvezno'.⁹ V D 20. 10., str. 54, se v 51. *filipiki* prenovitev pojavi v naslovu *Anžetova tekmica Nataka Pir pod Mus*. V D 3. 11., v 53. *filipiki* še trikrat, in sicer na str. 52 v vodilu *Hišnik si raje masti brke z bogatejšo kandidatko, ki Nataka Pir pod Mus* in dalje v besedilu *Natakajoč Pir pod Mus ob mokrih klicih med gruljenjem nas žejne prevažajo čez vodo*, nato pa v verzifikaciji

⁹ Zveze *pod mus* ni ne v SSKJ2 ne v SSF, verjetno zaradi socialnozvrstne zaznamovanosti. V korpusu mF se frazem pojavi v 170 rabah.

na koncu besedila *Pir pod Mus Nataka pravšnja ruska spaka, čepi tam v Putinovi dači, Slovencu zadnjo srajco slači!* Te vrste prenovitve so vsaj za slovenščino nenavadne in bi bilo zanimivo raziskati, ali gre za osamljeno, zato ciljno usmerjeno rabo ali se v tej rubriki pojavljajo tudi ob drugačnih temah, in še dalje, ali so mogoče v slovenščini širše rabljene ali omejene na enega avtorja. Zanimivo bi bilo ugotoviti, od kod take vrste prenovitev, ki je ravno zaradi identifikacijske moči, ki jo tako prenovljeni frazem ima, lahko (celo pravno gledano) tudi nevarna.

2. Ne le pomen, tudi **oblika frazema** se lahko pokaže kot nevarna lastnost teh enot, in sicer najpogosteje zato, ker pri frazemu obliko predstavljajo tudi njegove sestavine, ki so zunaj frazema samostojne besede s samostojnim pomenom. Večbesednost je najprej preprosto težje zapomnljiva in daje več možnosti za pomote in napake, ki so tudi zato pri frazemih pogostejše kot pri besedju. Neprijetno je, če ima taka napaka posledico v nehotenem pomenu. Navedimo najprej primer, ki ni iz analiziranega gradiva, je pa ravno tako iz sočasne publicistike (Delo, Sobotna priloga 19. 11. 2022: 24):

V naših družbah je izmenjava vse. Študijska mobilnost Erasmus je evropskemu duhu dala vetra. Kljub današnji izroditvi, ko mladi potujejo bolj kot ne delat ali počitnikovat ne pozabimo na emancipatorno vlogo Erasmosa.

Rabljen je frazem *dati vetra komu* 'napraviti komu kaj neprijetnega' namesto *dati/dajati veter v jadra komu/čemu* oz. *koga/česa* 'povzročiti razvoj česa, spodbuditi koga/kaj'. Zadnji še ni uslovarjen, a v korpusu mF dobimo z iskanjem *veter v jadra* 561 rab z najpogostejšimi kolokatorji (do ± 3 mesta) *dobiti* 95, *dati* 68 in *dajati* 31, vse rabe so frazeološke. Vzrok za napako je verjetno varianta s t. i. delnim roditeljskim *dati vetra v jadra* (z elipso *več, veliko* itd.). Z iskanjem *vetra v jadra* dobimo glagol *dati* kot prvi levostični kolokator kar 94-krat. Če bi se ob tem komu zazdelo, da frazem *dati vetra komu* v omenjenem pomenu morda ni več dovolj v rabi in da je to vzrok za napako, dodajmo, da z iskanjem [lemma="dati"][word="vetra"] v korpusu mF dobimo 870 zadetkov rabe, od tega v korpusu spletnih besedil *Janes* 210 in v korpusu slovenskega spleta *sWaC* 263, praviloma v navedenem frazeološkem pomenu. Skratka, v tem primeru gre za napako, ki sicer ima svojo razlago, a zato ni nič manj pomensko zavajajoča ali vsaj moteča: rabljen je frazem z napačnim, skoraj nasprotnim pomenom, zato v besedilu ni sporočeno to, kar je hotelo biti sporočeno. Res je, da v takih primerih bralca, ne glede na to, ali se tega zave ali ne, na ustreznih besedilni smisel pogosto usmeri sobesedilo in tudi poznavanje pragmatičnih okoliščin. Ni pa to nujno in posledica je lahko ne le nerazumevanje, temveč celo nesporazum, t. i. komunikacijski šum.

2.1 Tak je primer, na katerega smo naleteli v analiziranih besedilih o predsedniških volitvah. Te vrste napaka je nekoliko bolj "sofisticirana" in bi jo lahko imeli tudi za nehoteno ali celo hoteno "pomoto", in sicer v R 7. 11, str. 82:

Predsednik Pahor pa se vrača h koreninam – v SD. Upam, da ga sprejmejo "z vsemi štirimi", čeprav imajo nekateri pomisleke. Prav potrebujejo ga. A je resna konkurenca in gotovo se marsikdo boji njegovega vpliva. Stranka v bistvu vse od osamosvojitve ni bila nikoli tako uspešna kot takrat, ko jo je vodil B. Pahor.

V tem primeru je prišlo do križanja dveh nasprotujočih si "sporočil": *sprejema se koga* namreč *z odprtimi rokami*, medtem ko *se koga z vsemi štirimi otepa* ali *brani*. Gre za dva pomensko zelo različna frazema. Na eni strani frazem *sprejeti z odprtimi rokami koga/kaj* – v mF iskanje *z odprtimi rokami* pri 3091 konkordancah pokaže kot prvi kolokator *sprejeti* 1913-krat, kot drugega *sprejemati* (373-krat) – in na drugi strani frazem *otepati/braniti se z vsemi štirimi koga/česa* – v mF pri iskanju *z vsemi štirimi* dobimo 2443 konkordanc, prvi kolokator je *upirati se* (270), drugi *otepati se* (110) in tretji *braniti se* (190). Tudi v tem primeru obstaja razlaga, zaradi katere bi lahko prišlo do križanja, in sicer šesti kolokator *oklepati se koga/česa* (44-krat), dalje pa še kolokatorja *pograbiti* (34) ali *oprijeti* (12) *se česa z vsemi štirimi*. Toda pri vseh treh variantah (*oklepati se*, *pograbiti*, *oprijeti se*), ki na ravni sestavine kot samostojne besede pomensko niso tako zelo oddaljeni od pomena *sprejeti*, ni mogoče spregledati konotativnega dela pomena frazema, ki je pri *oklepati* itd. *se česa z vsemi štirimi* vrednotenjsko negativen v smislu '(biti zelo navezan,) kar ni dobro' oz. celo 'biti preveč odvisen od koga/česa'. Ker takemu smislu sporočila nasprotuje večji del zgoraj navedenega sobesedila – *Upam, da in Prav potrebujejo ga* –, bralec ne ve čisto dobro, kaj je v resnici hotel povedati avtor. Še posebej zato, ker je zraven še en del sobesedila – *čeprav imajo nekateri pomisleke* –, ki je v nasprotju s prej navedenim sobesedilom. Take vrste "napake" pri rabi frazemov – ki jih verjetno ni veliko, še manj pa jih je prepoznanih (Burger 1998: 154) – so na meji med hoteno namernim in globinsko resničnim (ali obratno).

Težavne lastnosti frazemov

Težave pri določanju statusa in funkcije frazema v besedilu so povezane predvsem s tem, da je njihova raba v medijskih besedilih, zlasti zaradi časovne omejenosti, v kateri nastajajo, že tradicionalno pogosto precej "približna", na kar smo tudi že opozorili. Na tem mestu je treba povedati, da pri medijskih besedilih na portalih, ki smo jih pregledovali (gl. v Gradivo in

način dela), pri rabi frazeologije nismo opazili kake bistvene razlike od rabe v tiskanih besedilih niti v kolikosti niti kakovosti. Ker smo upoštevali samo besedila na temo predsedniških volitev, težko posplošujemo, v raziskavi Justin et. al. (2018: 36) pa avtorji ugotavljajo opazno večjo rabo frazeoloških prenovitev v spletnih besedilih. Na tem mestu nas bolj zanima, kako v času velikih besedilnih korpusov, v katerih je prav tako množica različnih oblik in rab, razumeti odstopa od ustaljene oblike frazema: kot napako ali novo varianto ali modifikacijo ali prenovitev ali novi frazem?

1. Ali gre za novo varianto ali (še) prenovitev: *na prvi posluh* < *na prvi pogled*?

Nasilje ni nujno neposredno. Eden od najprijaznejših politikov v državi je Aleš Primc. Stvari, ki jih govori, so na prvi posluh smiselne, ljubezen, družina, otroci in podobno. A vendar je nasilen, s sklicevanjem na tradicijo diskriminira že tako marginalizirano skupino ljudi. (M 11. 11., str. 35)

Stanje v mF: *na prvi pogled* – 67.173 pojavitev, prva pojavitev l. 1862, zunanja kolokabilnost relativno neomejena; *na prvi posluh* – 287 pojavitev, prva l. 1995, zunanja kolokabilnost omejena (*glasba, slišati, ansambel* ...). Iz teh podatkov lahko sklepamo, da se je zveza *na prvi posluh* sprva rabila kot prenovitev frazema *na prvi pogled*. Tako v sobesedilu: *v glasbo franco-sko govorečih Cajunov iz močvirij Lousiane zaljubil na prvi posluh*. Nato se je začela v sobesedilih, omejenih na pomen 'kar se lahko sliši', ustaljevati kot sobesedilno omejena varianta, npr. *Xaxaxa so medtem preskočili glavno oviro: v studiu zorijo, na odru se sprostijo, četudi ločnica ni tako groba, kot se sliši / bere na prvi posluh*. Ko se je te vrste raba razširila, se lahko začenja sobesedilo širiti in v mF že najdemo primere rabe brez sobesedilne omejitve, kot je v naslednjem primeru:

Res pa je, da je za njihovo kompromitacijo potrebno nekoliko več dokazov. In tu se zadeva [...] zaplete. Že na prvi posluh je bilo jasno, da Koder svojo trditev o [...] Elanovih darilih za [...] lahko z lahkoto dokaže.

V sedanjí fazi bi to zvezo torej že lahko imeli za nastajajočo varianto.

2. Kako razvrstiti variantni frazem *igrati/plesati po čigavih notah* 'delati, kakor hoče kdo drug'? V besedilu v R 7. 11. na str. 23 se pojavi v obeh oblikah:

Borut Pahor v zadnjih mesecih odkrito igra po Janševih notah. [...]

Pet let pozneje, pred volitvami 2017, ga je Janša javno "raztrgal". Glasove SDS je želel usmeriti k Marjanu Šarcu, ki se ga je bal kot konkurenta na poznejših parlamentarnih volitvah. Kljub temu je Pahor še naprej plesal po Janševih notah.

Frazem je novejši in ga ni v nobenem slovenskem slovarju. V SSKJ2 sta pod geslom *nota* v frazeološkem gnezdu zvezi *natepel ga bo po notah* 'zelo' in *vse gre kakor po notah* 'uspešno, brez zapletljajev', a nobena ne po obliki ne po pomenu ni povezana s frazemom tukaj. Varianta *igrati po notah* je lep primer frazeološkega sklopa, nastalega po metaforičnem prenosu, in bi zato lahko bila izhodiščna. Varianta *plesati po notah* (čigavih oz. koga) ni tako samoumevna in predvidevamo lahko, da je nastala v povezavi s sinonimnim (in starejšim) frazemom *kdo1 plesati, kakor kdo2 žvižga*. V korpusu mF z iskanjem [word="po"][[word="notah"]] in po kolokacijah ± 3 mesta dobimo kot 1. kolokator *plesati* 80 zadetkov, 2. je *igrati* 103 zadetki – vsi so iz Gigafide 2.0, Janesa in slWaC-a, veliko rab je iz medijskih besedil s športno tematiko, časovno prvi rabi v mF sodita v leti 1997 (varianeta s *plesati*) in 1998 (z *igrati*).

Iz teh podatkov lahko izpeljemo, da gre za dve varianti enega frazema. Ali je ob nastanku na kak način šlo za križanje s frazemom *plesati, kakor kdo drug žvižga*, je brez natančnejše časovne analize besedil težko reči, vsekakor pa je bila povezava z njim spodbudna.¹⁰ Prim. rabo v Janesu iz l. 2016: *Me veseli, da nisem edini. Plešem tako kot drugi igrajo po mojih notah*, ki jo najlažje določimo kot križanjško prenovitev, in sicer namerno ali celo nenaumno (nezavedno), kajti brez širšega sobesedila to ni jasno.

3. Je zveza *lov na informacije* prenovitev iz frazema *lov na čarovnice* ali prosta besedna zveza? Brez ustreznega sobesedila je lahko eno ali drugo. Z iskanjem [lemma="lov"][[word="na"]] dobimo v mF 24.006 konkordanc, prvi desnostični kolokator pa je *čarovnica* z 2362 zadetki. Sobesedilo za prosto besedno zvezo s prenesenim pomenom besede *lov* "veliko prizadevanje za doseg česa" (SSKJ2 5. pomen – zato samo navedba v narekovajih za ustrezno izbiro ni dovolj) je v mF na primer naslednje:

"Lahko bi celo zmagali, saj smo imeli vsaj dve bolj izraziti priložnosti," pravi trener vijoličastih [...]. V končnici je obveljala misel o vrabcu v roki, po izključitvi Breziča se njegovi izbranci niso podali v lov na zmago.

V našem primeru, ki je iz D 20. 10., str. 29, pa je sobesedilo drugačno:

¹⁰ Vpliv angl. frazema hit/strike right, wrong note *ne le, da ni verjeten, tudi ni mogoč, ker je njegov pomen enak pomenu slovenskega frazema zadeti pravo struno.*

To je šolski primer 'fishinga', preiskovalne metode, ki nima zveze s sodbodnimi in z demokratičnimi državami, je prepričan Biščak. "Fishing" ali "ribiška ekspedicija pomeni, preprosto povedano, da se preiskovalci, ki za domnevno nezakonito dejanje nimajo nikakršnih (materialnih) dokazov (imajo le sum ali pa se jim tako le zdi), zatečejo k "iskanju na slepo", zahtevajo informacije, podatke in dokumente, ki sploh niso pomembni ali niso predmet preiskave. Gre za zelo na široko zastavljen "lov na informacije", ki bi jim morebiti prinesel dokaze za kaznivo dejanje.

V tem primeru gre nedvomno za prenovitev frazema *lov na čarovnice*, ki ima po SSKJ2 pomen 'fanatično iskanje, preganjanje koga kot domnevnega krivca za kaj nezaželenega, slabega', po SSF pa 'fanatično preganjanje nasprotne ideologije in njenih pristašev'. Sobesedilnost lahko celo razširimo – in to je prednost, če analiziramo določeno tematiko v omejenem času v isti publikaciji (v našem primeru v isti reviji). Frazem *lov na čarovnice* se namreč v naslednji številki revije D 3. 11., str. 18–20, pojavi dvakrat: v besedilu pod fotografijo (str. 20) *Incident z Niko Kovač je očitno političnim džihadistom na oblasti prišel zelo prav. Koliko uporabnih idiotov z ulice bodo še našli, da bodo lahko začeli lov na čarovnice?*, in v zadnjem delu (str. 20): *[...] koliko uporabnih idiotov za vnaprej zrežirane incidente bodo še našli na ulici, da bodo lahko upravičevali svoj lov na čarovnice*. Namig nanj pa je tudi v naslovu tega članka (str. 18) *"Noč čarovnic" in politični džihad Roberta Goloba*. Ne po naključju sta tako *"lov na informacije"* kot *"noč čarovnic"* opremljena z narekovaji.

Sklep

Analiza besedil, tematsko omejenih na predsedniške volitve v Sloveniji l. 2022, je pokazala nekaj splošnih lastnosti frazeologije v medijih sploh: odvisnost pogostnosti rabe od vrste publicističnega besedila (komentar vs. poročilo), rabo na besedilno izpostavljenih mestih – najpogosteje v naslovih, medtem ko je izraba frazema kot razvijalca besedila zanje posebnost – in rabo prenovitev. Pogosto zapisovanje frazemov v narekovajih in rabo tujejezične frazeologije je res novejša značilnost, ni pa omejena na raziskovano tematiko, medtem ko je izstopanje nekaterih prepoznavnih frazemov ravno posledica tematske zamejenosti in omogoča politično in celo ideološko prepoznavnost. – Med nevarne lastnosti, s katerimi v medijskih besedilih (lahko) učinkujejo frazemi, sodi njihova konotativnost, zlasti vrednotenjska, ki je na splošno pogostejše negativna kot pozitivna. Ugotovili smo, da pogostnost rabe frazemov razkriva temperament govorca/pisca bolj kakor na primer raba kreativnih metafor, saj so frazemi jezikovnosistemske enote,

zato so v mentalnem slovarju rojenega govorca primarneje. Napačna raba, različna križanja frazemov itd., je zato lahko posledica nezavedne pomote, ki jo tudi bralec nezavedno "popravi", lahko pa je tudi namerna in med drugim lahko povzroči komunikacijski šum. Vsekakor v analiziranih besedilih pojavljajoča se nova vrsta prenovitve, s pomočjo katere je iz večbesednega lastnega imena z identifikacijskim pomenom tvorjena frazeološka enota s stalno konotativnostjo, načenja problem rabe frazemov kot prvine t.i. sovražnega govora. – O težavnih lastnostih in težavah pri rabi frazeoloških jezikovnih sredstev v sodobnih medijskih besedilih ter težavah, ki jih – ob obilici in lahki dostopnosti raznovrstnega gradiva v besedilnih korpusih – ima jezikoslovec in jezikoslovje pri njihovem določanju in razmejevanju, smo spregovorili zato, da bi poudarili pomembnost in nujnost opazovanja frazeologije v sobesedilu. Brez sobesedilne (in celo okoliščinske) podpore o frazeologiji v rabi ni mogoče razsojati, in to velja za določanje različnih vrst odstopov od ustaljenosti, še najbolj za frazeološke prenovitve. Analiza rabe frazemov v besedilih na tako časovno in prostorsko zamejeno temo, kot so slovenske predsedniške volitve l. 2022, se je s tega vidika pokazala kot smiselna.

LITERATURA

- Burger, Harald (1998): *Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Čermák, František (1985): *Frazeologie a idiomatika*. V: Josef Filipec in František Čermák, *Česká lexikologie*, 166–236. Praha: ACADEMIA, nakladatelství Československé akademie věd.
- Červ, Gaja (2008): *Poročevalske metafore, ujete v metaforo ogledala realnosti*. V: Monika Kalin Golob (ur.), Nataša Logar (ur.) in Anton Grizold (ur.), *Jezikovna prepletanja*, 133–148. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Justin, Martin, Nejc Hirci in Polona Gantar (2018): *Rana ura, slovenskih fantov grob: analiza frazeoloških prenovitev v spletni slovenščini*. Dostopno prek <https://ebooks.uni-lj.si/zalozbaul/catalog/book/80>, 11. januar 2023.
- Korošec, Tomo (1978): *Obnovitve v časopisnih naslovih*. Slavistična revija XXVI (2): 147–160.
- Kržišnik, Erika (1995): *Frazeologija v slovenskem časopisju v dveh prelomnih obdobjih*. V: Stanisław Gajda (ur.), *Języki słowiańskie 1945–1995. Gramatyka – leksyka – odmiany: materiały międzynarodowej konferencji naukowej*, 217–226. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut filologii polskiej.
- Kržišnik, Erika (1996): *Frazeologija v slovenskem časopisju štiri leta po osamosvojitvi*. V: Ada Vidovič Muha (ur.), *Jezik in čas*, 175–189. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Kržišnik, Erika (1998): *Frazeološka sredstva v vlogi razkrivanja družbenih sprememb med leti 1945 in 1995*. V: Ada Vidovič Muha (ur.), *Najnowsze dzieje języków słowiańskich* Slovenski jezik, 183–199. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.

Kržišnik, Erika (2006): Izraba semantične potence frazemov = The use of semantic potency of phraseological units. V: Ada Vidovič Muha (ur.), Slovensko jezikoslovje danes = Slovenian linguistics today. Slavistična revija 54 (pos. št.): 259–279, 631–654.

Kržišnik-Kolšek, Erika (1991): Frazeologija v slovenskem časopisju 1991. V: Hermina Jug-Kranjec (ur.), XXVII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 89–98. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Toporišič, Jože (1973/74): K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. Jezik in slovstvo XIX (8): 273–279.

VIRI

Kres. Uravnoreženi korpus sodobne pisne slovenščine. Dostopno prek <https://www.cjvt.si/viri-in-orodja/besedilni-korpusi/>, marec 2023.

mF = Slovenski združeni korpus metaFida, v. 0.1. Dostopno prek <http://www.clarin.si/noske>, januar 2023.

Pleteršnik, Maks (1894/95): Slovensko-nemški slovar. V Ljubljani: Založilo in na svetlo dalo knezoškofijstvo. Dostopno prek <http://www.fran.si>, marec 2023.

SSF = Keber, Janez (2015): Slovar slovenskih frazemov. Dostopno prek <http://www.fran.si>, marec 2023.

SSKJ1=Slovar slovenskega knjižnega jezika. 1970–2001. Dostopno prek <http://www.fran.si>, marec 2023.

SSKJ2 = Slovar slovenskega knjižnega jezika. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. 2014. Dostopno prek <http://www.fran.si>, marec, 2023.

Tina LENGAR VEROVNIK*

VPRAŠALNI NAGOVORI IN DRUGE BESEDILOTVORNE STRATEGIJE V INTERVJUJIH NA RADIU IN V PODKASTU: SREDSTVO ŽANRA ALI ZNAK KONVERZACIONALIZACIJE?^{**1}

Povzetek. V članku je analizirana pogostnost intervjujskih nagovorov, kot jih je tipološko opredelil Korošec (1998), v štirih oddajah z radijskimi intervjuji in štirih podkastih z istimi gosti. Poleg tega so v analizo pritegnjene še nekatere druge besedilotvorne strategije, kot so oporni signali in zamenjave vlog. Za novinarski intervju kot žanr je predvidena visoko institucionalizirana oblika enosmernega dvogovora, ki se je v radijskih intervjujih kot taka tudi večinsko realizirala. V podkastih pa se govor zaradi drugačnih produkcijskih praks in načinov poslušanja bolj približuje značilnostim zasebnih diskurzov, kar se je pokazalo tudi v izbiri intervjujskih nagovorov in drugih besedilotvornih strategij v analiziranem gradivu.

Ključni pojmi: intervju, intervjujski nagovor, radio, podkast, vsakdanji govor

237

Uvod

Tradicionalni radio je v zadnjih dveh desetletjih doživel mnoge spremembe, ki so zlasti posledica tehnološkega razvoja, pa tudi drugačnih produkcijskih praks in spremenjenih medijskih navad občinstev. Radijske postaje že dolgo ne ustvarjajo več le linearno oddajanega programa, temveč ob tem še večpredstavnostne (multimedijske) vsebine na različnih digitalnih platformah. S tem vzpostavljajo bodisi različne naracije ali pa eno samo neprekinjeno naracijo, ki je na voljo v več oblikah, v večini primerov prekrivnih s tistimi, ki so značilne za participacijo poslušalcev (Cordeiro, 2012). Vse te spremembe so omogočile tudi nastanek nove avdio oblike, podkasta, ki ima z linearnim radiem marsikaj presečnega, a je med njima tudi dovolj razlik,

* Dr. Tina Lengar Verovnik, docentka, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija; znanstvena sodelavka, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Slovenija..

** Izvirni znanstveni članek.

DOI: 10.51936/tip.60.2.237

¹ Članek je nastal v okviru programa P6-0215 Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave, ki ga financira ARRS.

da ju raziskovalci (npr. Berry, 2016; Whipple idr., 2023) danes dojemajo kot samostojni medijski pojavnosti. Podkasti so med drugim v ospredje postavili nekatere avdio formate in pristope, ki jih je radio vedno bolj zapostavljal (zlasti reportažne in pripovedne), nekatere žanre so vzpostavili na novo, nekatere zgolj nekoliko preoblikovali. Med slednje zagotovo sodi intervju, ki je eden od žanrov znotraj pogovornega formata podkastov (Rime, 2022).

Struktura radijskih intervjujev in govorne vloge v njih so žanrsko pogojeni. Novinar, ki mu tak status podeljuje medijska institucija, je pobudnik in organizator pogovora ter se nanj tudi ustrezno pripravi. Vendar pri tem ne gre za oblikovanje rigidnega in docela vnaprej domišljenega scenarija, temveč za začetanje tematskega okvira, pristopa, odnosa do sogovorca in tudi za obvladovanje načel tvorjenja intervjujskega dvogovora. Med ta načela sodi tudi obvladovanje različnih besedilotvornih strategij, od katerih so med najpomembnejšimi možnosti, ki jih ima novinar na voljo pri zastavljanju vprašanj oziroma oblikovanju iztočnic. Korošec jim pravi intervjujski nagovori; tipe nagovorov, ki jih je predstavil v Korošec (1989) in nekoliko nadgradil v Korošec (1998: 245–279), je prepoznal tako v pisnih (časopisnih) kot govornih (radijskih in televizijskih) intervjujih.

Predvidevamo lahko, da se enaki vprašalni nagovori pojavljajo tudi v intervjujih v podkastu, vendar v drugačnem razmerju kot v primerljivih intervjujih na radiu. Govor v podkastih se namreč veliko bolj približuje vsakdanji konverzaciji kot govor na radiu (Whipple idr., 2023), saj ustvarjalci podkastov svoje poslušalce nagovarjajo še v veliko bolj intimni sferi kot radio (največkrat prek slušalk, ki poslušalcu omogočajo tudi mobilno zasebnost) ter z njimi vzpostavljajo bolj neposreden in intenziven stik (poslušalci jih poslušajo aktivno in pozorno, medtem ko je radio pogostejše zvočna kulisa za druga opravila). Pogostejši od dvogovorov intervjujskega tipa so v podkastih taki, ki se bolj neposredno približujejo vsakdanji dvogovornosti, pri kateri se sogovorca izmenjujeta v vlogah vpraševalca in odgovarjalca. A pojavljajo se tudi dvogovori, ki jih lahko opredelimo kot intervjuje; nena zadnje poslušalci podkaste prepoznavajo (tudi) kot obliko novinarstva oziroma vsaj verodostojne izmenjave informacij (Whipple idr., 2023).

V članku analiziram po štiri intervjuje iz oddaje Sopotnica (Val 202, avtorica Danila Hradil Kupljen) in iz podkasta Apparatus pogovori (avtor Anže Tomić), v obojih z istimi gosti.² S primerjalno analizo preverjam, ali se pri izboru in pogostnosti vprašalnih nagovorov kažejo razlike, ki bi lahko bile posledica večjega približevanja značilnostim vsakodnevnega (zasebnega) pogovarjanja v podkastih. Obenem pa sem pozorna tudi na prisotnost oz.

² Idealno bi seveda bilo, če bi lahko primerjala intervjuje istega avtorja oz. avtorice na radiu in v podkastu, vendar tovrstnega gradiva v času priprave članka ni bilo na voljo. Izbrana oddaja in podkast pa imata kljub temu dovolj stičnih točk: prinašata osebne intervjuje, pri izbranih štirih gostih obravnavata enake teme, njuna ustvarjalca pa oba delujeta (tudi) na javnem radiu.

odsotnost drugih besedilotvornih strategij novinarke oz. novinarja, ki so prav tako lahko odsev vsakodnevnih govornih praks, in sicer zlasti oporne signale, zamenjane vloge in govor o sebi.

Intervju kot novinarski žanr

Novinarski intervju je dvogovor, ki se ustvarja z vnaprej dogovorjenim pogovorom med novinarjem in drugimi udeleženci, ki so med pogovorom (razen ko gre za telefonski intervju ali intervju prek spletnih aplikacij) tudi v neposrednem stiku. Korošec (1998: 251) dvogovor opredeljuje kot prvin-sko obliko človekove jezikovne dejavnosti med (navadno) dvema osebama, pri kateri prepozna dva osnovna tipa: enosmerni dvogovor, kjer samo ena oseba izraža spodbude, in obojesmerni dvogovor, kjer je vloga spodbu-jevalca izmenična. Za intervjujski dvogovor je značilna prva situacija.

Pri novinarskem intervjuju gre v prvi vrsti za pogovor med osebama/osebami za javnost (Korošec, 1998: 252). Tudi v izhodišče priprave na intervju avtorji (npr. Von la Roche in Buchholz, 2004; Barnard, 2000) postavljajo dejstvo, da novinar sprašuje (sogovorec pa odgovarja) za poslušalca. Preden se loti priprave, si mora novinar zastaviti vsebinske cilje oziroma opredeliti namen intervjuja, ki je tesno povezan s tipom intervjuja. Temu sledi priprava, ki nujno zajema zasnovo intervjuja – ta ne pomeni le določitve ključnih vprašanj, temveč poskuša v predvidenem poteku intervjuja novinar z vrstnim redom vprašanj (spodbud) vzpostaviti najustreznejšo strategijo za dosego zastavljenih vsebinskih ciljev. To predvideva tudi novinarjevo dobro poznavanje načinov zastavljanja vprašanj oziroma oblikovanj nagovorov. Korošec (1998: 257ff) v slovenskih časopisnih intervjujih razpozna deset vrst intervjujskih nagovorov (vsi se po avtorjevih navedbah pojavljajo tudi v govornih intervjujih): vprašalni nagovor, vprašalno-pripovedni nagovor, nagovorno trditev, dvodelni nagovor, enodelni nagovor, velelni nagovor, nagovorni poseg, nagovorni privzem, nagovorno ponovitev in nagovorni izpust (podrobnejša opredelitev v nadaljevanju).

Značilnosti govornega intervjuja

Pragmatika tvorjenja novinarskega dvogovora na radiu je bistveno drugačna kot pri tvorjenju pisnih novinarskih intervjujskih besedil. Za razliko od pisnih besedil naslovnik nima pregleda nad jezikovnim sporočilom kot celoto – novinar mora zato besedilo smiselno graditi in členiti v skladu z načeli kohezije in koherence kot konstitutivnih načel oblikovanja besedil, pri tem pa v skladu z načelom situacijskosti naslovnika tudi ves čas opozarjati na to, kar je (časovno in vsebinsko gledano) že bilo, ter na to, kar sledi (načela besedilnosti povzemam po de Beaugrande in Dressler, 1992).

Ne sme ga tudi preobremeniti s podatki, temveč jih mora podati čim bolj postopno in v mediju prilagojeni obliki, pri čemer se drži načela linearnosti (za razliko od pisanja, ki omogoča tudi drugačno branje in zato drugačno gradnjo besedilnega sveta).

Govor v medijih je veliko bolj kompleksen kot pri vsakdanjem komuniciranju, kljub pogosto drugačnemu vtisu nikoli ne gre za neposreden prenos zasebnih govornih praks v javni položaj, temveč so te zgolj izhodišče za oblikovanje medijsko učinkovitega govora, ki pa je v svojem bistvu nastop, performans (Tolson, 2006). Podrobnejše raziskave posameznih medijskih govornih diskurzov so odkrile, da medijski govor sicer res prevzema prvine iz zasebnih neformalnih žanrov, vendar jih govorci nato prilagodijo instituciji in z njimi tudi manipulirajo v skladu s konkretno govorno situacijo (Goffman, 1995). Tudi vsi radijski novinarski dvogovorni žanri so vsakdanjim pogovorom podobni zgolj po obliki, torej po tem, da so oboji oblikovani v sekvencah izmenjujočega se govora udeležencev. V primerjavi z zasebnimi konverzacijskimi oblikami pa so v medijskih oblikah odgovori intervjuvanih oseb v povprečju neprimerljivo daljši, od njih se pričakuje, da o temah pogovora podajajo poglobljena mnenja, in sicer ne zgolj neposrednemu sogovorniku, temveč tudi oziroma predvsem fizično neprisotnim poslušalcem. Novinar pa se mora po drugi strani zavedati in s svojim govornim ravnanjem tudi kazati, da je glavna oseba v intervjuju njegov sogovorec. To pomeni, da se mora v nagovorih samoomejevati ter iz njih izključevati komentarje, mnenja, lastne vrednostne sodbe in podobno.

Vse naštetu velja za intervjuje v tradicionalnih govornih medijih, ki so vpeti v širšo programsko shemo in sledijo vnaprej začrtani uredniški politiki medija. Podkasti pa delujejo po drugačnih principih, ki jih bom – primerjalno z radijem – predstavila v naslednjem poglavju, saj predvidevam, da nekatere značilnosti bistveno vplivajo tudi na strukturo vprašalnih navorov in na izbiro drugih besedilotvornih strategij v intervjujih v podkastu.

Podobnosti in razlike med (linearnim) radijem in podkasti

Radio je danes težko enoznačno opredeliti, saj postaja vedno bolj medij večplastnih interaktivnih praks (Cordeiro, 2012). Berry (2016) ga označuje s prisposodobno evolucijske živali, ki se prilagaja svetu okoli sebe, Tacchi (2000) pa pravi, da je radio to, kar šele zgodovina pove, da je v nekem obdobju (bil). Ravno zaradi tega so podkaste sprva mnogi razumeli zgolj kot stopnjo v tehnološkem razvoju radia. Čeprav nekateri podkasti še vedno nastajajo v domeni radijskih postaj³ in so tudi nekateri neinstitucionalni podkasti zelo

³ V tem članku z izrazom *podkast* poimenujem zgolj audio oblike, ki že nastajajo kot podkasti. Mnoge radijske postaje namreč svoje oddaje oz. prispevke, ki sicer nastanejo z oddajanjem v živo ali pa (čeprav

radijski, pa se v splošnem z radiem vedno bolj razhajajo v smislu strukture občinstev, po tehnologijah in platformah za razširjanje ter v produkcijskem smislu (Berry, 2016). Za razliko od radia jih je kljub njihovi izjemni raznolikosti (v smislu vsebine, oblik, tehnične (ne)dovršenosti, jezikovne podobe, občinstev ipd.) mogoče opredeliti precej bolj enoznačno. Rime (2022) podkasta na primer definira kot epizodno govorno vsebino, ki se prenaša prek interneta in jo je mogoče prenesti na napravo ali jo poslušati pretočno, ki jo je mogoče predvajati kjerkoli in kadarkoli ter jo lahko ustvari vsak, ki to želi. Čeprav je, kot že zapisano, radio danes mnogoznačna pojavnost, pa se bom v nadaljevanju omejila na linearno predvajanje radijski program ter predstavila nekatere ključne razlike in podobnosti v primerjavi s podkasti.

Tako radio kot podkasta sta primarno avdio medija (čeprav so vedno bolj popularni tudi video podkasti). Za radio velja, da je skupek govora in drugih zvokov oziroma njegov program najbolj tipično sestavljajo govorne vsebine, glasba in oglasi (katera od teh prvin lahko – odvisno od tipa programa – tudi umanjka). Podkasti pa temeljijo zgolj in samo na govoru, ki je za razliko od radia vedno posnet vnaprej.⁴ Linearno predvajanje radijskih programov pomeni vnaprejšnje oblikovanje programske sheme, ki določa tudi strukturo in dolžino posameznih programskih delov; omejitve, ki je pri podkastih ni. Z vidika poslušalca pa linearnost pomeni, da lahko v radijski program vstopi na katerikoli točki, vendar je pri tem prepuščen trenutni ponudbi. Ker je radio zelo pogosto (podkasta pa izjemno redko) zgolj zvočno ozadje za druge dejavnosti (Crisell, 1994), je aktivno ali dolgotrajno iskanje vsebin, ki bi v točno določenem trenutku poslušalcu ustrezale, pri radiu manj verjetno. Pri podkastih pa je ravno način, kako jih občinstva uporabljajo, ključen: še preden jih poiščejo, morajo sprejeti vrsto odločitev, in sicer o tem, česa si v podkastu želijo, pa tudi kje in kdaj (Berry, 2016). Drugačen je tudi način poslušanja, saj ob njih navadno ne počnejo ničesar drugega, temveč posvečajo vso pozornost vsebini, zato jih vedno poslušajo od začetka (torej ne vstopajo vanje kjerkoli, kot je značilno za radio). Vsebine pogosto temeljijo na prvoosebni pripovedi, pogovorih, osebnih izkušnjah, anekdotah – zanimanje za osebne zgodbe in vsakdanje glasove pa podkaste družijo s tradicionalnim radiem (Edmond, 2014). Oba medija sta tudi izrazito intimna. A če radio vstopa v intimnost naših domačih prostorov ter osebnih in družinskih rutin (s podaljškom domačega prostora v osebne

posnete) vsaj s primarno intenco linearnega predvajanja, kasneje objavijo tudi kot podkaste. V tem so sorodni spletno arhivirani oddaji in prispevkom oz. z njimi pogosto prekrivni; razlika je predvsem v mestu objave oz. načinu dostopanja do njih. Seveda pa lahko tudi radijske postaje poleg linearno objavljenih vsebin pripravljajo take, ki jih objavljajo zgolj kot podkaste (npr. Evolucija užitka, Radio Prvi).

⁴ *Tudi radijski program ne poteka vedno v živo, a za razliko od podkastov radijski govorniki tudi pri posnetem govoru v ospredje postavljajo koncept živosti (tj. trud, da bi poslušalec kljub temu dobil vtis časovne soprisotnosti).*

avtomobile) (Winocur, 2005), vstopa podkast v intimo posameznikovega osebnega prostora. Sienkiewicz in Jaramillo (2019) ga označujeta kot medij ušesnih slušalk, te pa omogočajo individualno poslušanje in ohranjanje intime tega početja tudi ob posameznikovi mobilnosti.

Govor v podkastih

Dejstvo, da občinstva poslušanju podkastov aktivno namenjajo svoj čas in pozornost ter da posamezniki to počnejo individualno v svoji intimi, vpliva tudi na odnos med ustvarjalcem podkasta in njegovimi naslovniki, posledično pa tudi na govorno vedenje ustvarjalca. Ta govori bolj neposredno svojim poslušalcem, kot lahko govori radijski govorec, največkrat tudi bolj pogovorno; podkasti namreč pogosto ustvarjajo skupnosti, ki so medsebojno povezane še prek družbenih omrežij in so interesno bolj homogene, številčno pa manjše kot pri radijskih občinstvih (Whipple idr., 2023). V vlogi ustvarjalcev podkastov se vedno pogostejše znajdejo običajni posamezniki brez posebnega medijskega ali tehničnega znanja, ki podkaste ustvarjajo v domačem okolju in vanje vnašajo svoj vsakodnevni diskurz. Prenos zasebnih govornih praks v medije sicer ni nov pojav, a podkasti se zdijo v tem bližje participativnim medijem, kakršna so družbena omrežja, kot radiu: so torej eno od mest, na katerih se zasebna, običajna življenja in zanje značilen govor rekonstruirajo v javnem mediju (Jarrett, 2009). Raznolikost podkastov in govora v njih sicer onemogoča enostavno označitev, a že odsotnost institucionalnega okvira, ki radijske ustvarjalce avtorizira kot govorce, pomeni odprte možnosti za neinstitucionalne oblike govora, ki izvirajo iz vsakdanjih jezikovnih izkušenj. Jarrett (2009) ugotavlja, da gre v podkastih, ki jih je sam proučeval, za zapleteno prepletanje vsakdanje pogovornosti in institucionalnih oblik, značilnih za tradicionalne govorne medije. Podkast kot oblika torej ne mobilizira nujno diskurza vsakdana, zagotovo pa neformalen, pogovorni stil voditeljev – kadar je uporabljen – privablja občinstvo (Schlütz in Hedder, 2022).

Gradivo in metoda dela

Za analizo sem izbrala štiri oddaje Sopotnica (Val 202) in štiri epizode podkasta Apparatus pogovori, v katerih sta novinarka in novinar intervjuvala iste goste. Izbrala sem jih glede na tematike, saj sem predvidevala, da bodo te vplivale na odnos med sogovorcema in na odnos novinarke oz. novinarja do vsebine, s tem pa tudi na izbiro in pogostnost intervjujskih nagovorov ter drugih besedilotvornih pojavov. Gostje so bili: Matevž Šalehar – Hamo (zabavna glasba, kulinarika), Tilen Artač (klasična glasba, imitatorstvo), Lenart J. Kučić (novinarstvo, novi mediji), Barbara Rajgelj (pravo, aktivizem).

Pri vsakem intervjuju sem poslušala prvih 33 minut (kolikor je obsegal najkrajši izmed intervjujev) in najprej nagovore v njih klasificirala skladno s Koroščevo tipologijo.

V Korošec (1989) je bilo opredeljenih devet vrst vprašalnih nagovorov, v Korošec (1998) je bil dodan še deseti, opisi so bili ponekod razširjeni, dodani so bili nekateri zgledi. V nadaljevanju na kratko povzemam vseh deset tipov po novejšem viru, zgledi so prav tako od tam. 1) Vprašalni nagovor (prej nagovorna vprašalna poved) je najobičajnejša vrsta nagovora; najpogostejše so prave nerazmišljalne dopolnjevalne vprašalne povedi (*Koliko stane ta knjiga?*) in odločevalne vprašalne povedi (*Ali si prinesel knjigo?*). 2) Vprašalno-pripovedni nagovor je vprašanje v obliki pripovedne stavčne ali nestavčne povedi, v govoru pa z vprašalno intonacijo (*Temu se niste mogli izogniti?*). 3) Nagovorna trditev je trdilni nagovor, ki ga vpraševalec lahko uporabil kot variantno možnost, da ne bi odgovarjalca preveč »oblegal« s samimi vprašanji (*B konča repliko o uvozu/ A: Izvoz je v tem času naraščal zelo počasi.*). 4) Dvodelni nagovor je sestavljen iz pristopa (priprave, širše utemeljitve ali naznačitve smeri odgovora) in iz njega izhajajoče nagovorne izpeljave (*Pravijo, da je Avstrija neobvladljiva. Ji je težko vladati?*). 5) Enodelni nagovor je nagovorni pristop brez izpeljave, torej brez končnega vprašanja. V njem vpraševalec poda dodatno, dopolnilno misel (*Kar zadeva samoupravno zavesi ljudi, ste pred dvema mesecema v Splitu tudi rekli, da ne bi smeli dovoliti, da bo breme boja za stabilizacijo padlo samo na delovne ljudi v delovnem razmerju.*). 6) Veledni nagovor je nagovor v obliki velelna povedi (*Opišite, prosim, Vranitzkega kot človeka.*). Če velelniku sledi vprašalna poved, to ni velelni nagovor. 7) Nagovorni poseg je praviloma nestavčna poved, s katero novinar zaradi različnih razlogov prekine odgovarjalca med njegovim odgovarjanjem (pomoč pri ubesedovanju, dopolnitev ipd.). 8) Nagovorni privzem: vpraševalec »prestreže« jedro besede odgovarjalčeve replike, ta pa jo s pritrditvijo potrdi kot svojo (*B: ... namreč ploskev, kakršna je recimo sfera, to je površina krogle, ali pa torus, to je površina ... A: Svitka? B: Da, polnega svitka ali polnega torusa.*). 9) Nagovorna ponovitev je dobesedna ponovitev, navedek manjšega dela odgovora (*B: To da, ampak to bolj naključno. A: Naključno?*). 10) Nagovorni izpust je skrajno reducirana funkcija nagovorne ponovitve, njena ničta varianta. (Zapisovalec besedila lahko zaznamuje mesto v sosledju nagovornih sekvenc, kjer je obmolnil, s tremi pikami, vprašajem.)

Obenem sem ob poslušanju beležila še prisotnost nekaterih drugih besedilotvornih pojavov v intervjujih, in sicer sem opazovala: 1) pogostnost in vrsto opornih signalov; 2) zamenjave vlog; 3) sekvence, v katerih je spraševalec oz. spraševalec govoril o sebi; 4) metapogovore, tj. sekvence, ki vsebinsko ne sodijo k primarnemu diskurzu intervjuja, temveč ga zgolj spremljajo.

Z analizo obojega – izbora in pogostnosti vprašalnih nagovorov ter drugih besedilotvornih strategij – sem poskusila odgovoriti na naslednje raziskovalno vprašanje:

Ali se v intervjujih v podkastu glede na intervjuje na radiu pri izbiri intervjujskih nagovorov in drugih besedilotvornih strategij potrjujejo razlike, ki so v podkastih na splošno posledica večjega približevanja značilnostim zasebnih dvogovornih diskurzov kot v linearnem radijskem programu?

Skladno z značilnostmi zasebnih dvogovornih diskurzov pričakujem, da se bo večja konverzacionalizacija pri intervjujskih nagovorih pokazala s pogostejšo izbiro nagovornih privzemov, nagovornih posegov in nagovornih ponovitev; torej nagovorov, ki v zasebnih situacijah tipično pomagajo organizirati govorni diskurz (manj pa prispevajo k vsebini). Pri drugih besedilotvornih prvinah pa so pričakovani pogostejši in za zasebni govor značilni oporni signali, zamenjave vlog ter govor o sebi, ne pa tudi metapogovorne sekvence.

Rezultati

Zaradi večje preglednosti bom v tem in naslednjem poglavju imena obeh novinarjev in njunih gostov zapisovala s kraticami: Danila Hradil Kupljen = DHK, Anže Tomić = AT; Matevž Šalehar – Hamo = MŠH, Tilen Artač = TA, Lenart J. Kučič = LJK, Barbara Rajgelj = BR.

Število in deleži posameznih vrst vprašalnih nagovorov glede na novinarjo/novinarja in sogovorca/sogovorko so prikazani v tabeli 1. Največje skupno število je pri vprašalnih nagovorih, ki so bili najpogostejši v vseh analiziranih intervjujih, razen v dveh podkastih (intervjujih z MŠH in LJK). Najredkeje, le enkrat, je bil uporabljen velelni nagovor, zelo redki so bili še nagovorni izpusti (dva) in nagovorne ponovitve (trije). V vseh podkastih so vsaj 20-odstotni delež predstavljali nagovorni posegi, v radijskih intervjujih so predstavljali največ 13 %. Nagovorni posegi, pa tudi nagovorni privzemi, nagovorne ponovitve in nagovorni izpusti imajo pogostejše zgolj usmerjevalno, kohezivno ali pragmatično vlogo. Izmed intervjujskih nagovorov, ki so izrazito vsebinski, pa so se v radijskih intervjujih najpogostejše pojavljale nagovorne trditve in dvodelni nagovori, v podkastu pa enodelni nagovori in dvodelni nagovori, medtem ko vprašalno-pripovednih nagovorov v podkastih skorajda ni bilo, v radijskih intervjujih pa so bili v povprečju srednje pogosti.

Tabela 1: VPRAŠALNI NAGOVORI V INTERVJUJIH (DELEŽ IN ŠTEVILO)

Oddaja oz. podkast	Sopotnica z MHŠ	Apparatus z MHŠ	Sopotnica s TA	Apparatus s TA	Sopotnica z LJK	Apparatus z LJK	Sopotnica z BR	Apparatus z BR	Skupaj (število)
1. Vprašalni nagovor	37 % (29)	14 % (10)	45 % (40)	27 % (14)	25,5 % (14)	16 % (4)	42 % (22)	28 % (7)	140
2. Vprašalno-pripovedni nagovor	10 % (8)	1 % (1)	15 % (13)	2 % (1)	7 % (4)	0 % (0)	13 % (7)	0 % (0)	34
3. Nagovorna trditev	19 % (15)	9 % (6)	15 % (13)	8 % (4)	16,5 % (9)	8 % (2)	10 % (5)	4 % (1)	55
4. Dvodelni nagovor	2,5 % (2)	6 % (4)	5,5 % (5)	15 % (8)	22 % (12)	16 % (4)	13 % (7)	24 % (6)	48
5. Enodelni nagovor	7,5 % (6)	20 % (14)	1 % (1)	10 % (5)	9 % (5)	24 % (6)	8 % (4)	20 % (5)	46
6. Velelni nagovor	0 % (0)	1 % (1)	0 % (0)	0 % (0)	0 % (0)	0 % (0)	0 % (0)	0 % (0)	1
7. Nagovorni poseg	13 % (10)	39 % (27)	7,5 % (7)	25 % (13)	13 % (7)	20 % (5)	8 % (4)	20 % (5)	78
8. Nagovorni privzem	9 % (7)	9 % (6)	10 % (9)	11 % (6)	7 % (4)	16 % (4)	6 % (3)	4 % (1)	40
9. Nagovorna ponovitev	1 % (1)	1 % (1)	0 % (0)	2 % (1)	0 % (0)	0 % (0)	0 % (0)	0 % (0)	3
10. Nagovorni izpust	1 % (1)	0 % (0)	1 % (1)	0 % (0)	0 % (0)	0 % (0)	0 % (0)	0 % (0)	2
Skupaj (število)	79	70	89	52	55	25	52	25	

Vir: Lastni prikaz.

Pri vprašalnih nagovorih je bila tudi raznolikost največja, tako po tipih vprašalnih povedi kot po njihovi dolžini – od zelo kratkih, npr. *DHK: Res?*, do zelo kompleksnih, sestavljenih tudi iz več vprašalnih povedi, npr. *DHK: Tilen, koliko časa potrebuješ, da lahko nekaj popolnoma oceniš inštrument? To je cela reč, ne, inštrument ni poceni, sploh če ga ima tak profesionallec kot ti, ne, to je ... da se vidva spoznata, zakomunicirata?* Intonacija končnega segmenta vprašalnih povedi, s katerimi se nagovor zaključi (ali edine, če je zgolj ena), je najpogostejše padajoča ali ravna, in sicer ne glede na to, ali gre za dopolnjevalno ali odločevalno vprašalno poved. To se sklada z ugotovitvami v Lengar Verovnik (2012), da končna intonacija v intervjujskih nagovorih ni skladna z intonacijami pri branem govoru, saj je novinarjeva replika po svoji semantični naravi skoraj vedno vprašanje. Tudi pri vprašalno-pripovednih nagovorih, kjer Korošec (1998) predvideva obvezno rastočo intonacijo (saj šele ločilo vprašaj »pretvori« povedni naklon v vprašalnega), je bila v nekaterih primerih prisotna padajoča intonacija, npr. *DHK: Skrbi vas pa to ne?.* Nagovornim trditvam je bil občasno pridružen diskurzni označevalec *ne oz. a ne*, ki na koncu povedi zaznamuje pričakovanje potrditve (ali zavrnitve) vsebine oz. strinjanja z vsebino (Verdonik, 2007), npr. *DHK: Očitno vam je uspelo, ne. Napolnili ste Šiško takrat; AT: To je kr vreden*

neki, a ne. Čeprav so nagovorne trditve podane v povednem naklonu, *ne* oz. *a ne* vsaj nekoliko nakaže njihovo vprašalno naravo (ker gre za tipično prvino govornega diskurza, pa jih v pisnih intervjujih zapisovalci izpuščajo). Dvodelni nagovori so bili dveh vrst. Pogostejši so bili taki, ki sledijo Koroščevi opredelitvi, da novinar najprej ubesedi pristop (pripravo, širšo utemeljitev ipd.), nato sledi nagovorna izpeljava, npr. *DHK: Ampak te biografije, to te je v resnici zanimalo, zanimalo te je življenje ljudi, tistih velikih. Kaj te je pa potem vleklo, ne vem, na njihove grobove, kaj so ti pa grobovi, nagrobniki povedali?* Nekateri dvodelni nagovori pa so bili inverzni, torej najprej vprašanje, nato utemeljitev in na koncu včasih ponovljeno vprašanje (domnevam, da je pri pisnem intervjuju dosledno sledenje zaporedju pristop – izpeljava posledica pretvorbe), npr. *DHK: Pri katerem liku, Tilen ... se ti kdaj zgodi, da te odpeljejo? Pisatelji radi pravijo, ne, imam značaj lika, odločim se, da bo počel to in to, in potem me odpelje čisto nekam drugam. Z enodelnim nagovorom* po Korošču vpraševalec bodisi pojasnjuje stvari za naslovnika (ne za odgovarjalca), kadar misli, da je vsebina nagovora zapletena; pogosteje pa v njem razvije dodatno, dopolnilno misel. V podkastu so bili enodelni odgovori pogosto zelo dolgi. Največkrat so bili priložnost za to, da se je novinar pokazal kot enakovreden sogovornik, npr. *AT: Js bom tko reku ... to sm hotu rečt, da ta sistem, tko kt je pr nas postavljen, se mi zdi, da težko, težko kaj družga nardi iz človeka, no, tko js dojemam to. Velelni nagovor* je bil v celotnem gradivu en sam: *AT: Pol mi pa povej top tri stvari, k jih nardiš, by Hamo, a veš.*

Nagovorni posegi so bili zelo raznoliki, večinoma bi jih zapisovalci pri pretvorbi v pisni intervju zagotovo izpustili. Po funkciji so bili bodisi ubesedovalna ali pragmatična podpora odgovarjalcu, npr. dopolnitev z ustreznim izrazom: *LJK: ... kot je velik kasnej bil Apple s – kaj so že bli – AT: iPodi ... LJK: ... iPodi, ja;* ali pa pozitiven odziv na pravkar govornjeno: *To je zanimiv, ja.* Redko se je tudi zgodilo, da je spraševalec/ka takoj po tem, ko je začel odgovarjalec že odgovarjati, posegel/la s podvprašanjem ali dopolnitvijo že zaključenega nagovora ali med odgovarjanjem dodal/a kakšen svoj komentar, npr. *DHK: Sej to sem hotela povedat.* Značilnost nagovornega privzema, da mora odgovarjalec »potrditi«¹ jedrno besedo, ki jo namesto njega izreče spraševalec, se je pokazala tudi v mojem gradivu. Odgovarjalec je bodisi pri-trdil izrečenemu (*MŠH: ... da to je tko AT: da nč ne bi blo narobe MŠH: ne, nč ne bi blo narobe ...*), ponovil izrečeno besedo (*MŠH: ... smo bluz bend samo v temu kontekstu, da zlo radi improviziramo DHK: in pripovedujete MŠH: in pripovedujemo ...*) ali zgolj nadaljeval govor (*LJK: Tehnično je blo to res težko, zarad tega ker DHK: ni bilo LJK: dost občutljivih filmov pa vsega*). Kot potrditev privzema se je pojavil tudi smeh, katerega vlogo je bilo mogoče iz okoliščin interpretirati kot nadomestilo za pritrdilnico *ja* (*TA: ... in sva rekla DHK: to je to TA: [smeh]*). Nagovorna ponovitve je bila zelo redka, npr. *DHK:*

Katerega kuharja pa ti na YouTubu spremljaš? MŠH: U, več njih. DHK: Več? Je kakšen tak, ki bi nas lahko ... Nagovorni izpust je slušno izjemno težko zaznati, saj gre za trenutek v dvogovoru, ko ostane spraševalec brez besed. Tudi oba v gradivu zabeležena izpusta v resnici nista bila tišini, temveč diskurzni označevalec oziroma smeh, pri katerih pa je bilo mogoče določiti njun pragmatični pomen oziroma vzporednici v neverbalnem vedenju, npr. MŠH: Čeprav to mi je pa glih ena punca očitala, da je to moški princip, da se vračamo nazaj, da so ženske ful bolj v tukaj in zdaj. DHK: Ah [nadomestilo za dvig obrvi].

Tabela 2: DRUGI BESEDILOTVORNI POJAVI V INTERVJUJIH

Oddaja oz. podkast	Sopotnica z MŠH	Apparatus z MŠH	Sopotnica s TA	Apparatus s TA	Sopotnica z LJK	Apparatus z LJK	Sopotnica z BR	Apparatus z BR
Oporni signali	malo	srednje	veliko	veliko	srednje	veliko	malo	srednje
Zamenjava vlog	/	/	2	/	/	6	/	/
Vpraševalec/-ka o sebi	/	8	1	4	/	5	/	3
Metapogovor	8	2	7	/	2	/	4	/

Vir: Lastni prikaz.

V tabeli 2 so predstavljene pogostnosti štirih besedilotvornih pojavov, ki prav tako organizirajo ali konstituirajo dvogovor. Oporni signali so znak spraševalca, da spremlja govor gosta (lahko tudi, da se z njim strinja). Ker imajo v govoru pomembno pragmatično vlogo in pomagajo organizirati dvogovor, sem njihovo količino označila s tremi stopnjami: malo – srednje – veliko. DHK jih je v povprečju uporabljala manj pogosto kot AT; najpogosteje je uporabljala *mhm*, redkeje tudi *aha*, AT pa je najpogosteje uporabljal *ja*, redkeje *okej* in *aha*; oba sta občasno uporabila tudi *no no* ali *saj saj* v smislu 'saj sem rekel/la'. Pozorna sem bila tudi na zamenjave vlog (ko torej novinar in gost zamenjata vlogi vpraševalca in odgovarjalca) ter na dele intervjujev, v katerih vpraševalec v pogovor samoiniciativno vpelje svoje osebne izkušnje oziroma doživetja (ne pa tudi mnenje oziroma znanje, saj je to lahko sestavina enodelnih nagovorov in nagovornih trditev). V radijskih intervjujih se je to zgodilo le enkrat, v podkastu pa v vseh intervjujih. V tabeli 2 so poleg tega trojega številčno zajeti tudi primeri t.i. metapogovora – ko vpraševalec izstopi iz primarnega intervjujskega diskurza in poda informacije z neke druge ravni, ki so s pogovorom bolj ali manj tesno povezane. V podkastu se je to zgodilo le v enem intervjuju, v radijskih intervjujih pa je bilo stalnica (delno, a ne izključno zaradi podajanja informacij o gostu pred glasbenim premorom ali po njem).

Diskusija

Analizirani radijski intervjuji v veliki meri ustrezajo načelom institucionalnega medijskega dvogovora. Intervjujski nagovori, ki prevladujejo, so vsebinski. Največ je vprašalnih nagovorov, sledijo nagovorne trditve, vprašalno-pripovedni in dvodelni nagovori; v primerjavi s podkastom pa je manj enodelnih nagovorov. Manj je tudi nagovornih posegov, kar je pričakovano, saj novinarji v gostov govor skladno z normami žanra posegajo le, kadar zaznajo, da sogovorec potrebuje vsebinsko ali pragmatično podporo. Podobno vlogo imajo oporni signali, ki odgovarjalcu (in poslušalcu) nakazujejo, da spremljajo gostov govor (lahko tudi, da se z njim strinjajo). Izbira opornih signalov pri DHK – najpogostejši je bil *mhm*, sledi mu *aha* – se sklada z ugotovitvami v Lengar Verovnik (2012), da se v govoru novinarjev v dvogovornih diskurzih kot oporni signal daleč najpogosteje pojavlja *mhm*, *aha* in *ja* pa le redko. V intervjujih z MŠH in TA, kjer je bila tematika povsem ali vsaj v delu intervjuja zabavna, je bila dinamika pogovora večja, kar se kaže v skupnem številu intervjujskih nagovorov (79 oz. 89, kar sta tudi najvišji številki v vzorcu). V intervjujih s tehtnejšo vsebino, tj. z LJK in BR, pa jih je manj, kar pomeni, da so bili odgovori daljši, kar je za novinarske intervjuje tudi značilno. Več je v intervjujih z MŠH in TA tudi nagovornih privzemov, kar lahko po eni strani kaže na večjo dinamiko govornih izmenjav, po drugi strani pa je to lahko tudi znak večje konverzacionalizacije v smislu vsakdanjega govora, saj je seganje v besedo (kar nagovorni privzem dejansko je) prvina tekmovalnega govora, značilnega za spontani dvogovor. Ker se manj nagovornih privzemov pri LJK in BR pojavlja tudi v intervjujih v podkastu, pa bi lahko bila razlog za to tudi tematika – bolj kot je specializirana, manj kot je z njo torej seznanjen novinar oz. novinarka, manj je možnosti, da bi do nagovornega privzema sploh lahko prišlo.

V podkastu se vpliv tematike na strukturo dvogovora pokaže še očitneje. Vprašalni nagovori, ki so za intervjujski dvogovor najbolj prototipični, so najpogostejši le pri TA in BR. V obeh primerih gre za intervjuja o tematikah, ki jih AT manj pozna (igranje na violončelo in klasična glasba oz. pravo in aktivizem). Na drugem mestu med vsebinskimi nagovori so v obeh intervjujih dvodelni nagovori, ki novinarju omogočijo nekaj več lastnega govora, še vedno pa je v njih ključna vprašalna poved. Pri MŠH, kjer gre za zabavno tematiko, ki jo AT delno tudi поблиže pozna (kulinarika), med vsebinskimi nagovori prevladujejo enodelni nagovori. Ti so bili sicer vsebinsko povezani s prejšnjim odgovorom, a so pogosto služili temu, da je novinar o temi dodal svoje mnenj, znanje ipd. Podobno pogosti so bili tudi pri intervjuju z LJK, saj je AT poznavalec nekaterih tematik, o katerih sta se pogovarjala. Tudi v podkastu je bila dinamika pogovora višja pri intervjujih z bolj zabavno noto, tj. z MŠH in TA, kar se kaže v skupnem številu nagovorov. V celoti

je bilo v intervjujih v podkastu manj nagovorov kot v intervjujih na radiu, kar pa ne pomeni nujno, da so bili odgovori odgovarjalcev daljši. Veliko število enodelnih in dvodelnih nagovorov kaže namreč tudi na veliko večjo količino govora spraševalca, saj so to po zgradbi najboljše nagovori. To je hkrati prva od značilnosti, ki dvogovor v analiziranih podkastih razlikuje od govora v radijskih intervjujih v smislu večjega približevanja zasebnim dvogovorom. Iz rezultatov pa jih je mogoče razbrati še nekaj. Zelo očitna je velika količina nagovornih posegov, ki so predstavljali najmanj 20-odstotni, največ pa 39-odstotni delež vseh nagovorov. Vsebinsko so bili najpogostejše sicer res podpora odgovarjalcu, a ne nujno; lahko je šlo tudi za medklice, s katerimi je AT izražal svoj načeloma pozitiven odnos do povedanega (*To spoštujem.*) ali dodajal svoje izkušnje (*Moj foter isto drugač, ista logika je bla.*).

Vtis večje dinamike – kljub malo nagovorno-odgovornim sekvencam – daje tudi večja pogostnost opornih signalov kot pri DHK, predvsem pa njihov izbor. AT opornega signala *mhm* skorajda ne uporabi, zato pa v veliki večini primerov uporablja *ja*, ki ima izrazito afirmativno vlogo, po Verdonik (2007) najpogostejše izraža strinjanje in pritrdjevanje. Zanimivo je, da so novinarji v Lengar Verovnik (2012) *ja* najpogostejše uporabljali v prekrivnem govoru, ko torej govorca govorita hkrati. Prekrivni govor je značilen zlasti za spontane dvogovore in je ena od strategij za prevzem govorne vloge. AT se z veliko količino nagovornih posegov, ki so v določenih delih intervjujev lahko zelo zgoščeni, približuje spontanosti, po drugi strani pa z opornim signalom *ja*, ki ga prav tako izreka istočasno z govorom odgovarjalca, kaže, da govorne vloge ne namerava prevzeti, saj z njim v diskurz hkrati vnaša pozitiven odnos. Kljub temu pa so se v vseh podkastih pojavile sekvence, v katerih je AT obsežneje spregovoril o sebi – svojih izkušnjah, doživetjih, anekdotah, torej je sebe postavil v ospredje. Govoril je npr. o svojih izkušnjah s kuhanjem (pri MHŠ), tehnologijami (pri LJK), glasbo (pri TA); DHK je to storila le enkrat, ko je mimogrede in na kratko navrgla svojo izkušnjo z glasbeno šolo (pri TA). Samoomejevanje v tem smislu je vgrajeno v novinarski intervju kot žanr, v podkastih pa je odprtost oziroma težnja po razkrivanju osebnih podatkov in doživetij značilnost govora, ki uspešneje gradi parasocialne odnose med ustvarjalci in poslušalci (Schlütz in Hedder, 2022). Tudi zvrstno je govor v podkastu – tako pri novinarju kot gostih – veliko manj formalen kot v radijskih intervjujih, kar skupaj z vsem do sedaj naštetim gradi okoliščine, v katerih ni presenetljiva niti zamenjava vlog. Ta se je sicer na kratko pojavila tudi v najbolj sproščenem od vseh radijskih intervjujev (TA: *Mi ne verjameš, ne? DHK: Novinarji dvomimo.*). Izrazito inverzne sekvence pa so bile v intervjuju AT z LJK, kjer sta v delu podkasta prešla v enakovreden pogovor dveh poznavalcev. Tudi pri prej omenjenih sekvencah, v katerih je AT obsežno govoril o sebi, je bila nakazana zamenjava vlog,

saj so v teh delih sogovorci običajno spremljali govor novinarja z nagovornimi posegi (MŠH: *Pravilno.*) in opornimi signali (zlasti *ja* in *aha*).

Zadnja opazovana besedilotvorna prvina so bile metapogovorne sekvence. Te so se pojavljale v vseh radijskih intervjujih, delno zaradi značilnosti radijskega medija in načina njegovega poslušanja. Oddaja Sopotnica nastaja v živo, prekinjajo jo glasbeni premori. Ker primarno predvideva linearno poslušanje, se lahko vanjo poslušalci vključijo kadarkoli. Skladno s tem je DHK v vseh intervjujih dva- do štirikrat v poslušanem času povedala, s kom se pogovarja. Pri podkastih je predstavitev le na začetku, saj jih poslušalci poslušajo od začetka (lahko pa seveda kasneje preskakujejo ali poslušanje opustijo). V Apparatus pogovorih tudi ni vmesnih prekinitev z glasbo, poleg tega je intervju posnet vnaprej. Metapogovor se je v podkastu pojavil le v intervjuju z MŠH, ko je AT denimo »izstopil« iz primarnega dvogovora, da se je poslušalcem zahvali za donacije, s katerimi so lahko kupili boljše mikrofone (ki jih je v pogovoru ravno pohvalil MŠH). Ker gre za posneti pogovor, ki poleg tega poslušalcu s prej izpostavljenimi strategijami signalizira, da ga želi ustvarjalec vanj čim bolj neposredno vključiti oziroma mu ga narediti izkustveno čim bližjega, je razumljivo, da tovrstnih metapogovorov ni več oziroma da so morda odstranjeni z montažo. V radijskih intervjujih pa možnosti naknadne obdelave ni, poslušalec se tudi ves čas zaveda, da »prisluškuje« pogovoru, ki nastaja zanj in zaradi njega. Zato je priča tudi vprašanjem, kot je *Vse v redu, zadovoljen doslej?*, in daljšim izmenjavam, ki kažejo na dogajanje v studiu in nimajo neposredne povezave z vsebino intervjuja, npr. [MŠH poskuša napisati objavo na družbenem omrežju] DHK: *Si zdej to poslal?* MŠH: *Nisem, ker nisem domač, ne [smeh].* DHK: *Aha, skušajva se pogovarjat, ti pa pošilji zraven.* MŠH: *Evo, js bom probu ...*

Sklep

Na raziskovalno vprašanje, ali se v intervjujih v podkastu glede na intervjuje v linearnem radijskem programu pri izbiri intervjujskih nagovorov in drugih besedilotvornih strategij potrjujejo razlike, ki so posledica večjega približevanja značilnostim zasebnih dvogovornih diskurzov v podkastih na splošno, lahko odgovorim pritrdilno. Analiza je sicer zajela le pogostnost izbire različnih intervjujskih nagovorov, kot jih je razpoznal Korošec (1998), in uporabo nekaterih drugih besedilotvornih strategij. Natančnejša besediloslovna analiza bi zagotovo razkrila dodatne podobnosti in razlike, saj je poleg vrste in pogostnosti posameznih vprašalnih nagovorov – kar sem lahko tukaj zgolj nakazala – pomembna tudi njihova obsežnost, notranja strukturiranost (skladenjska in besedilna) ter sopojavljanje z drugimi besedilotvornimi strategijami v odvisnosti od tematike in odnosa med sogovornicema. A že ti rezultati kažejo, da novinar v podkastu vsaj v delih intervjujev

rekonstruira dvogovor, ki je bližje vsakdanjim izkustvom poslušalcev od dvogovora v radijskih intervjujih. Tudi v slednjih je pričakovano (in predvidljivo) strukturiranost občasno zamajalo približanje večji konverzacijskosti (hitrejše izmenjave, več nagovornih posegov, privzemov in opornih signalov), a je bilo tega neprimerljivo manj kot v podkastu. Spontanemu dvosmernemu dvogovoru, v katerega nismo aktivno vpeti, je zaradi veliko prekrivnega govora, napačnih začetkov, popravilanj, ponavljanj itd. zelo težko slediti, sploh če ga zgolj poslušamo. Pri radijskem intervjuju, ki poleg tega predvideva linearno in zato v povprečju manj aktivno poslušanje kot podkasti, so zato tovrstne prvine zmanjšane na najmanjšo možno mero, ki še omogoča, da pogovor kljub temu zveni dovolj sproščeno in avtentično. V podkastu pa lahko ustvarjalec računa na vstop v poslušalčev intimni osebni prostor in njegovo aktivno vključenost v pogovor, zato iz žanrsko pogojene strukture novinarskega intervjuja lažje in za dlje časa prestopa v forme, značilne za zasebne dvosmerne dvogovore.

LITERATURA

- Barnard, Stephen (2000): *Studying Radio*. London, New York: Arnold: Oxford University Press.
- Berry, Richard (2016): Podcasting: Considering the evolution of the medium and its association with the word 'radio'. *International Studies in Broadcast and Audio Media* 14 (1): 7–22.
- Cordeiro, Paula (2012): Radio becoming r@dio: Convergence, interactivity and broadcasting trends in perspective. *Journal of Audience & Reception Studies* 9 (2): 492–510.
- Crisell, Andrew (1994): *Understanding Radio*. London, New York: Routledge.
- De Beaugrande, Robert in Wolfgang Dressler (1992): *Uvod v besediloslovje*. Ljubljana: Park.
- Edmond, Maura (2014): All platforms considered: Contemporary radio and transmedia engagement. *New Media & Society* 17 (9): 1566–1582.
- Goffman, Erving (1995): *Radio Talk. A study of the ways of our errors*. V: Erving Goffman: *Forms of Talk*, 197–327. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Korošec, Tomo (1989): Besedilnost »vprašanja« v intervjujskem dvogovoru. *Slavistična revija* 37 (1–3): 319–341.
- Korošec, Tomo (1998): *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Lengar Verovnik, Tina (2012): *Radijska dvogovernost: jezikovne izbire novinarjev (e-knjiga)*. Ljubljana: Založba FDV.
- Rime, Jemily (2022): What is a podcast? Considering innovations in podcasting through the six-tensions framework. *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies* 28 (5): 1260–1282.
- Schlütz, Daniela in Imke Hedder (2022): Aural Parasocial Relations: Host-Listener Relationships in Podcasts. *Journal of Radio & Audio Media* 29 (2): 457–474.
- Sienkiewicz, Matt in Deborah L. Jaramillo (2019): Podcasting, the intimate self, and the public sphere. *Popular Communication* 17 (4): 268–272.

- Tacchi, Jo (2000): The need for radio theory in the digital age. *International Journal of Cultural Studies* 3 (2): 289–298.
- Tolson, Andrew (2006): *Media Talk. Spoken Discourse on TV and Radio*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Verdonik, Darinka (2007): *Jezikovni elementi spontanosti v pogovoru*. Maribor: Slavistično društvo.
- Von la Roche, Walther in Axel Buchholz (ur.) (2004): *Radio-Journalismus. Ein Handbuch für Ausbildung und Praxis im Hörfunk*. Berlin: List Verlag.
- Whipple, Kelsey, Ivy Ashe in Lourdes M. Cueva Chacón (2023): *Electronic News: Broadcast and Mobile Journalism* 17 (1): 40–66.
- Winocur, Rosalía (2005): Radio and Everyday Life. Uses and Meanings in the Domestic Sphere. *Television & New Media* 6 (3): 319–332.

VIRI

- Apparatus (2018): intervju Anžeta Tomića z Matevžem Šaleharjem – Hamom, 12. 12. Dostopno prek <https://apparatus.si/matevz-salehar/>, 16. 2. 2023.
- Apparatus (2016): intervju Anžeta Tomića s Tilnom Artačem, 30. 11. Dostopno prek <https://apparatus.si/tilen-artac/>, 16. 2. 2023.
- Apparatus (2013): intervju Anžeta Tomića z Barbaro Rajgelj, 10. 7. Dostopno prek <https://apparatus.si/barbara-rajgelj/>, 16. 2. 2023.
- Apparatus (2013): intervju Anžeta Tomića z Lenartom J. Kučičem, 4. 12. Dostopno prek <https://apparatus.si/lenart-j-kucic/>, 16. 2. 2023.
- Sopotnica (2019): intervju Danile Hradil Kupljen s Tilnom Artačem, Val 202, 17. 4. Dostopno prek <https://365.rtvsl.si/arhiv/sopotnica/174609490>, 16. 2. 2023.
- Sopotnica (2018): intervju Danile Hradil Kupljen z Barbaro Rajgelj, Val 202, 21. 2. Dostopno prek <https://365.rtvsl.si/arhiv/sopotnica/174521642>, 16. 2. 2023.
- Sopotnica (2018): intervju Danile Hradil Kupljen z Matevžem Šaleharjem – Hamom, Val 202, 28. 2. Dostopno prek <https://365.rtvsl.si/arhiv/sopotnica/174523070>, 16. 2. 2023.
- Sopotnica (2016): intervju Danile Hradil Kupljen z Lenartom J. Kučičem, Val 202, 23. 11. Dostopno prek <https://365.rtvsl.si/arhiv/sopotnica/174439193>, 16. 2. 2023.

*Boštjan UDOVIČ**

»LE VSTANI, VBÔRNI NÁROD MOJ, DO DÁNES V PRAH TEPTÁN«: O NASTAJANJU DIPLOMATSKE TERMINOLOGIJE NA SLOVENSKEM IN NJENIH ZAGONETKAH^{1**}

Povzetek. Članek predstavlja izhodišča za oblikovanje jezika diplomacije kot jezika stroke. Pri tem se osredinja na vprašanje razvitosti jezika diplomacije na Slovenskem, njegovih značilnosti in tudi izzivov, ki se porajajo pri njegovem oblikovanju. V članku avtor predstavi pomen oblikovanja terminov s področja diplomacije v slovenskem jeziku, saj to ne samo bogati in ustvarja strokovni jezik diplomacije, ampak določa tudi stopnjo jezikovne samobitnosti in državištva na Slovenskem. Ključna ugotovitev članka je, da je nujno za razvoj strokovnega jezika diplomacije narediti dva koraka. Prvi je, da se država (tj. pristojna ministrstva, državni zbor, predsednik republike itd.) zave, da je jezik diplomacije na Slovenskem še relativno zapostavljen, zato mu je treba nameniti posebno pozornost. Drugi korak pa zahteva vzpostavitev delovne skupine, ki bi povezovala različne akterje v državi, s ciljem oblikovati sodoben jezikovni korpus izrazov iz diplomatskega strokovnega jezika, ki bi ne samo bogatili strokovni jezik diplomacije ter vsakdanjo rabo med praktiki, ampak jezik diplomacije umestili kot eno od državo-tvornih komponent.

Ključni pojmi: diplomacija, jezik, Slovenija, besedotvorje, terminološki dogovor

* Dr. Boštjan Udoč, izredni profesor, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija.

** Pregledni znanstveni članek.

¹ Članek je nastal kot rezultat raziskovanja v Programski skupini P5-0177 (Slovenija in njeni akterji v mednarodnih odnosih in evropskih integracijah) ter v projektih CRP V5-2259 (Globalna prisotnost in domet Slovenije v OZN) in CRP V6-2276 (Upravljanje jezikovne politike visokega šolstva: pregled stanja, dobrih praks in ukrepi), ki jih financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

DOI: 10.51936/tip.60.2.253

Uvod

Slovenija je politično svojo samostojnost razglasila leta 1991, na nekaterih državotvornih področjih pa jo je gradila že stoletja. Med njimi velja gotovo omeniti vzpostavitev državnosti (*statecraft*), ki se je na Slovenskem začela že v 19. stoletju s prebojem slovenskega jezika v pesništvo in pripovedništvo, kar lahko štejemo za pomemben prispevek k slovenski samobitnosti in državnstvu. Da pot do tega ni bila lahka, nas opozarja že Prešeren v nekaj svojih puščicah, mdr. v tisti o zlatih časih (»Prišli bi že Slovencam zlati časi, ak klasik bil bi vsak pisar kdor nam kaj kvasi.«), pa tudi v slavnem sonetu *Al prav se piše kaša ali kasha*. A ne glede na trnovo pot se je slovenski jezik vse bolj uveljavljal kot sredstvo slovenske državnosti in državnštva, in to ne glede na različne družbenopolitične in državnopravne sisteme. Razvoj slovenskega jezika je terjal tudi svoje »rane«. Ena od teh je bila gotovo jezikovni purizem, ki se je (in se še) pojavlja kot jezikovnokulturna smer, v katero bi morali po mnenju zagovornikov (zav)iti, če bi želeli udejanjiti »pristno« slovenščino. Da jezikovnega purizma ne smemo in ne moremo enačiti z razvojem in urejanjem strokovne terminologije, je v več razgovorih² poudarjal tudi profesor Korošec. Zanj je bil purizem »prevlada jezika nad stroko«, iskanje terminoloških rešitev pa »sodelovanje med jezikom in stroko«.

Namen članka je analizirati razvoj jezika diplomacije³ (in ne diplomatskega jezika)⁴ v zadnjih 30 letih ter izpostaviti pozitivne premike, ki so se dogajali v treh desetletjih samostojne države, hkrati pa opozoriti tudi na stranpoti, ki bi jih bilo treba popraviti, saj škodujejo predvsem razvoju in oblikovanju jezika diplomacije, ki je že po definiciji eden ključnih stebrov samostojnosti in samobitnosti slovenske države.⁵ Pri tem nas bosta vodili dve raziskovalni vprašanji, na kateri želimo odgovoriti:

² Navedbe v članku, ki niso podprte z literaturo ali viri ter se nanašajo na delo in sodelovanje s profesorjem Tomom Korošcem, so zapisane po spominu in na podlagi zabeležk avtorja v svojih srečanjih s Tomom Korošcem.

³ Jezik diplomacije bi lahko širše umestili v kategorijo političnega jezika. Ta se je na Kranjskem začel razvijati v času prvih slovenskih političnih časopisov (npr. časopis *Slovenija* se pojavi leta 1848), njegova vprašanja pa so se vse bolj odpirala v Bleiweisovih Novicah med letoma 1861 in 1862, v katerih je potekala razprava na temo parlamentarnega jezika (v takratnem avstrijskem cesarstvu) (Legan Ravnika, 2009: 61).

⁴ V prispevku sledimo praksi Udoviča (2016: 365) in uporabljamo izraz jezik diplomacije, saj z njim označujemo ubesedovanje strokovne vsebine. Izraz diplomatski jezik ne bi opisoval jezikovne podzvrsti, ampak bi lahko konotiral kakovostno značilnost tega jezika, mdr. posrednost, medvrstičnost, dvoumnost.

⁵ V 11. členu Ustave Republike Slovenije piše, da je uradni jezik v Sloveniji slovenščina. Ta člen nato definira še uradna jezika območij, v katerih živita italijanska ali madžarska narodna skupnost, in sicer italijanščino in madžarščino.

R1: Kateri so izzivi pri oblikovanju strokovnega jezika diplomacije?

R2: Kako zastaviti delo na terminološkem slovarju s področja diplomacije?

Na postavljeni raziskovalni vprašanji bomo odgovarjali s kombinacijo različnih metod. Izhodiščna raziskovalna metoda bo analiza obstoječih znanstvenih spoznanj o nastajanju terminologije in dilem, ki se pri tem pojavljajo (prim. Humar, 2009). Spoznanja, do katerih bomo prišli, bomo nato sklapljali in združevali v nova spoznanja o posebnostih jezika diplomacije kot posebne podzvrsti jezika, ki ima tudi posebne značilnosti. Naj na tem mestu omenim samo dve: jezik diplomacije je običajno oblikovan stilistično neenotno in široko, sočasno pa se uporabljajo izrazi, ki imajo zelo natančen pomen. Prikazano že nakazuje, da je jezik diplomacije izredno kompleksen, saj hkrati teži k enopomenskosti in jasnosti, sočasno pa se ji izogiba. Ta spoznanja bomo prikazali tudi na konkretnih primerih, ki bodo okvir za razmišljanje odločevalcev ter strokovnjakov o tem, kako bi morali jezik diplomacije oblikovati v prihodnje in s tem nadoknaditi zamujeno v zadnjih 30 letih.

Članek je zgrajen na treh medsebojno povezanih stebrih. Orisu raziskovalne problematike, ki je predstavljena v uvodu, sledi teoretski okvir, v katerem bomo prikazali dileme glede razvijanja terminologije v jeziku diplomacije ter nastavili izhodišča za analizo, ki bo temu sledila. Članek zaključujemo z razpravo, ovrednotenjem raziskovalnih vprašanj ter sklepi, ki bodo predstavili glavne ugotovitve in napotili na možnosti raziskovanja v prihodnje.

Jezik diplomacije kot posebna zvrst jezika: teoretsko-metodološki okvir

Jože Toporišič v *Slovnici slovenskega jezika* zvrsti jezika deli na različne snope [čiste modele – op. av.], in sicer socialne, funkcijske, prenosniške, časovne in mernostne (Toporišič, 2004: 13). Po tej razvrstitvi jezik diplomacije sodi med funkcijske zvrsti, za katere je značilno, da »služijo različnim uporabnostnim namenom« (ibid.: 27). Sam kot ključno obliko strokovnega jezika umešča praktičnostrokovni jezik, ki naj bi bil podoben praktičnosporazumevalnemu, »le da je v njem precej strokovnega izrazja, [ki ga] uporabljajo delavci najrazličnejših strok«. Toporišič meni, da je ta jezik »v večji meri skladenjsko zapleten« in dodaja je pri nas »žal, neredko nejasen in brez potrebe preveč zapleten, tako da včasih otežuje razumevanje«.

Predstavljajte si, da dobite na mizo zapis, v katerem piše, da sta Kraljevina Jugoslavija in Sveti sedež podpisali sporazum o medsebojnih odnosih. Za nekoga, ki se na pravno področje ali področje diplomacije ne spozna, je pač sporazum sporazum. A tisti, ki so strokovnjaki s teh področij, bodo vedeli, da v tem primeru ne gre za »navaden sporazum«, ampak za *konkordat*. To

pa je mednarodna pogodba med Svetim sedežem in državo, ki določa njune medsebojne odnose, vključno s položajem katoliške cerkve v tej državi.⁶

Jasnost strokovnega jezika vodi tudi do težnje k enopomenskosti izrazja, ki se uporablja. Poleg že omenjenega konkordata/sporazuma, lahko navedemo še en praktičen primer, in sicer izraz *nota*. V jeziku diplomacije je jasno, da ko nekdo v ustnem ali pisnem občevarju uporabi izraz *nota*, gre za verbalno/informativno noto, ne pa za druge tri oblike not (protestno, sožalno in krožno).

Malce oksimoronsko pa deluje tretja značilnost strokovnega jezika, v odnosu do navedenih dveh, ki je v jeziku diplomacije močno prisotna. Govorimo o uporabi metonimij, ki pa so v svojem bistvu zelo enopomenske. Tako lahko pogosto v javnosti, pa tudi v strokovnih krogih slišimo/beremo, da »so na Gregorčičevi povedali«, »so iz Mladike sporočili«, »Erjavčeva molči« ipd. Seveda je v teh primerih mišljeno, da so določena sporočila (ne)podali v kabinetu predsednika vlade, zunanjega ministra ali predsednika države oz. da so jih (ne)podali omenjeni akterji sami. Jezik diplomacije je bogat s takšnimi izrazi, ki pa lahko za bralca, ki tega jezika ne pozna ali ne razume, ustvarjajo – kot opozarja Toporišič – občasne nejasnosti.

Snopi oz. jezikovne zvrsti so le prvi okvir umestitve jezika stroke. Drugi okvir predstavlja zavedanje, da je oblikovanje takega/tega jezika pomembno. Namreč če ni zavedanja, da se da zadeve narediti boljše in jezikovno primernejše, potem je tudi za jezik vse dobro. Kaj kroji zavedanje? Najprej izhodišče, da jezik stroke – v našem primeru diplomacije – obstaja ter ga ne moremo enačiti z drugimi korpusi ali drugimi strokovnimi jeziki ali pa ga udejanjati znotraj drugih sklopov. Drug korak k zavedanju je aktivacija posameznika, skupine ali celotne družbe/države, da želi ta jezik sooblikovati, ne pa samo pasivno sprejemati oz. sprejemati vplive na ta jezik od zunaj/drugod. Tu na Slovenskem delno zaostajamo, saj še nismo oblikovali enovitega sistema, kako bomo jezik diplomacije razvijali. Znanstvena spoznanja ostajajo v bolj ali manj zaprašenih predalih, stroka in publicistika udejanjata svoje poglede.⁷ Zdi se, da en ne sliši, drugi ne vidi, na škodi pa je predvsem razvoj strokovnega jezika diplomacije.

⁶ V modernih časih Sveti sedež z državami več ne podpisuje klasičnih konkordatov, ampak te imenuje sporazum. Naj to bralca ne zavede v misel, da pri teh sporazumih vsebinsko ne gre za (klasične) konkordate, le naziv tega dokumenta je zaradi politične korektnosti in sprejemljivosti v sodobni diplomaciji drugačen. Tudi na Slovenskem poznamo tak primer. Leta 2004 je namreč v veljavo stopil Zakon o ratifikaciji Sporazuma med Republiko Slovenijo in Svetim sedežem o pravnih vprašanjih (BHSPV) (Uradni list RS – MP, št. 4/04).

⁷ Kalin Golob (2008: 79–80) izpostavlja, da so bile »po osamosvojitvi Slovenije ukinjene številne institucije, ki so skrbele za jezikovno kulturo, zgledno terminološko sodelovanje je le še izjema, ne več pravilo« ter dodaja, da se »predvsem pri mlajših strokah in znanostih ter njihovih nosilcih, strokovnjakih, izgublja zavest o nujnosti slovenskega strokovnega izrazja«. Diplomacija sicer ne velja za mlajšo stroko in znanost, velja pa za na Slovenskem dolgo zapostavljeno. Verjetno je to pripisati predvsem dejstvu, da so diplomacijo v imenu Slovencev vedno vodili »drugi« (bodisi Dunaj bodisi Beograd), kar je tudi vodilo do tega, da je bil jezik diplomacije nemški ali srbohrvaški, slovenski jezik diplomacije se je zato začel pospešeno razvijati šele po letu 1990. Kot zanimivost naj poudarimo, da smo prvi uradni prevod ključnega dokumenta s področja diploma-

Da jezik ne »pade iz veselja« in je del družbenopolitičnih sprememb, ki se odražajo tudi v vprašanih stroke, so opozarjali jezikoslovci že v 19. stoletju. Kalin Golob (2008: 79) pri tem izpostavlja predvsem delo Mateja Cigaleta *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča* (1880), ki velja za eno prelomnih del s področja uveljavljanja slovenskega jezika stroke. Dodati pa velja tudi, da so tako Cigale kot številni njegovi sodobniki, med njimi Fran Erjavec (prirodopis), Ivan Tušek (botanika), Ivan Tomšič in Josip Celestina (matematika), v 19. stoletju orali ledino pri oblikovanju strokovnega izrazja, saj so prevajali učbenike iz nemščine v slovenščino. Mnogi termini, ki so jih v slovenščino s svojim pionirskim delom vpeljali prevajalci, so se dejansko ohranili do danes (Žigon, Almasy in Lovšin, 2017; Žigon in Almasy, 2020; Žigon, 2019).

Če je skozi zgodovino na Slovenskem jezik stroke nastajal predvsem skozi roke »stroke«, pa Korošec (1996a: 264) poudarja, da jezika stroke ni mogoče razviti brez terminološkega dogovora.⁸ Korošec (1996a: 257) zavezuje k terminološkemu dogovoru še s tem, ko poudari, da je terminološki dogovor znotraj jezika stroke nuja in ne izbira, če spoštujemo slovenski jezik, saj »skrb za urejenost izrazja štejemo za dokaz višje zavesti, praviloma sloneče na spoštovanju pomena nacionalnega jezika kot komunikacijske in aksiološke kategorije«. Na podlagi Koroščevega okvira Kalin Golob (2001: 104–113; pa tudi 2008: 81) navaja za strokovni jezik (1) zahtevo po enumnosti in sistemskosti (znotraj te deluje zahteva po ujemanju med pojmovnim svetom in poimenovalnim jezikom stroke),⁹ (2) zahtevo po knjižnosti (podrejanje pravilom knjižnega jezika), (3) zahtevo po čustveni nezaznamovanosti (neekspresivnosti) ter (4) zahtevo po kratkosti strokovnega izraza (pri čemer je zaželen enobesednost, vendar je ni mogoče povsod uresničiti). Vse te zahteve se odražajo v *izvedeni* zahtevi po ustaljenosti termina, kar pomeni, da naj bi se terminov ne zamenjevalo brez dejanske potrebe, spreminjali naj bi se torej redko oz. le po temeljitem premisleku.

Od naštetih načel bomo na tem mestu izpostavili tri, ki so pri snovanju strokovnega jezika diplomacije najtežje izpolnljivi.

cije v slovenskem jeziku (*Dunajske konvencije o diplomatskih odnosih*) dobili šele leta 2014 (Simoniti et al., 2014: 213–252), do takrat smo pa imeli sam dva neuradna (Simoniti, 1994; Bohte in Sancin, 2006).

⁸ Jemec Tomazin et al. (2019: 6) opozarjajo na razmerje med poimenovanjem nečesa in obstojem te zadeve same po sebi. Kot pravijo, »razmerje med poimenovanjem (formativom) in pojmom ni enoumno, enoznačno in predvsem ne končno, saj se izrazna in vsebinska stran jezika ne razvijata (nujno) skladno. Tako ne gre le za paradigmatški pogled, pri katerem je v enem leksemu (če ostajamo pri splošnem jeziku) združenih več pomenov«.

⁹ Jemec Tomazin et al. (2019: 14–15) opisujejo enopomenskost (znotraj stroke) kot »romantičen ideal. Poimenovanje za nove pojme tvorimo tudi na novo, še pogosteje pa se to zgodi z metaforičnim prenosom, rabo istega poimenovanja za drug pojem na drugih strokovnih področjih, poleg tega pa pogosto pripišemo strokovni pomen izrazom iz splošnega jezika. [...] Zavedati se je treba, da je preučevanje terminologije vedno mogoče le v izbranem časovnem obdobju, saj je predstavitev v pojmovnem sistemu mogoča le sinhrono [...]«.

Zahteva po enournosti in sistemskosti terja, da stroka najprej uredi svoj pojmovni svet in ga nato poimenuje. Če ta postopka nista izpeljana, pride lahko hitro do težav in zmede. Kot ugotavljata Kalin Golob in Logar Berginc (2008: 666), »načelo enournosti pomeni, da se da strokovni izraz razumeti le na en način, torej en termin ne more imeti več kot enega pomena«. V jeziku diplomacije že na tej točki trčimo ob nepremostljivo oviro, saj obstaja kar nekaj terminov, ki imajo lahko več kot le en pomen. Vzemimo za primer izraz odpravnik¹⁰ poslov (originalno: *chargé d'affaires*, v pogovorni angleščini včasih celo *charge-D*), ki v diplomaciji pomeni dvoje: nekoga, ki začasno upravlja veleposlaništvo, ko veleposlanika ni v državi gostiteljici (je npr. na dopustu, na bolniški, je umrl ...) in mu ta funkcija preneha, ko se veleposlanik vrne ali pa ko je imenovan novi; ali pa nekoga, ki je bil na podlagi odločitve države pošiljateljice uvrščen v rang/razred odpravnika poslov.¹¹ Prva funkcija je določena časovno, druga na podlagi razreda/ranga. Da izvemo, ali gre za prvo ali drugo funkcijo, nam običajno povedo kratice, ki besedi sledijo.¹² V slovenskem jeziku zadevo rešujemo na malce bolj bister in enostaven način kot v drugih jezikih, kjer se večinoma uporablja kar originalen francoski termin, in sicer tako: tisti odpravnik poslov, ki nadomešča veleposlanika, ima naziv *začasni odpravnik poslov* (kratica za to je ZOP); tisti, ki mu to pripada po rangi, je »samo« *odpravnik poslov*. S to razliko formalno zadoščamo kriteriju enournosti. Problem pa je vsakodnevna in tudi jezikovna praksa, ki na pridevnik *začasni* občasno *pozabi*. V takem primeru ni druge rešitve, kot da skušamo iz konteksta besedila ugotoviti, ali gre za začasnega odpravnika poslov ali odpravnika poslov po rangi.¹³

Druga zahteva, ki jo navaja Kalin Golob (2001 in 2008) je zahteva po kratkosti strokovnega izraza. Zaželeno enobesednosti ni mogoče povsod uresničiti. Tak primer je besedna zveza *poverilno pismo*. Gre za dokument, ki ga bodoči veleposlanik preda šefu države sprejemnice ter po predaji uradno nastopi funkcijo veleposlanika države pošiljateljice v državi sprejemnici. Udovič et al. (2011: 280–281) navajajo, da dva neuradna prevoda

¹⁰ Izhodiščna težava s tem izrazom je, da je že sam po sebi srbohrvatizem, saj ta posameznik poslov ne odpravlja, ampak jih opravlja. Ne glede na to je ta izraz tako močno usidran v slovenski jezik diplomacije, da ga ni smiselno spreminjati. Podobno je tudi z izrazom Organizacija združenih narodov, ki ne združuje narodov, ampak nacije oz. države. Beseda *nations* je v slovenščino prešla v besedo *narod*, kar je strokovno popolnoma napačno.

¹¹ To je 3., najnižji razred vodij diplomatskih predstavništav. Običajno države vzpostavijo ta rang v primerih, ko z državo gostiteljico nimajo najboljših odnosov ali pa so do odnosov z njo zadržani.

¹² Oznaka, ki označujejo začasnost, je a. i. (*ad interim*); za razred/rang pa se običajno uporablja oznaka e. p. (*en pied*) ali e. t. (*en titre*).

¹³ Na podobno težavo naleti človek, ko prebere termin *ataše*. Tudi ta ima v diplomaciji dva pomena. Če je brez pridevnika, potem označuje diplomata najnižjega ranga, v Sloveniji diplomata, ki ima do 2 leti delovnih izkušenj. Če pa dobi pridevnik (npr. ekonomski, gospodarski, kulturni, znanstveni, okoljski ...), pa gre za svetovalca (ranga iz naziva ni mogoče razbrati).

DKDO odnosih (Simoniti, 1994; Bohte in Sancin, 2006), izraz »*credentials*« (angl.) in »*lettres de créanse*« (fr.) prevajajo kot *akreditivno pismo*; uradni prevod DKDO (Simoniti et al., 2014: 223) pa ta dokument poimenuje kot *poverilno pismo*. Če sledimo načelu enobesednosti, bi bilo boljše ta dokument poimenovati *poverilnica*. S tem vsebina ne bi ničesar izgubila, bi se pa poimenovanje tega dokumenta še bolj približalo idealu enobesednosti pri vzpostavljanju strokovnega jezika diplomacije.

Tretja težava, ki nastaja pri oblikovanju jezika diplomacije, je izjemno velik vpliv (predvsem) angleščine, ki odpira v strokovnem jeziku diplomacije kar nekaj vprašanj, vezanih na oblikovanje terminologije oz. iskanje terminoloških rešitev. Glavno problemsko izhodišče pri tem je hitro slovenjenje (ki to niti ni) angleških izrazov. Tako se med praktiki, pa tudi včasih v uradnih dokumentih (in publicistiki) uporabljajo prevzete besede, ki so v izhodišču anglofone, govorniki ali pisci jim pridajo npr. slovenske končnice, zapišejo jih s šumniki itd. Med take primere gotovo sodijo terminološko-žargonske besede, kot npr. *kredencijal* ali *akreditiv* (ali celo *kredencial* za poverilnice), *agrema(n)* (za privolitev oz. soglasje), *do(a)jen* (za dekana diplomatskega zbora), *diplomatski korp* ali *kor* (za diplomatski zbor), pa še kaj bi se našlo. Takšni izrazi se hitro ustalijo v praksi in jeziku nasploh ter jih je nemogoče nadomestiti, četudi bi snovalci našli primeren slovenski izraz.

Za oblikovanje strokovnega jezika diplomacije je poleg naštetih kriterijev nujno razumevanje predvsem medvrstičnega sporočanja (prim. Udovič in Kalin Golob, 2019). To je pomembno predvsem zato, ker je jezik diplomacije že sam po sebi zasnovan na medvrstičnosti, metaforičnosti, pa tudi nedokončanih stavkih in povedih, dvoumnosti itd. Eden takih primerov, kjer je vsak odtenek pomemben oz. ko *kasha* ni kaša je termin *agremán* (fr.)/*agreement* (angl.) (Udovič et al., 2011: 278), ki ga običajno v slovenščini uporabljamo v treh oblikah: soglasje, privolitev in po izgovoru podomačena beseda *agreman* (Simoniti, 1994; Bohte in Sancin, 2006; Simoniti et al., 2014).¹⁴ Če izpustimo termin *agreman* in se osredotočimo na slovenski besedi *soglasje* in *privolitev*, lahko ugotovimo, da bi bili obe besedi enakovredna izraza za termin *agremán/agreement*. Razlika med njima je v njunem razumevanju (o ekspresivnosti prim. npr. Udovič in Kalin Golob, 2019). *Soglasje* predpostavlja pasivno aktivnost države, medtem ko terja *privolitev* angažma. Gre sicer za filigransko razlikovanje, a v jeziku diplomacije slednje ni zanemarljivo. Glede na to, da je zavrnitev v diplomaciji običajno tiha, potem potrebujemo v jeziku nekakšno nasprotje, torej jasnost

¹⁴ Besede *agreman* SSKJ ne pozna, pozna pa besedo *agrema*, ki jo razlaga »napol« točno, ko pravi: »[agrema]: privolitev vlade, da se kdo pri njej imenuje za diplomatskega zastopnika« (SSKJ, 2014). Za natančnost: ne gre za diplomatskega zastopnika, ampak za vodjo diplomatske misije, pod določenimi pogoji pa je privolitev države sprejemnice potrebna še za letalske, pomorske in vojaške atašeje oz. svetovalce.

oz. glasnost. *Soglasje* kot takšno to ni, tudi simbolno je soglasje lahko tiho, v obliki nenasprotovanja (skladno s starorimskim pravnim reklom *Qui tacet ubi loqui debuit ac potuit consentire videtur*¹⁵), privolitev pa je jasna in nedvoumna. Zato, sledeč načelu neekspresivnosti v jeziku stroke, bi morali vedno govoriti predvsem o tem, da je veleposlanik dobil privolitev, ne pa soglasja države sprejemnice.

Orisane črte, ki označujejo značilnosti strokovnega jezika diplomacije dopolnjuje splošen razmislek Kladnika in Pavška (2009: 231) o tem, kakšne naj bi bile značilnosti slovarskih gesel strokovnega izrazoslovja iz določene vede, če bi želeli, da bi ta slovarska gesla odražala terminološki dogovor, na katerega opozarja Korošec v svojih delih (Korošec, 1996a; Korošec, 1996b; Korošec, 2005). Po njunem mnenju bi morala biti takšna slovarska gesla slediti petim načelom: (1) vsak izraz mora imeti natančno določen pomen in pomenski obseg; (2) izrazje mora biti čim bolj ustaljeno, zato naj se brez nuje ne spreminja; (3) pri uvajanju izrazov za nova dognanja naj bi se izrazje iz tujih jezikov sprejemalo kritično in s premislekom; (4) izogibali naj bi se prevzemanju izrazov iz tujih jezikov, ki se podomačijo le v izgovoru in/ali zapisu; (5) namesto nekritičnega prevzemanja tujk naj se z domačimi besedotvornimi postopki ustvarijo novi izrazi ali pa že k obstoječim izrazom pripišejo novi pomeni. Ta izhodišča so bila tudi razumevanje in delovanje Toma Korošca, kolikor se je v svojem delu ukvarjal z iskanjem novih izrazov, pa tudi kot je svetoval pri oblikovanju in iskanju izrazov na različnih področjih.¹⁶

Oblikovanje jezika diplomacije in izzivi na Slovenskem: analiza štirih primerov¹⁷

Uvod

Na začetku članka smo postavili dve raziskovalni vprašanji, na kateri želimo s člankom odgovoriti, in sicer o izzivih pri oblikovanju strokovnega jezika diplomacije ter o tem, kako zastaviti terminološko delo na slovarju diplomatskega izrazja. Ti raziskovalni vprašanji smo nato teoretsko osmislili skozi spekter tega, kakšen bi moral biti jezik diplomacije ter katerim kriterijem bi morali zadostiti novo nastali termini. Pri tem smo izpostavili predvsem pomen *enoumnosti* (da je ob omembi določenega termina takoj jasno, o čem govorimo), *čustveni nezaznamovanosti* (strokovni termin ne

¹⁵ Kdor je tiho, ko bi mogel in moral govoriti, se zdi da pritrjuje (se strinja).

¹⁶ Na tej točki velja omeniti vsaj tri slovarska dela, pri katerih je sodeloval, in sicer *Vojaški slovar*, *Ribiški slovar* in *Greglov Letalski slovar*.

¹⁷ Vsi štirje primeri so napisani po spominu in na podlagi zabeležek, ki so bile podlaga za nastanek znanstvenih člankov (Udovič et al., 2011; Udovič, 2014 in Udovič, 2016).

sme vzbujati in konotirati na nobena pozitivna ali negativna čustva), *knjižnosti* (vsak strokovni termin mora biti vključen v sistem knjižnega jezika, ne pa drugih socialnih zvrsti – npr. žargon, latovščina, sleng, pogovorni jezik ipd.) ter *kratkosti* (novo nastali termin ne sme biti predolga besedna zveza, ampak enobeseden, če se to le da, kar se prekriva tudi z natančnostjo definiranja določenega pojava).

Navedeni štirje primeri so konkretni primeri, h katerim je svoje premisleke prispeval tudi Tomo Korošec. Izhodišče njegovega pristopa pri oblikovanju strokovnega jezika diplomacije je bilo vedno le »kako kakšni stvari reči bolje«. Sam ni ponujal zveličavnih rešitev, prav tako s predlogi ni hitel, saj je poudarjal, da se »v jeziku ne da nič na hitro. Treba je misliti, premisliti in pretehtati. In še potem se lahko sfiži«. Skupno delo je rodilo premisleke o štirih zelo perečih terminih v jeziku diplomacije, ki jih predstavljamo v nadaljevanju. Ti niso dokončno dorečeni, ampak ostajajo odprti za nove (boljše?) premisleke in pomisleke, tudi bralčeve.

Primer 1: Track-two diplomacy

Izraz *track-two diplomacy*, ki je nastal pred 40 leti v *State Departmentu* (v Združenih državah Amerike), označuje delovanje nevladnih organizacij ter strokovnjakov, ki naj bi s svojimi aktivnostmi zmanjševale možnosti konfliktov oz. jih celo reševale. *Track-two diplomacy* naj bi potekala samostojno, lahko v navezavi z uradno diplomacijo ali ob njenem tihem soglasju.

Na Slovenskem smo ta izraz prevedli na različne načine, in sicer kot (a) drugotirna diplomacija, (b) diplomacija drugega tira, (c) drugoravenska diplomacija ter (d) track-two diplomacija. Udovič (2016: 372–373) je te štiri možnosti, ki se pojavljajo v slovenski literaturi, preveril med študenti Fakultete za družbene vede in Filozofske fakultete ter ugotovil, da bi študentje kumulativno večinoma podprli prevod besedne zveze *track-two diplomacy* v *drugoravenska diplomacija* (57,8%), sledili pa so mu prevodi *diplomacija drugega tira* (21,9%), *drugotirna diplomacija* (12,5%) in *track-two diplomacija* (7,8%). Vsak od teh prevodov je imel neko »napako«. Drugoravenska diplomacija bi označevala diplomacijo, ki ni pomembna oz. je šele na drugi ravni, drugotnega značaja; podobno bi bilo z drugotirno diplomacijo, ki bi imela še bolj slabšalen pomen (tu bi se jasno pokazalo nasprotje načelu neekspresivnosti, ki ga poudarja Kalin Golob (2001 in 2008)). Najslabša možnost je bila *track-two diplomacija*, saj tu zares s strokovnim izrazom nismo naredili nič, poenostavili smo tisto, kar je jasno, težkega oreha pa nismo strli. Ostal je izraz *diplomacija drugega tira*, ki pa ima sam po sebi dve težavi. Prva je nejasnost izraza, saj se aktivnosti te diplomacije lahko vežejo na izgradnjo drugega železniškega tira Divača–Koper; druga pa prilastkovna oblika, v obliki desnega prilastka, ki je v slovenskem

jeziku malce nerodna, sočasno pa tudi v nasprotju z načelom zgoščenosti oz. enobesednosti.

Korošec je predlagane termine natančno preučil. Najprej se je želel poučiti, kaj sploh *track-two diplomacy* je in kako deluje v besedilu. Predlagal je dve rešitvi – *sočasna diplomacija* in *neuradna diplomacija* –, a ni bilo prepričljivo. Že sam je nad ponujenim vihal nos in poudarjal, da mora razmisliti. Po prvem srečanju je sledilo še eno, ki tudi ni dalo rezultata. Šele na tretjem pogovoru se je domislil nečesa izven okvirov – *vzporedna diplomacija*. Ni mi bilo všeč, kar sem mu tudi povedal. A pojasnil je, da se mora termin »uleči« ter mi dejal, da naj o njem premislim. V članku Udovič (2016: 372) sem tako napisal naslednje:

Korošec (2016) je za to vrsto diplomacije [track-two diplomacy] predlagal prevod vzporedna diplomacija. Četudi se na prvi pogled zdi, da se predlog oddaljuje od izvirnika, pa bi veljalo o njem tehtno premisliti, saj je vsebinsko blizu originalnemu izrazu.

Nato sem to nekaj let odrinil na rob, upajoč, da se bo dilema sama razrešila. Pred dobrim letom sem pisal nekaj o neuradni državni diplomaciji in prvič zapisal izraz *vzporedna diplomacija* (*track-two diplomacy*). Na tem področju še čaka nekaj razmisleka, ampak smer je prava. Četudi na koncu koncev ostanemo pri *diplomaciji drugega tira*, ki je bolj kot Korošča motila mene.

Primer 2: Summit diplomacy

Podoben primer kot s *track-two diplomacy* je bil s *summit diplomacy*. *Summit diplomacy*, ki jo na Slovenskem poznamo predvsem kot *summit diplomacija*, diplomacija na vrhu (desni prilastek!), včasih pa celo bolj opisno kot »srečanje predsednikov vlad in držav«, je dejansko prav slednje. Sestanek, na katerem se srečajo najvišji predstavniki držav in se običajno dogovorijo kaj prelomnega ali pa predvsem določijo smer prihodnje politične razprave ali ukrepov, ki bodo sprejeti. Teles, ki bi jih lahko opisali s tem izrazom, je veliko, mdr. Evropski svet, srečanje G7, G20, podnebna srečanja, srečanja Zveze Nato, tudi zasedanje Generalne skupščine Združenih narodov v septembru vsako leto bi sodilo lahko mednje. Seveda pa so poleg institucionaliziranih srečanj mogoča tudi *ad hoc* srečanja na vrhu.

Udovič (2016: 370–371) je v literaturi našel štiri mogoče termine za prevod izraza *summit diplomacy*, in sicer *vrhovna diplomacija*, *diplomacija na vrhu*, *vrhunska diplomacija* in *summit diplomacija*. Med študenti najbolj popularna je bila *vrhovna diplomacija*, izraz uporablja tudi Udovič (2013: 28, 191), Jazbec (2009: 85) pa uporablja termin *vrhunska diplomacija*, Cerar

(2021: 290) pa izraz *srečanja na vrhu*. Uporabo termina *vrhovna diplomacija* je Udovič (2015) utemeljeval s tem, da »je enostavnejši« in da »zveni bolj slovensko ter je v skladu z njemu sorodnimi izrazi«. Ne glede na njegove utemeljitve se izraz *vrhovna diplomacija* ni prijel.

Korošec se z Udovičevim predlogom ni strinjal, saj je menil, da je vrhoven oznaka za nekaj drugega od tistega, kar bi želeli sporočiti s »summit«. Zavrnil je tudi Udovičevo utemeljitev, da je gre pri izrazu *vrhunski* za kakovostni pridevnik, ki označuje kvaliteto, ne pa raven oz. stanje. Svoje stališče je črpal iz *vojaškega slovarja*, katerega soavtor je bil, ter kot primer navedel izraz *vrhunski lovci*, ki naj bi označeval posebna letala, »čisto na vrhu«. Na drugem srečanju je svoje prvotno stališče utemeljil še z geslom iz SSKJ (2014), ki *vrhunski* razlaga tudi kot »*najvišji, vodilni*«. Ker gre torej za najvišjo raven srečevanj, potem bi to lahko bila tudi *vrhunska diplomacija*.¹⁸

Ni me prepričal. Kot nejezikoslovcu se mi je zdelo, da *vrhunski* pač ni isto kot *na vrhu*. Sedem let pozneje ugotavljam, da se je v javnosti in strokovnih besedilih prišla predvsem oblika desnega prilastka (»na vrhu«), kar se ne sklada najbolj z idealom tvorbe strokovnih izrazov, ki daje prednost levim pred desnimi prilastki (Korošec 1996a in Kalin Golob, 2001; 2008).

Primer 3: *Special mission*

263

Napol že slovenjen izraz *specialna* ali *posebna misija* je bila tretja zagonetka, s katero se je znotraj strokovnega jezika diplomacije ukvarjal tudi Tomo Korošec. V izhodišču je bilo njegovo stališče, da tega izraza ni nujno sloveniti, saj je izraz *posebna misija* »čisto v redu«, *specialna misija* pa malce bolj neroden, zato bi se sam odločal za *posebno misijo*, če bi se že moral odločiti.¹⁹ A bolj ko sem mu orisoval njene značilnosti, bolj je videl, da v njej ni nič posebnega, temveč gre pri *specialni misiji* bolj za njeno časovno in vsebinsko omejenost. Zato je začel razmišljati o ustreznijšem poimenovanju izvirnega termina, torej ne le prevodu. Ključno vprašanje, ki sva ga reševala, je bilo, v kakšnem odnosu je to odposlanstvo do rednega/stalnega. Nato sva šla v zgodovino diplomacije, kjer sva pregledala vse od izrednih in pooblaščenih veleposlanikov, njihovih funkcij ter ozadja razvoja takšnih odposlanstev, kot jih poznamo danes.

Kar sva ugotovila, je bilo, da gre pri tej misiji za enakovrednico nekoč izrednemu veleposlaniku, ki je bil poslan v določeno državo ali k vladarju, za določen čas in da izvede točno določen posel. Zato je Korošec predlagal,

¹⁸ V šali je nekoč dejal, da ne razume, zakaj mi gre na živce izraz *vrhunska*, češ da so politiki vedno *vrhunski*, potem so tudi njihova srečanja *vrhunska*.

¹⁹ Rahla zadrega pri tem, ali gre za *specialno* ali *posebno misijo* se pojavlja že v prevodu konvencije v slovenski jezik. Naziv konvencije je namreč »Konvencija o specialnih misijah«, medtem ko v 1. členu ne najdemo pojasnila, kaj je *specialna misija*, ampak kaj je *posebna misija* (Simoniti et. al., 2014: 379).

da naj ne *umotvoriva* več, če imava zadeve na pladnju. Ker ima ta instrument v diplomaciji korenine v zgodovini diplomacije in ker imamo izraze, ki že obstajajo, jih samo posinovimo. Predlagal je, da bi *specialno misijo* prekrstili v *izredno odposlanstvo*, pogojno pa bi lahko postala *izredna misija*, če bi bilo za jezik diplomacije *odposlanstvo* preširoko oz. ne bi sledilo načelu enoumnosti.

Izraz se zaenkrat še ni uveljavil, saj se tako v besedilih kot tudi v govorjenem jeziku večinoma uporablja specialna misija, redkeje posebna misija. Morda pa rešitev ni bila tako posrečena, kot se je zdelo na prvi pogled.

Primer 4: Shuttle diplomacy – nedokončana zgodba

Shuttle diplomacy oz. *shuttle diplomacija* je posebna oblika diplomacije, ki se je razvila v izraelsko-arabskih vojnah v 60. in 70. letih 20. stoletja. Gre za t.i. diplomacijo posrednika, ki se premika med stranema in skuša doseči soglasje. Pogosto se jo zamenjuje za vesoljsko diplomacijo, čeprav je njeno izhodišče čolniček na pletilnem stroju, ki se, medtem ko tke nitke, premika levo in desno.

S Korošcem sva ta primer reševala večkrat, pri čemer sva najprej skušala ugotoviti, ali kdo v slovenščini sploh ve, kaj je to čolniček na pletilnem ali šivalnem stroju. Ugotovila sva, da sva bila na tem področju tudi sama nevedna, to pa nama je onemogočalo najti primeren izraz. Žal tu nisva bila uspešna, je pa to izziv za prihodnost.

Razprava in sklep

Dosedanja razprava je pokazala, da je strokovni jezik diplomacije v nastajanju, kar pomeni, da je mogoče še veliko postoriti, da se razvije smelo in sočasno s slovenskimi termini obogati besedni zaklad slovenskega jezika. Seveda pri tem razvoju ne manjka izzivov, ki jih je treba, če želimo ustvariti primeren korpus besedišča s področja diplomacije v slovenščini, razreševati.

Štirje analizirani primeri so pokazali, da je pri snovanju novih terminov nujno razmišljati izven okvirov in tudi izven že ponujenih prevodnih rešitev. Rešitve znotraj prevodov se običajno preveč držijo izvornih besed ali besednih zvez, kar pa je lahko slovenščini tuje. Druga ugotovitev, ki izhaja iz analiziranih primerov, je, da si je treba za terminološke dogovore vzeti čas in ne iskati rešitev na silo. Hitro je namreč hitro prehitro, kot takšno pa se *ne prime* in ostane bolj ali manj v predalih ter samo sebi namen. Če mislimo z razvojem besedišča resno, je treba vsak izraz pretehtati. Kalin Golob (2001: 81–88) navaja kar nekaj primerov s področja komunikologije, ko so strokovnjaki oblikovali nove termine, a so ti danes le delno v uporabi.

Tretji premislek je vprašanje o tem, kdo naj bo nosilec iskanja terminoloških dogovorov. Strinjamo se s Korošcem, da je to vzajemno delo, ampak nekdo mora podati pobudo. Tu predlagamo, da je predstavnik stroke tisti, ki da pobudo, jezikoslovec pa k njej pristopi. Predstavnik stroke želi pri oblikovanju terminov predvsem jasnost in natančnost, medtem ko želi jezikoslovec jezikovno skladnost termina, ki se lahko vključi v sistem knjižnega jezika.

Poleg vsega navedenega pa iz razprave izhajajo še tri dognanja. Prvič: sprejeti moramo, da je jezik diplomacije del slovenskega jezika. Četudi ima jezik diplomacije določene posebnosti, ne gre zanemariti njegove mobilizacijske moči, ki jo ima, če obstaja. Zato bi bilo nujno sodelovanje med stroko, jezikoslovci in praktiki (na slednje se pogosto rado pozablja) pri nastajanju sistematične diplomatske terminologije. Državi²⁰ mora biti v interesu razvijati jezik diplomacije, saj s tem razvija tudi svojo državotvornost. Breda Podgorelec je leta 1986 (1986: 11) o znanstvenem jeziku zapisala, da se ta razvija glede na »repcijske zmožnosti okolja«. To ugotovitev lahko mirno prenesemo tudi na področje jezika diplomacije. Tudi ta se razvija glede na repcijske zmožnosti okolja, ki pa so po tridesetih letih samostojne države drugačne, kot so bile pred letom 1991. Zato je na tem področju potrebne več smelosti, ki se je nekje na poti na izgubila. Na to sta opozarjala že Udovič in Kalin Golob (2014: 523–533), a zdi se, da je desetletje pozneje stopnja razvoja jezika diplomacije vse bolj v skladu s francoskim reklom *plus ça change, plus c'est la même chose* (bolje se stvari spreminjajo, bolj ostajajo iste).

Drugič: nikar »sloveniti na silo«. Pri oblikovanju jezika diplomacije je treba skladno s terminološkim dogovorom in z načeli, ki smo jih povzeli po Kalin Golob (2001, 2008) ter Kalin Golob in Logar Berginc (2008), biti moder in razumeti, da so določeni izrazi v jeziku diplomacije uveljavljeni in ustaljeni, nekateri celo ostajajo v citatni obliki. Tak primer je gotovo izraz *persona non grata*, katerega slovenjenje v *nezaželeno osebo* bi izgubilo vsebinsko težo. Če ni nujno oz. potrebno, citatnih izrazov iz latinščine in francoščine ne prevajamo, sploh pa tega ne počnemo, če bi s prevodom ali novim terminom lahko ustvarili kakšno doumnost ali nejasnost.

Tretjič. Ustvarimo skupino, ki bo pripravila slovar diplomatskih izrazov. Iz besedila je razvidno, da v hitrem pritoku novih izrazov in neustaljenosti nekaterih starih na Slovenskem potrebujemo resnejše in sistematično oblikovanje diplomatskega slovarja. Božo Cerar (2021) je izdal že nekaj verzij *Diplomatskega pojmovnika*, ki ga lahko štejemo za nestorsko delo pri

²⁰ Breda Pogorelec (1996: 46) trdi, da je prvi nosilec jezikovnega načrtovanja zakonodajna oblast, sami pa to širimo predvsem na izvršno vejo oblasti, ki ima v rokah škarje in platno za oblikovanje jezikovne politike v državi. Pri tem je na področju diplomacije gotovo najpomembnejše Ministrstvo za zunanje zadeve. Pri oblikovanju jezika diplomacije pa morajo sodelovati tudi druga ministrstva, vsaj še Ministrstvo za izobraževanje, Ministrstvo za gospodarstvo in Ministrstvo za kulturo.

tolmačenju določenih konceptov v diplomaciji in iz diplomacije. To lahko služi kot odlična osnova, da se zastavi delo na terminološkem slovarju, ki bi obstoječe termine še slovarsko obdelal, hkrati pa rešil še določene zagonetke, ki ostajajo v jeziku diplomacije odprte, in jih prek slovarja jezika diplomacije terminologiziral.

Če se vrnemo na začetek te razprave, lahko ugotovimo, da je jezik diplomacije nekakšen odprti kod, ki se neprestano spreminja, zato ga je treba znati uravnnavati. Sprotno uravnavanje je namreč veliko lažje, kot je popravljanje »za nazaj«. Ko se termini usidrajo, jih skorajda ni več mogoče spreminjati oz. se jih ne spreminja zato, ker bi s spreminjanjem dosegli prav nasprotno temu, kar bi si želeli – pojmovno zmedo. V času instantnih rešitev, ki gredo z roko v roki s pospešenim poangleženjem sveta, je naša odgovornost pri oblikovanju in razvoju slovenskega jezika diplomacije še toliko večja. Če ne zaradi drugega, zato, da nam ne bi naši zanamci napisali kakšno puščico na temo »Kranjcev naših jezik potujčvavši ...«.

LITERATURA

- Bohte, Borut in Vasilka Sancin (2006): *Diplomatsko in konzularno pravo*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Cerar, Božo (2021): *Diplomatski pojmovnik*. Ljubljana: Ministrstvo za zunanje zadeve in Založba Fakultete za družbene vede.
- Gregl, Dominik (2009): *Letalski razlagalni slovar z ustreznici v angleščini*. Ljubljana: samozaložba.
- Humar, Marjeta (2009): *Položaj in prihodnost slovenske terminologije in terminografije*. V: Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer in Marjeta Humar (ur.), *Terminologija in sodobna terminografija*, 41–46. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Jazbec, Milan (2009): *Osnove diplomacije*. Ljubljana: Založba Fakultete za družbene vede.
- Jemec Tomazin, Mateja, Katja Škrubej in Grega Strban (2019): *Med jasnostjo in nedoločenostjo. Beseda urednikov*. V: Mateja Jemec Tomazin, Katja Škrubej in Grega Strban (ur.), *Med jasnostjo in nedoločenostjo. Pravna terminologija v zgodovini, teoriji in praksi*, 5–19. Ljubljana: GV Založba.
- Kalin Golob, Monika (2001): *Jezikovne reže*. Ljubljana: GV Revije.
- Kalin Golob, Monika (2008): *Jezikovnokulturni pristop h knjižni slovenščini*. Ljubljana: Založba Fakultete za družbene vede.
- Kalin Golob, Monika in Nataša Logar Berginc (2008): *Terminologija odnosov z javnostmi: od upoštevanja terminoloških načel do pridobivanja podatkov iz besedil*. *Teorija in praksa* 45 (6): 663–677.
- Kladnik, Drago in Miha Pavšek (2009): *Prispevek Geografskega terminološkega slovarja k slovenskemu zemljepisnemu izrazju*. V: Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer in Marjeta Humar (ur.), *Terminologija in sodobna terminografija*, 227–246. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

- Korošec, Tomo (1996a): O nekaterih poimenovalnih vprašanjih v oglaševanju. V: Anton Kramberger (ur.), Slovenska država, družba in javnost, 257–266. Ljubljana: Založba Fakultete za družbene vede.
- Korošec, Tomo (1996b): Slovenski vojaški jezik: izročilo in spremembe. V: Ada Vidovič-Muha (ur.), Jezik in čas, 211–232. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Korošec, Tomo (2005): Jezik in stil oglaševanja. Ljubljana: Založba Fakultete za družbene vede.
- Legan Ravnkar, Andreja (2009): Razvoj slovenskega strokovnega izrazja. V: Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer in Marjeta Humar (ur.), Terminologija in sodobna terminografija, 49–73. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Pogorelec, Breda (1986): Znanstveno besedilo, njegove jezikoslovne prvine in slog. V: Ada Vidovič-Muha (ur.), Slovenski jezik v znanosti 1, 11–22. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Pogorelec, Breda (1996): Jezikovno načrtovanje in jezikovna politika pri Slovencih med 1945 in 1995. V: Ada Vidovič-Muha, Jezik in čas, 41–61. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Simoniti, Iztok (1994): Diplomatsko pravo. Ljubljana: Založba Fakultete za družbene vede.
- Simoniti, Iztok (ur.) (2014): Diplomatsko pravo – izbrane konvencije. Ljubljana: Ministrstvo za zunanje zadeve in Založba Fakultete za družbene vede.
- Udovič, Boštjan (2014): Diplomacija v jeziku in jezik v diplomaciji: Evropska unija deset let po veliki širitvi. Teorija in praksa 51 (4): 535–554.
- Udovič, Boštjan (2015): Zapiski za predavanja na Filozofski fakulteti. Marec, 2015. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Udovič, Boštjan (2016): Vpliv jezika diplomacije na normo knjižnega jezika. Slavistična revija 64 (3): 365–384.
- Udovič, Boštjan, Tanja Žigon in Marija Zlatnar Moe (2011): Posebnosti prevajanja strokovnega jezika diplomacije: primer Dunajske konvencije o diplomatskih odnosih. Slavistična revija 59 (3): 269–291.
- Udovič, Boštjan in Monika Kalin Golob (2014): Med strahom in pogumom: slovenščina v jezikovni politiki in institucijah EU. Teorija in praksa 51 (4): 523–534.
- Udovič, Boštjan in Monika Kalin Golob (2019): Med navdušenjem in razočaranjem: analiza poročanja treh slovenskih tiskanih dnevnikov o odločbi arbitražnega sodišča. Slavistična revija 67 (4): 587–603.
- Žigon, Tanja (2020): Matej Cigale (1819-1889) als Übersetzer von Schulbüchern. Acta neophilologica 53 (1/2): 167–182.
- Žigon, Tanja in Karin Almasy (2020): Development of Slovene specialized terminology in the 19th century through translations of mathematics and biology textbooks. V: Agnes Pisanski Peterlin (ur.) in Tamara Mikolič Južnič (ur.), Academic writing from cross-cultural perspectives: exploring the synergies and interactions, 22–54. Ljubljana: University Press, Faculty of Arts.
- Žigon, Tanja, Karin Almasy, in Andrej Lovšin (2017): Vloga in pomen prevajanja učbenikov v 19. stoletju: kulturnozgodovinski in jezikovni vidiki. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

VIRI

Slovar slovenskega knjižnega jezika – SSKJ (2014): Dostopno prek <https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=130&View=1&Query=%2A>, 10. 1. 2023.

Toporišič, Jože (2004): Slovenska slovnica. Maribor: Založba Obzorja.

Ustava Republike Slovenije (1991 in naslednji): Ljubljana: Uradni list.

Zakon o ratifikaciji Sporazuma med Republiko Slovenijo in Svetim sedežem o pravnih vprašanjih (BHSPV) (2004): Uradni list RS – MP, št. 4/04.

Andreja ŽELE*

ČLENKI: SLOVARSKI PRIKAZ NJIHOVE PRAGMATIČNE MOČI OZ. SOBESEDILNE VLOGE**

Povzetek. Členek še vedno ostaja izziv za jezikoslovce, saj o njegovem pomenu odloča vsakokratna uporaba v konkretnem besedilu. Z upovedovalnega vidika so členki neke vrste tvorčeva ssporočila z vključeno naklonskostjo; s funkcijskega vidika je lahko členkovna raba prvenstveno naklonska ali povezovalna. In ravno to vstopanje pragmatičnega, sporočanskega vidika govorca oz. tvorca v sistem slovarskih razlag, pospremljenih z obveznimi besednourstnimi opredelitvami, pa je med še veliko drugimi razmišljanji o jeziku prijetno strokovno »obremenjevalo« tudi prof. Toma Korošca. Prispevek zato predstavlja, kako se vprašanje uslovarjanja členkov in členkovne rabe rešuje v nastajajočem novem razlagalnem slovarju slovenskega knjižnega jezika; leksikografska predstavitev lahko ponudi še najbolj celostno funkcijsko in pomenskorazmerno ovrednotenje členkov. Ključni pojmi: členki, členkovna raba/vloga, naklonskost, besedilo, slovar

269

Uvod

Za Toma Korošca, kot slovarnika in pozneje sotvorca sporočanske stilistike v našem prostoru, so členki postali jezikoslovno zanimivi ravno z vidika vstopanja pragmatičnega, sporočanskega vidika govorca oz. tvorca v sistem slovarskih razlag.

Prispevek je dvodelen: 1) v izhodišču predstavlja in pokomentira jezikovna opažanja in jezikoslovne predloge prof. Toma Korošca in 2) nadaljuje z zastavitvijo posodobljene obravnave členkov v rastočem novem razlagalnem slovarju slovenskega knjižnega jezika (NSSKJ/eSSKJ).¹

* Dr. Andreja Žele, redna profesorica, znanstvena svetnica, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Slovenija.

** Pregledni znanstveni članek.

DOI: 10.51936/tip.60.2.269

¹ Nekateri njegovi mlajši stanovski kolegi, ki smo Toma Korošca, zaslužnega profesorja na FDV, tudi osebno poznali in z njim strokovno sodelovali, smo ga spoštljivo in hkrati prijateljsko oslavljali s »profesor«. In pri tem je najpomembnejše to, da je profesor Korošec to prav razumel in dobrohotno sprejmal.

1. Členek je funkcijsko razpomenjena oz. besedilno omejena in tudi oblikovno nedoločena besedna vrsta, ki jo sproti določa (še) konkretna skladenjska raba, npr. *On pride Tudi on tudi še pride*; in če medmet izraža samostojno sporočilo, pa členek dodatno komentira obstoječe sobesedilo.² Spremnje okoliščine, ki jih izražajo členki, so navadno odraz tvorčevega razmerja do povedanega, zato bi členke lahko poimenovali tudi kot subjektivne prislove. Z upovedovalnega vidika so členki namreč tudi neke vrste tvorčeva ssporočila:³ kot subjektivna vzporednica osnovnemu sporočilu so lahko zlasti funkcijsko označeni tudi kot stavčni prislovi ali besedilni/stavčni skrčki.⁴ Ker imajo členki torej prvenstveno in zlasti besedilno vlogo, so to hkrati zlasti smiselne besed(ic)e oz. miselni prislovi, ki jih znamo smiselno besedilno uporabljati predvsem v svojem prvem jeziku; ohranjajo namreč izrazito sporočanje vlogo, s tem pa tudi izrazito vplivajsko vlogo. Kot ssporočila so navadno modifikacija celotnega izhodiščnega matičnega sporočila oz. povedi in s tem njene propozicije, saj v propozicijsko vsebino dodatno vnašajo tvorčev oz. govorčev odnos. Ravno zato jih je težko dovolj jasno razlagalno predstaviti: če vsakokratna besedilna raba lahko jasno ločuje členkovno rabo od prislovne in vezniške, je treba to besednovrstno ločevanje oz. označevanje možne sofunkcijskosti besednih vrst ustrezno predstaviti tudi v razlagalnem slovarju. Členek v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ)⁵ namreč ni bil označen oz. je bil zavedno vključen pod oznako za prislove in zato ga lahko označimo kot zavedni slovaropisni anahronizem.⁶

2. In ravno z obravnavo členkov se je tudi pri nas utrdilo prepričanje o potrebnosti upoštevanja tudi sporočanjekega pragmatičnega vidika, ki je sicer sestavni del besediloslovja in vseh kontekstnih dejavnikov pri upovedovanju (Schlamberger Brezar, 1999). S členki kot posebnimi izrazi za subjektivne okoliščine se prek govorca oz. uporabnika jezika nasploh povežejo skladenjska, pomenska in pragmatična ravnina. Pri besednovrstnem določanju členkov torej mora biti poleg skladenjskopomenskih značilnosti

² V slovenskem jezikoslovju je členek označen kot »stavčnočlenska modifikacija« (Vidovič Muha, 1984: 144), je skladenjskofunkcijski modifikator, ki pa nima niti predmetnega niti slovničnega samostojnega pomena, in kot funkcijsko razpomenjena ali besedilno omejena in tudi oblikovno nedoločena besedna vrsta je tudi stavčni nečlen.

³ Členki so poimenovanja ali ubeseditve zakritih govornih dejanj (nasproti npr. polnoizraženim frazemom, prim. Vidovič Muha, 2000: 86–91).

⁴ O členkih kot o stavčnih prislovih »rečenični prilozki« z vidika pragmatične obravnave modalnosti govori tudi že Milka Ivič (1973).

⁵ Zdaj sta tako SSKJ kot njegova dopolnjena različica dostopna na slovenskem slovarskem portalu Fran: Fran/iskanje.

⁶ Slovenski členki so bili opredeljeni že v šestdesetih letih v Slovenskem knjižnem jeziku 2 (Toporišič, 1966: 164), in sicer kot »prislovi, po katerih se ni mogoče vprašati [... in] izražajo poseben odnos govorečega do vsebine stavka ali do posameznega njegovega dela«, tudi besednovrstno poimenovani pa potem v razpravi *Kratko oblikoslovje slovenskega jezika* (Toporišič, 1974: 48).

vključen tudi pragmatični vidik uporabnika, ki členke dopolnilno opredeljuje in določa z vidika kontekstnih okoliščin in možnih konektorskih vlog; členki so »sestavina elokucije« (Korošec, 2009: 105), članek je torej sestavina ubesediljenja, kjer ima tvorec oz. njegov odnos do vsebine odločilno vlogo. Zato je v prispevku prvenstveno poudarjeno upoštevanje pragmatičnega vidika in možnost njegovega vključevanja v slovarske razlage. Sporočanja moč besed se namreč lahko izkaže le v besedilih, zato izhajanje iz besedil doda slovarski pretežno pomenski obravnavi leksike še poudarjeni stilistični in pragmatični vidik rabe.

3. Dovolj široka uporaba členkov pa opozarja tudi na razmerje med njihovo jezikovnosistemsko skladiščno(naklonsko) vlogo in večinsko besedilno vlogo. Nekateri členki tipa *naj*, *da*, *ne* so namreč kot jezikovnosistemski skladišjski modifikatorji lahko realizatorji nekaterih skladišjskih kategorialnih lastnosti glagola (naklona, zanikanja), na drugi strani pa je večina členkov označenih kot besedilnih vsebinskih modifikatorjev; še z drugega vidika so označeni tudi kot »pomožne besede« sporočevalca, ki jim polno sporočilno moč daje šele vsakokratni kontekst in sporočanja situacija (prim. Černelič Kozlevčar, 1992: 213).

V kontekstu obravnav prvih slovenskih protestantskih besedil je zanimiva in vredna nadaljnjega razmisleka tudi Koroščeva misel, »da so členki kazalniki intelektualizacije jezika na sporočanja ravni« (Korošec, 2008/9: 221).

Koroščeva opažanja in predlogi pri slovarski obravnavi členkov

V tem poglavju so zbrana, deloma povzeta in deloma tudi pokomentirana, stališča in opažanja Toma Korošča, ki jih je napisal v različnih objavah, v katerih se je tako ali drugače dotaknil tudi vprašanja členkov.⁷

Koroščeva opažanja z vidika slovarske obravnave členkov

Členki so vsekakor poseben izziv, ker kot prvenstveno besedilne in kontekstne prvine tudi v slovarskih sestavkah poleg stilistične vloge še posebej aktualizirajo pragmatično vlogo obravnavanih besed.⁸ Z njimi se govorci

⁷ Njegova stališča, objavljena z naslovom *K izboljšanju redakcije členkov v SSKJ* (Korošec, 2009: 99–104), povzemam z dvodnevnega posveta o zasnovi novega razlagalnega slovarja, ki je bil v oktobru 2008. Približno v istem času je nekaj svojih pogledov na členke opisal tudi v razpravi *Členki v Trubarjevem Katekizmu 1550* (Korošec, 2008/9), sicer pa vlogo členkov omenja tudi v monografiji *Stilistika slovenskega poročevalstva* Korošec (1998: 203).

⁸ Členki kot sotvorci ilokucijske in perlukucijske vrednosti besedil sooblikujejo tudi pragmatični in stilistični vidik upovedovanja. Korošec (2005: 81–82) pragmatiko opredeljuje kot »način, kako stvari prek

obrača k soudeležencu sporočanja procesa in v nagovarjanju sodeluje tako pri členitvi besedila (navezovalnost) kot pri vrednotenju besedila (naklonskost). Iz tovrstnih komentarjev lahko povzamemo, da je v bistvu potrjena glavna funkcijska delitev členkov na povezovalne in naklonske.⁹

Potrebno je stalno pregledovati razpoložljivo aktualno gradivo z upoštevanjem meril za besednovrstno razpoznavo členkov. Temu naj sledi ustrezno označevanje s kvalifikatorjem »členek« in natančnejšimi kvalifikatorskimi pojasnili, ki bi opozorili na kontekst.

Korošcevi redakcijski predlogi pri sestavljanju slovarskih sestavkov

V nadaljevanju so v štirih alinejah povzeti predlogi T. Korošca (Korošec, 2009: 99–108), kaj upoštevati pri slovarskem opisu členkov:

- Če bo z domišljenimi merili za razpoznavanje členkov, npr. z merilom za sobesedilno ločevanje med nedvornimi členki ter prislovi in vezniki, izdelan ustrezeni seznam, ki bo predvidoma vseboval členke kot enobesedne lekseme in zveze besed v členkovni vlogi, bo to prineslo potrebo po izdelavi dveh redakcijskih tehnik: splošne, že uveljavljene za členke kot enobesedne lekseme, ki so geselske besede (iztočnice) in zdaj prikazane kot prislovi, in druge, ki bo v geselskem članku predvidela mesto za prikaz členkovne rabe (dejansko: prikaz smisla iz členkovnega sobesedilnega učinka; v nadaljevanju se bo temu reklo *smisel*).
- V prid slovnicaški (in tudi slovarski, op.: avtorice) sistematiki bi bilo, ko bi ločevala med pravimi členki in členkovnimi besedami po zgledu samostalnikov in samostalniških besed ipd.
- Naslednja možnost za slovarsko predstavitev določene skupine členkov je, da se zgolj razlaga »pomena« ne šteje za zadostno, dokler posamezni iztržek ne dobi dodatnega pojasnila glede na sobesedilo oz. sporočanjevsko okoliščino, iz katere je vzet.
- Nemalo težav pri razlagah ne bo rešljivih brez opozoril na njihovo pragmatično vlogo; najtežje leksikografsko opravilo je izdelava redakcijskega prikaza členkov glede na njihovo pragmatično moč oz. nesporno sobesedilno vlogo.

njihovih poimenovnj jemljemo v sporočanski proces, kot glavno lastnost stila pa poudari »način izbora iz danih prvih jezikovnega sistema«. V Stilistiki slovenskega poročevalstva Korošec (1998: 203) med drugim govori celo o členkovnem in nečlenkovnem izražanju.

⁹ Funkcijski strukturalizem skuša binarno razdeliti členke na a) tiste s težiščem na povezovalni vlogi v besedilu s spremstveno naklonskostjo in na b) tiste s težiščem na subjektivnem vrednotenju določene vsebine, tj. s poudarkom na govorčevem odnosu in vrednotenju; prve glede funkcijsko težišče poimenujemo kot a) povezovalne členke (P) in druge kot b) naklonske členke (N). Ta delitev je bila na primerih slovenskih členkov potrjena tudi z vidika Hallidayevega sistemskega funkcionalizma (Skubic, 1999).

Od tu naprej je v obravnavah konkretnih leksemih *tako*, *kar*, *kvečjemu*, ki lahko nastopajo v členkovni vlogi (prim. *tako*, *kar*) ali pa so prvenstveno členki (prim. *kvečjemu*), povzeto nekaj opažanj in predlogov T. Korošca (Korošec, 2009: 101–104). Njihov namen je čim bolj uporaben slovarski opis teh naštetih členkov. (Povzeti komentarji T. Korošca so v poševnem tisku.)

Členek *tako*¹⁰

Če sprejmemo, da je besednovrstna samostojnost členkov bodočemu uporabniku znana iz definicijskega opisa v slovnici – torej da 1) členki izražajo smisel besedila s tem, da usmerjajo pozornost k sporočilni vrednosti besedila brez členka in 2) besednoredno stojijo samo pred besedo, katere pomen sobesedilno urejajo (najpomembnejšo, pragmatično definicijsko prvino pustimo tu še neomenjeno) – potem razlaga 6. pomena prislova tako v SSKJ nakazuje pot k enemu tipu členkovnih razlag.

Členkovna raba se iz prislova izloči in se členku tako dodeli samostojna geselska iztočnica z besednovrstno oznako členek. V tak geselski članek se vključijo iztržki s tako in frazemski tako in tako (najbrž tudi tako ali tako). (Korošec, 2009: 102)

Pri tovrstnih izločitvah pa se T. Korošec sprašuje: »/.../ali bi ta »sofunkcijskost besednih vrst« – tudi zgolj za slovarski prikaz – zdržala besednovrstno teoretično presojo, namreč vstopanje pragmatičnega, sporočanjanskega vidika v besednovrstni sistem.«¹¹

Členek *kar*¹²

V SSKJ ima npr. drugi pomen »prislova« kar naslednjo razlago: 'krepi pomen prislovnega izraza', s prvim iztržkom: Mnenje je spremenil kar čez noč; /.../ in enem izmed naslednjih: Kar nič se ni obotavljal: Vprašanje je, glede na kaj krepi členek kar prislovni izraz čez noč oziroma glede na kaj v govornem položaju je tvorec ubesedil zvezo kar čez noč. Zgolj za tole pojasnjevanje, recimo, je to: 'nenavzočnost določenega vpliva, ki bi predrugačil vsebino, izraženo s prislovnim

¹⁰ Primerjaj slovarski sestavek za besedo *tako* v aktualnem razlagalnem slovarju: Fran/iskanje/*tako*.

¹¹ In še Koroščeva opomba (Korošec, 2009: 101): »Ker so vsi iztržki ubrani na sobesedilno sopomenkost med *tako* ter *tako* in *tako* (smisle iztržkov družijo pogovorni členek *itak*), bi bil sobesedilni učinek enak, če bi imel prvi iztržek zgolj *tako*, drugi pa *tako* in *tako*.« Tu se T. Korošec sklicuje tudi na zglede v Slovenski slovnici (Toporišič, 2000: 446–447). O členkovnih frazemih znotraj pragmatičnih frazemov prim. Jakop (2003).

¹² Primerjaj slovarski sestavek za besedo *kar* v aktualnem razlagalnem slovarju: Fran/iskanje/*kar*.

izrazom čez noč: *Ta, res nekoliko robati dodatek bi bil lahko del razlage za nekaj podobnih iztržkov. Gotovo pa ne za naslednje, ki bi se našli v gradivu, npr. Kar tam je ležalo na pragu, Sprva ga kar niso slišali, Danes bomo pili kar vodo ipd. /.../ Tu se ponuja rešitev s stranskimi razlagami: Kar tam je ležalo na pragu 'nihče ga ni tja prinesel', Sprva ga kar niso slišali 'delali so se, da ga ne slišijo', Danes bomo pili kar vodo 'nič drugega nimamo/nič drugega ne želimo piti'.* (Korošec, 2009: 102–103)¹³

Členek kvečjemu¹⁴

*Iz SSKJ vzemimo redakcijo členka kvečjemu (seveda kot prisl.), razlago z dvema izbranimi iztržkoma: 'izraža omejevanje na najvišjo mogočo mero': Burja bo pihala kvečjemu tri dni; Ta knjiga je razumljiva kvečjemu za strokovnjaka.. Razlago je mogoče sprejeti, zgleda pa takoj pokazeta njeno nezadostnost, ko členek kvečjemu izločimo, npr. Burja bo pihala tri dni, Ta knjiga je razumljiva za strokovnjaka, saj je izjavama odvzeta moč predpostavke (ki ne dopušča pretvorbe v uprshalni oz. nikalni stavek: *Ali bo burja pihala kvečjemu tri dni? *Ta knjiga ni kvečjemu razumljiva za strokovnjaka). Za primerjavo pritegnimo stavek, izrečen pri pogovoru na gozdni poseki: Tukaj je kvečjemu za klastro drv. Bil je dejansko izrečen kot odziv z nestrinjanjem z oceno, da je tam veliko drv.* (Korošec, 2009: 103–104)

Tudi sporočanje moč členka *kvečjemu* poskuša T. Korošec pojasniti z delovanjem dveh operatorjev:¹⁵ s t.i. operatorjem pristopa, ki z aktualne točke pristopa usmerja bodisi k soobstoječemu ali pretečenemu, in s t.i. operatorjem členkovega pomena, ki izraža vsakokratni razmerijski pomen glede na smisel povedi. Našteta operatorja delujeta hkrati in prispevata k razumevanju pomena členka *kvečjemu* v konkretnem sporočilu; zato členek *kvečjemu* razlagamo kot 'Trditev, da je tukaj veliko drv, ni resnična' ali 'Misel, da je tukaj drv veliko, je napačna/ne drži'. In kot ugotavlja tudi T. Korošec, zgolj navedba kvalifikacijske oznake za določen tip členka je za slovarsko razlago preskromna in celo napačna. Zavzema se, da se pri pomenškem opisu členkov v slovarsko razlago vključita tako govorna situacija kot

¹³ Nabor možnih členkovnih stavčnih ustreznikov je v povezavi s konkretno rabo posameznih členkov predstavil J. Toporišič v razpravi Členki in njihovi stavčnočlenski ustrezniki (1991).

¹⁴ Primerjaj slovarski sestavek za besedo *kvečjemu* v aktualnem razlagalnem slovarju: Fran/iskanje/kvečjemu.

¹⁵ Schlamberger Brezar (1999, 2011) po O. Ducrotu idr. (1980) še v slovensko analizo vnaša osnovno delitev členkov na operatorje, ki z utemeljevanjem usmerjajo smisel sporočila, in na konektorje oz. povezovalnike, ki izražajo medsporočilna razmerja.

govorec, torej je po Koroščevem mnenju pri redakcijah členkov odločilna situacijsko pridobljena pragmatična moč izrečenega.

Od tu naprej so v nadaljevanju predstavljene aktualne smernice za slovarsko obravnavo členkov. Namenjene so zlasti čim boljši slovarski predstavitvi v smislu, da bi vsak uporabnik slovarja razumel, zakaj in kako se uporablja členke. Te smernice bodo, vključno s Koroščevimi ugotovitvami in pobudami, upoštevane v novem razlagalnem slovarju slovenskega knjižnega jezika (NSSKJ oz. eSSKJ).

Zastavljene smernice za nadaljnjo slovaropisno obravnavo členkov

Dosedanjim slovarskim razlagam členkov torej manjka zlasti pragmatični opis, ki bi poudaril njihovo besedilno in kontekstno vlogo in vrednost (o tem prim. Krvina, Žele, 2018). Najboljša rešitev bi bila, da je čim več te besedilne in kontekstne rabe zajete in ubesedene v slovarski razlagi. In če je to do neke mere že zajeto pri prislovih, tu so primerljivo aktualni zlasti prislovi načina, ki opisujejo tudi navzven opazna razmerja, pa so pri členkih izziv različna govorčeva razmerja do stvarnosti, kar se lahko opredeljuje kot subjektivne okoliščine. Tako imamo prislove kot opise objektivnih okoliščin, ki jih lahko vsi približno podobno zaznamo, in členke kot opise subjektivnih okoliščin, ki pa so odvisne od vsakokratnega konkretnega besedilnega konteksta.

1. **Prvotni oz. pravi členki** so samostojne iztočnice z besednovrstnim kvalifikatorjem »členek«. ¹⁶ Med tu navajanimi primeri je prvotni pravi (sklopni) členek npr. *kvečjemu*. Kot samostojni slovarski iztočnici z oznako »členek« sta *tako* in *kar*, ker sta oba znotraj členkovne rabe lahko razvila večpomen-skost in se tako (tudi) členkovno osamosvojila; del teh slovarsko osamosvojenih členkovnih iztočnic so tudi t. i. frazemski členki tipa *tako in tako*.

Ko v vlogi členkov nastopajo druge besedne vrste (tudi frazemi v členkovni vlogi, npr. *če hočete, konec koncev, prava figa, na tem mestu* ipd.)¹⁷, so to samo **členkovne besede** oz. **besedne zveze**, ki lahko skladenjskopomensko nastopajo v **členkovni vlogi** z besednovrstnim kvalifikatorjem »kot členek«.

¹⁶ S sinhronega vidika so nekonverzni členki v glavnem nemotivirane besede, npr. *da, ne, torej, tudi, vsaj, še, že, in deloma še prozorni sklopi*, npr. *morebiti, morda, seveda, ali, aja*. Sekundarni členki, zlasti poudarjalni, pa so pogosto konvertirani iz medmetov, npr. *hej, oštja, ejga*. Členki so pogosto konvertirani iz prislovov, npr. *mogoče*, in samostalnikov v tožilniku, npr. *hudiča, mačko, ter prenesenih pomenov vele-nikov prehodnih glagolov* (Snoj, Žele, 2022).

¹⁷ Frazemske rabe členkov, tako kot drugih besednih vrst, so v slovarju opisane oz. predstavljene v posebnem frazeološkem razdelku (prim. Jakop, 2003).

1.1 Za namene nove posodobljene slovarske obdelave členkov v novonastajočem razlagalnem slovarju so bile pregledane vse dosedanje delitve členkov, zlasti v slovenski in slovanski strokovni literaturi; posodobljena delitev členkov je še posebej natančno popisana v Slovarju slovenskih členkov A. Žele (2014). In za omenjeni slovar členkov in za slovarski opis členkov nasploh se je kot dovolj celostna izkazala funkcijska binarna delitev členkov na **a)** tiste s težiščem na **povezovalni vlogi** v besedilu s spremstveno naklonskostjo in na **b)** tiste s težiščem na govorčevem **subjektivnem vrednotenju** določene vsebine, tj. s poudarkom na govorčevem odnosu in vrednotenju; prve glede na funkcijsko težišče imenujemo **a) povezovalni členki (P)** in druge **b) naklonski členki (N)**; prehodno skupino v **povezovalni in naklonski vlogi (P/N)** izražajo tvorijo zlasti členki pritrjevanja in zanikanja (Žele, 2014).

Tako **povezovalni členki (P)** izražajo zlasti govorčev odnos do vsebine sporočila in z načinom vključevanja v sporočanje oz. sporočilo poudarjajo besedilno koherentnost in kohezivnost in v tem smislu se delijo še na podskupine kot dodajalni (Pd: *celo, kaj šele, še več*), izbirni (Pizbir: *drugače, sicer pa*), izvzemalni (Pizvze: *edino, le, sicer (pa)*), navezovalni oz. nadaljevalni (Pnavez: *kakorkoli (že), najsibodi, potemtakem, vendarle, vsekakor*), nadomestni (Pnadam: *namesto tega, nasprotno*), nasprotovalni (Pnaspr: *zato pa*), pojasnjevalni (Ppojas: *to se pravi, torej*), ponazarjalni (Pponaz: *namreč*), popravni (Ppoprav: *ali bolje, namreč, oziroma*), poudarni (Ppoudar: *pravzaprav, predvsem, vsaj, zlasti*), povzemalni (Ppovze: *skratka, torej*), zastranitveni (Pzastr: *mimogrede*); medtem pa **naklonski členki (N)**, ki govorčev odnos usmerjajo zlasti na udeležence, potem pa še na okoliščine glagolskega dejanja oz. procesa, obsegajo štiri večje podskupine: čustvenostni (Nč: *bogvaruj, končno, saj, začuda*), želelni/pozivni (Np: *dejansko, kajne, naj, mar*), vprašalni (Nv: *ali*) in pogojni (Npog: *bi*); v bolj enakovredni vlogi tako **povezovanja kot naklonskosti (P/N)** pa so členki vrednotenjskega relativiziranja (Nvr: *baje, morda, navsezadnje, nemara, takorekoč, verjetno*), členki pritrjevanja (Nv: *dà*, Nč: *ahà*) in zanikanja (Nn: *ne, nikar*).¹⁸

2. Glede na dve glavni in bistveni členkovni vlogi, povezovalno in naklonsko, so se oblikovale možne krovne slovarske razlage za členke: funkcijske razlage se začenjajo z *izraža, da govorec ... / izraža govorčev odnos do ...* ali *uporablja se, ko govorec...*. Za povezovalno členkovno vlogo je predlagana razlaga *uporablja se, ko govorec želi ...*, za naklonsko členkovno vlogo pa *izraža, da govorec poudarja ...* ali *izraža govorčevo presojo ...* ipd.

¹⁸ Že narejeni pregledi delitev členkov na različno število podskupin znotraj dveh izhodiščnih skupin, povezovalne in naklonske (Černelič Kozlevčar, 1992: 224–225), kažejo na to, da se podrobnejše delitve členkov še domišljajo, vzporedno z natančnejšimi opisi in opredelitvami rabe.

In če se vrnemo na konkretne primere členkovne rabe, ki so bili navedeni v Koroščevi obravnavi (Korošec 2009: 101–104), lahko na istih členkih prekomentiramo posodobljene slovarske razlage, ki so bile narejene na nov razlagalni slovar slovenskega knjižnega jezika NSSKJ oz. eSSKJ). Te posodobljene razlage tudi po zaslugi opozoril in komentarjev T. Korošča (2009) prinašajo več pragmatičnosti v smislu aktualne kontekstualnosti, in ta se vedno znova izkazuje kot bistvena sestavina členka.

2.1 Prislov *tako* ima nosilno razlagalno besedo *način*, npr. 1) *način* poteka dejanja, dogajanja, stanja, Pred sovražnikom so jih skrili tako, da so jih obesili v dimnik, Poskrbimo, da so obešeni tako, da do njih ne more mačka, 2) *način* poudarja tudi enakost, podobnost, Pozivamo, da ravnate tako kot sosede, te školjke so ravno/tudi tako okusne kot v Benetkah, 3) *način* lahko poudarja tudi nedoločeno *mero*, npr. Do zdaj še ni bilo tako črne napovedi, Pot ni tako dolga, Ni šlo za tako usodno napako, Bila je tako vabljliva, da se ji nisi mogel upreti. Razlagalne nadpomenke kot *način*, *mera*, *položaj* na splošno opozarjajo, na kaj mora biti naslovnik pozoren in s tem omogočajo in usmerjajo vsaj neko splošnejšo in predstavo neke okoliščine. V vlogi veznika oz. pravilneje povezovalnika (konektorja) *uvaja način pojasnjevanja*, npr. *Otroci morajo velikokrat slišati, tako da lahko dojamajo naše želje in zahteve*.¹⁹

Členek *tako* pa ubeseduje subjektivno okoliščino, ki si jo lahko razlagamo kot govorčevo presojo o konkretni predmetnosti, pojavnosti. Nosilne razlagalne besede za členek *tako* so lahko *izraža govorčevo presojo*, npr. *Za nami je tako še en mesec, ki nas je preveč zavajal z obljubami*, ali pa *izraža, da govorec že povedano poudarno utrjuje še z dodanimi novicami*, npr. *Nobene konkretne pritožbe niso prijeli, prav tako se nanje ni obrnil noben starejši občan, Njemu so tako škodi dnevi, Od njega tako ni dosti*, kar se lahko še intenzivneje pove s podvojitvijo, npr. *Njemu so tako in tako škodi dnevi, Od njega tako in tako ni dosti*. Poudarno intenzivnost izrečenega izraža pogovorni *itak*, ki ima v zgornjih kontekstih ravno zaradi spremenjene stilistične rabe še večji oz. stopnjevani izrazni učinek samoumevnosti in nujnosti sprijaznjenja z dano dejanskostjo, npr. *Njemu so itak škodi dnevi, Od njega itak ni dosti* ipd.

Tudi intonacijsko osamosvojena raba je možna, in sicer *izraža začudenje govorca*, ki gre v smer pozitivnega ali negativnega presenečenja, celo

¹⁹ Slovarska besednoprstna opredelitev »kot veznik«, ko beseda z rabo prevzema tudi večino lastnosti druge besedne vrste, v primeru členka pravzaprav ni dobra. Z vidika prvotnih členkovnih lastnosti gre v bistvu za konektorsko vlogo in za to, da določeni členek glede na svojo sporočanje moč lahko v določenem besedilnem kontekstu lahko prevzame povezovalniško vlogo. Slovarsko načelo je, da se ostaja pri besednoprstnih opredelitvah, ki pa v primeru členkov kot prvenstveno besedilnih prvin ni in tudi ne more biti natančno oz. optimalno izpeljano.

nejevolje, npr. *Tako?! Zakaj pa nisi prej povedal, in še pogosta zveza A tako torej?! Kar tako se bomo šli!*, ki izraža zlasti rahlo prikrito razburjenost v smislu očitjanja.

2.2 Členek *kar* je vsaj posledično mogoče še v nekem naklonskem stiku z zaimensko oziralnostjo, vendar je v členkovni vlogi povsem osamosvojen in v naklonski intenzivnosti tudi že večpomenski. Ta intenzivnost se razlaga kot: izraža, da govorec poudarja intenzivnost izrečenega in izraža v rabi: *Kar slinili smo se ob misli na sočno meso*, in poudarjanje stanja se intenzivira v željo z razlago: izraža govorcevo pozitivno željo po največji ali najmanjši doseženi meri, količini česa in predstavi v rabi kot: *Delajte na tem, da dosežete kar največ*, tudi govorcevo pobudo: izraža govorcevo spodbudo, poziv, npr. *Kar sami se odpravite na pot*. Po drugi strani pa gre lahko stopnjevanje tudi v začudenje: izraža govorcevo začudenje nad nepričakovanim, npr. *V finalu je bilo kar šestnajst finalist*, ali zadržanost: izraža govorcevo zadržanost pri presojanju, vrednotenju, npr. *Ljudje so v glavnem obdržali kar veliko zdrave pameti, V tem tednu se je zgodilo kar nekaj prelomnih dogodkov*.

2.3 Členek *kvečjemu* se slovarsko razlaga kot izraža govorcevo presojo, ki je usmerjena v poudarjeno omejitev predhodno izrečenega mnenja, npr. *Pri sto se mi je zazdelo, da je konec in da bom zmogel kvečjemu še pet, šest dvigov*, ali pa je individualna presoja hkrati tudi poudarjeno nestrinjanje s predhodno trditvijo v kontekstu, npr. *V tem času avtomobili zagotovo ne bodo cenejši, kvečjemu dražji*.

Sklep

Stalni jezikoslovni izziv ostaja besednovrstna določitev tistih besed, ki nimajo stavčnočlenskih ustreznikov. To navsezadnje ni nič presenetljivega, saj stalne potrebe po besednovrstnem opredeljevanju besed izhajajo in so usmerjane iz različnih jezikovnih lastnosti in posebnosti znotraj posameznega jezika. V vsakem primeru pa jedro členkov kot besedne vrste v vsakem jeziku sestavljajo besede, ki izražajo govorcev odnos do vsebine sporočila in naslovnika, in s tem osnovnemu sporočilu oblikujejo njegov sopomen oz. izhodiščni vsebini dodajajo hkratno ssporočilo. Skratka, besedne vrste kot členek zahtevajo večplastno obravnavo, od etimologije prek morfoskladnje do pragmatike. In šele takšna sinteza jezikoslovnih spoznanj omogoča dovolj celostno opredelitev členka in tudi njegovo dovolj dobro slovarsko predstavitev.

Nič čudnega torej, da je vprašanje, kako ubesediti vsakokratno sporočanje moč členka, tvorno vznemirjalo tudi prof. Toma Korošca. In zato

je prav, da so tu med drugim zbrani tudi njegovi razmisleki in pobude, ki so upoštevani tudi pri nastajanju novih gesel v novorastočem razlagalnem slovarju.

LITERATURA

- Černelič-Kozlevčar, Ivanka (1992): O delitvi členkov. V: Milena Hajnšek-Holz et al. (ur.), *Vprašanja slovarja in zdomske književnosti*, 213–277. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.
- Ducrot, Oswald et al. (1980): *Les mots du discours*. Pariz: Minuit.
- Ivič, Milka (1973): Problematika modalnih rečenica. V: *Otázky slovanské syntaxe III*, 85–91. Brno: Universita J. E. Purkyně.
- Jakop, Nataša (2003): Pragmatični frazemi v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. *Jezikoslovni zapiski* 9 (2): 111–127.
- Korošec, Tomo (1998): *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Korošec, Tomo (2005): *Jezik in stil oglaševanja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Korošec, Tomo (2008/9): Členki v Trubarjevem Katekizmu 1550. *Slavistična revija* 56/57 (4/1): 221–230.
- Korošec, Tomo (2009): K izboljšanju redakcije členkov v SSKJ (Ob pripravah zasnove za novi slovar slovenskega jezika). V: Andrej Perdih (ur.), *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika*, 99–108. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Krvina, Domen in Andreja Žele (2018): O členkih, zlasti o njihovih razločevalnih lastnostih. *Jezik in slovstvo* 63 (1): 39–64.
- Schlamberger Brezar, Mojca (1999): Vpliv pragmatičnega jezikoslovja na raziskave slovenskega jezika: primer členkov. V: Zoltan Jan (ur.), *Slovensko jezikoslovje danes in jutri*, Zbornik Slavističnega društva Slovenije 10, 101–111. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Schlamberger Brezar, Mojca (2011): Slovenski členki v luči Ducrotove integrirane pragmatike. V: Simona Kranjc (ur.), *Meddisciplinarnost v slovenistiki*, Obdobja 30, 405–411. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Skubic, Andrej (1999): Ogled kohezijske vloge slovenskega členka. *Slavistična revija* 47 (2): 211–238.
- Snoj, Marko in Andreja Žele (2022): Merila za razločevanje med medmeti in členki. *Slavistična revija* 70 (4): 557–572.
- Toporišič, Jože (1966): *Slovenski knjižni jezik 2*. Maribor: Obzorja.
- Toporišič, Jože (1974): *Kratko oblikoslovje slovenskega knjižnega jezika*. V: Matjaž Kmecl, Tine Logar in Jože Toporišič (ur.), *Slovenski jezik, literatura in kultura: informativni zbornik*, 29–50. Ljubljana: Ljudska pravica.
- Toporišič, Jože (1991): Členki in njihovi stavčnočlenski ustrezniki. V: Darinka Počkaj-Rus et al. (ur.), *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Zbornik predavanj, 3–16. Ljubljana: Ljudska pravica.
- Toporišič, Jože (1976/2000): *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja.
- Vidovič Muha, Ada (1984): Nova slovenska skladnja J. Toporišiča. *Slavistična revija* 32 (2): 142–155.

Vidovič Muha, Ada (2000): Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja. Ljubljana: Znanstveni inštitut.

Žele, Andreja (2014): Slovar slovenskih členkov (Zbirka Slovarji). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

VIRI

Fran, slovenski slovarski portal. Dostopno prek Fran/iskanje, 22. 8. 2022.

Fran, slovenski slovarski portal. Slovar slovenskega knjižnega jezika – Spletni rastoči slovar (eSSKJ) (2016). Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Založba ZRC. Dostopno prek Fran/eSSKJ, 22. 8. 2022.

Tadeja ROZMAN*

ODGOVORNO Z JEZIKOM – DRUŽBENA VLOGA JEZIKOVNOPOLITIČNEGA PORTALA**

Povzetek. Članek predstavi delovanje spletnega portala Jezikovna Slovenija in motivacijo za njegov nastanek. Vsebine portala ocenjuje s stališča oblikovanja in promocije jezikovne politike Republike Slovenije ter obveščenosti strokovne in splošne publike o jezikovni situaciji. Podrobneje predstavi jezikovnopolično svetovalnico, ki deluje na portalu, in ovrednoti njeno vlogo pri razumevanju jezikovnih pravic in dolžnosti ter prizadevanjih za strpno večjezično družbo.

Ključni pojmi: jezikovna politika, spletni portal, jezikovnopolična svetovalnica, jezikovne pravice in dolžnosti

Uvod

Sodobna slovenska jezikovna situacija je – kot je po svoje vsaka na svetu – kompleksna. S slovensko samostojno državnostjo leta 1991 in vključitvijo v Evropsko unijo (EU) leta 2004 se je slovenščini sprva utrdil *de facto*¹ status slovenskega državnega jezika, nato še status enega od uradnih jezikov EU. Vse to je pomenilo uresničitev poldruga stoletja političnih in stvarnih prizadevanj za slovensko javno enojezičnost, njihovo izpolnitev. Kazalo je, da je z osamosvojitvijo Slovenije izginilo glavno dotedanje slovensko jezikovnopolično gonilo in gibal: kljubovanje pritisku dominantnejših uradnih jezikov v večjezičnih državah, sprva nemščini in nato srbohrvaščini. Le počasi pa se je začelo uveljavljati spoznanje, da samostojna državnost s sabo ne prinaša (le) samodejne uresničitve slovenskih jezikovnih pravic, ampak tudi nove naloge. Ena od teh je demokratična odgovornost do vseh državljanov in državljanek, če že ne celo do vseh prebivalcev in prebivalk v državi – omogočanje javne komunikacije in politične udeležbe ter hkrati zagotavljanje uresničevanja temeljnih pravic do posebne jezikovne in etnične identitete. Druga je priprava vseh govork in govorcev na sodobno globalno večjezičnost, v smislu kvalitetnega in raznovrstnega znanja drugih jezikov,

* Dr. Tadeja Rozman, docentka, Fakulteta za upravo, Univerza v Ljubljani, Slovenija.

** Izvirni znanstveni članek.

DOI: 10.51936/tip.60.2.281

¹ *De facto kot jezik, ki predstavlja slovensko državo; besedna zveza državni jezik ne obstaja v nobenem zavezujočem pravnem dokumentu.*

ter na strpno, vključujočo in odgovorno jezikovno prakso. Tretja naloga pa je vzpostavitev učinkovite infrastrukture za nadaljnji razvoj slovenščine in slovensko govoreče jezikovne skupnosti v Republiki Sloveniji, v sosednjih državah in po vsem svetu.

V članku uvodoma na kratko predstavimo, kako se je v novi družbeni realnosti oblikovala jezikovna politika Republike Slovenije ter kako se je v okviru zastavljenih ciljev in predvidenih ukrepov za njihovo uresničevanje začela in uresničevala gradnja portala Jezikovna Slovenija. V nadaljevanju nato podrobneje prikažemo vsebino portala in jo ocenimo s stališča tako promocije jezikovne politike kot možnega vpliva na njeno oblikovanje. V ta namen tudi analiziramo jezikovnopolitično svetovalnico, ki je delovala na portalu, ter ovrednotimo njeno vlogo pri ozaveščanju o jezikovnih pravicah in dolžnostih v sodobni slovenski večjezični družbi. Za zaključek na podlagi izkušenj, pridobljenih v projektih gradnje in nadgradnje portala, podamo predlog za učinkovito upravljanje jezikovnopolitičnega portala in financiranje, ki bi omogočalo kontinuirano posodabljanje vsebin in delovanje svetovalnice.

Jezikovnopolitični program

282

Republika Slovenija se je jezikovnopolitičnih nalog lotila postopoma – treba je bilo vzpostaviti dialog stroke z novimi državnimi ustanovami (Stabej, 2006) in hkrati vzpostaviti dialog znotraj slovenistike in drugih jezikoslovnih strok. Zakon o javni rabi slovenščine (ZJRS, Ur. l. RS, št. 86/04 in 8/10)² je imel po eni strani za cilj utrditi status slovenščine v Republiki Sloveniji (in se je torej vsebinsko posvetil predvsem tretji nalogi, navedeni v uvodu, tj. podpori razvoju slovenščine in slovensko govorečih jezikovnih skupnosti), je pa v svojem 28. členu obvezal Državni zbor RS (DZ RS), da sprejme nacionalni program za jezikovno politiko, za izvajanje katerega skrbi Vlada RS, DZ RS pa redno spremlja njegovo uresničevanje. Vsebinske določilnice nacionalnega programa so bile precej nejasno opredeljene v 4. členu ZJRS: »skrb za zagotovitev pravnih podlag njegove rabe (= slovenskega jezika, op. avt.), za stalno znanstvenoraziskovalno spremljanje jezikovnega življenja in za širjenje jezikovne zmožnosti ter skrb za razvoj in kulturo jezika«. ZJRS v 26. členu »za spremljanje izvajanja tega zakona, za oblikovanje jezikovne politike in za zagotavljanje možnosti za njeno izvajanje« kot odgovorno določa »ministrstvo, pristojno za kulturo«, v sodelovanju z drugimi ministri, »ki so pristojna za posamezna področja, kjer so z zakonom določene obveznosti glede rabe slovenščine«. Prvi tovrstni dokument, Resolucijo

² Dostopno prek <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO3924>, 12. 3. 2023.

o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2007–2011,³ je pripravila Služba za slovenski jezik pri Ministrstvu za kulturo,⁴ DZ RS jo je sprejel 7. maja 2007 (ReNPJP07–11).

Že pri nastajanju, še bolj pa pri uresničevanju nacionalnega jezikovno-političnega programa so se pokazale precejšnje težave. Po eni strani vsebinske, konceptualne vrste: štiri navedene izhodiščne točke iz ZJRS so tako ali drugače povezane s tremi vidiki jezikovnega načrtovanja slovenščine, z načrtovanjem statusa, korpusa in znanja jezika – vsa druga jezikovnopolitična vprašanja pa so bila v prvem programu tem trem vidikom le bolj ali manj mehanično dodana. Ne trdimo sicer, da ti trije vidiki načrtovanja slovenščine niso glavna sestavina slovenskega državnega in nacionalnega jezikovnega načrtovanja, toda jezikovna politika mora povezano vključevati tudi vse druge vidike državne in narodne jezikovne situacije, kot so skrb za ranljive in občutljive skupine s posebnimi potrebami in različnimi oviranostmi, za smiselno in učinkovito omogočanje večjezičnosti in podobno (gl. tudi Stabej, 2019). Služba za slovenski jezik pri Ministrstvu za kulturo kot glavni državni jezikovnopolitični organ je v skladu s svojim poimenovanjem seveda pristojna predvsem za slovenščino, a že za to nalogo brez učinkovite koordinacije z drugimi ministrstvi, ki imajo zaradi narave svojih področij zahtevne in obsežne jezikovnonačrtovalne naloge (ministrstvo, pristojno za šolstvo in izobraževanje, ministrstvo za notranje zadeve in druga – v prvih dveh desetletjih samostojne Slovenije so se tega šele postopoma resneje začela zavedati), kadrovsko šibka Služba za slovenski jezik ni mogla poskrbeti, kaj šele da bi lahko ustrezno poskrbela za druge relevantne vidike jezikovne politike. Ministrstvo za kulturo je tako leta 2010 naročilo raziskavo o učinkovitosti veljavnega jezikovnopolitičnega programa in o možnostih metodoloških izboljšav pri pripravi novega programa, ki bi moral biti nared ob izteku prvega, torej leta 2012 (Stabej et al., 2010). Program se je začel pripravljati leta 2011, pripravljalna skupina pa je vsebino oblikovala v štirih sklopih: jezikovno izobraževanje, jezikovna opremljenost, formalnopravni vidiki slovenske jezikovne politike in slovenščina kot uradni jezik Evropske unije. Nova resolucija je bila po dinamičnem obdobju dopolnjevanja, preoblikovanja in usklajevanja osnutka v DZ RS sprejeta leta 2014 (ReNPJP14–18) in še isto leto sta bili imenovani dve delovni skupini za pripravo podrobnejšega operativnega načrta za dve jezikovnonačrtovalno ključni dejavnosti, tj. jezikovno izobraževanje in jezikovno opremljenost. Vlada je oba akcijska načrta potrdila novembra 2015; predstava spletnih portalov kot temeljne

³ Dostopno prek <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO50>, 12. 3. 2023.

⁴ Služba za slovenski jezik je delovno telo Ministrstva za kulturo RS, zadolženo za vprašanja, povezana z rabo jezika, razvijanje izhodišč in programov za jezikovno politiko in njeno izvajanje v konkretnih okoliščinah. Dostopno prek <https://www.gov.si/drzavni-organi/ministrstva/ministrstvo-za-kulturo/o-ministrstvu/sektor-za-slovenski-jezik/>, 12. 3. 2023.

infrastrukture jezikovne opremljenosti (od splošnih jezikovnih informacij do omogočanja večjezičnosti, terminološkega upravljanja in drugih vsebin) je skladno z ReNPJP14–18 močno zastopana in predstavljena v akcijskem načrtu za jezikovno opremljenost, kot podpora pri učenju jezikov pa so omenjeni tudi v načrtu za jezikovno izobraževanje (ANJI, 2015; ANJO, 2015).⁵

Oblikovanje jezikovnopolitičnega portala

ReNPJP14–18 je med drugim predvidevala tudi vzpostavitev »prosto dostopnega spletnega portala s čim več dosegljivimi jezikoslovnimi podatki o slovenščini«,⁶ in sicer kot enega izmed ukrepov za zagotavljanje ustrezne jezikovne opremljenosti, tj. opremljenosti »slovenščine in slovenske jezikovne skupnosti z jezikovnimi viri, priročniki, orodji in (svetovalnimi) storitvami«, ki je bila v resoluciji »obravnavana kot eden ključnih dejavnikov, od katerega je odvisno uresničevanje večjega števila ciljev jezikovne politike«. Predvideno je bilo oblikovanje in vzdrževanje portala, ki bo namenjen tako splošnim uporabnikom kot strokovni javnosti in bo predstavljal vstopno točko do različnih obstoječih podatkov o slovenščini, med drugim tudi o večjezičnih in terminoloških virih.⁷ Portal naj bi tako predvsem povečal *dostopnost* različnih baz podatkov in informacij o slovenščini, pa tudi *svetovalnih storitev* na področju slovenskega standardnega jezika. Prek portala naj bi namreč delovalo tudi svetovalno telo,⁸ ki naj bi doseglo »najširši krog laičnih in strokovnih jezikovnih uporabnikov«, njegova naloga pa naj bi bila neformalno utrjevanje védenja o jezikovnem standardu, s čimer bi pripomogli k dvigu jezikovne samozvesti in ugledu slovenščine med njenimi govorci, kar je eden izmed pomembnejših ciljev jezikovne politike (ReNPJP14–18).⁹

ReNPJP14–18 je določala, da mora biti portal vzpostavljen v roku enega

⁵ Dostopno prek <https://jezikovna-politika.si/wp-content/uploads/2021/03/Akcijski-nacrt-za-jezikovno-izobrazevanje-2014-2018.pdf>, <https://jezikovna-politika.si/wp-content/uploads/2021/03/Akcijski-nacrt-za-jezikovno-opremljenost-2014-2018.pdf>, 12. 3. 2023.

⁶ Poglavje 2.2.2 Jezikovni opis, cilj: Temeljni opis sodobne knjižne/standardne slovenščine, specializirani jezikovni opisi, dialektološki, zgodovinsko- in primerjalnojezikoslovni opisi.

⁷ Del portala naj bi bila tudi t. i. večjezični in terminološki portal, katerih vzpostavitev sta predvidevala dva izmed določenih ukrepov za doseganje cilja Vzpostavitev infrastrukture ter izdelava prosto dostopnih večjezičnih in terminoloških virov in orodij za podporo učenju in poučevanju tujih jezikov in terminološkemu delu, poglavje 2.2.4 Terminologija in večjezičnost.

⁸ Ukrep za doseganje cilja Izvajanje dejavnosti, s katerimi bodo govorcem slovenščine in tujim govorcem, ki se želijo naučiti slovenščine, zagotovljeni vsi pogoji, da se seznani z jezikovnim standardom in se sporazumevajo v skladu z njim, poglavje 2.2.3 Standardizacija.

⁹ Vpeljava spletnih jezikovnih svetovalnic kot javnega servisa z ustreznimi programskimi usmeritvami je bila sicer določena že v prvi resoluciji kot naloga za doseganje 11. cilja Za višjo sporazumevalno kulturo v družbi (ReNPJP07–11).

leta od sprejema resolucije, in marca 2014 je bil objavljen razpis,¹⁰ preko katerega je Ministrstvo za kulturo v letih 2014–2017 financiralo projekt *Vzpostavitev in vzdrževanje spletnega portala Jezikovna politika Republike Slovenije*, ki ga je izvajala Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani v sodelovanju z Institutom »Jožef Stefan« in Znanstvenoraziskovalnim centrom Slovenske akademije znanosti in umetnosti. V okviru projekta je tako začel nastajati portal, ki je skladno z razpisnimi pogoji moral pokriti vse resolucijske teme (jezikovno izobraževanje, jezikovna opremljenost, formalno-pravni vidiki slovenske jezikovne politike in slovenščina kot uradni jezik Evropske unije) ter omogočiti enostaven dostop do strokovnega svetovanja pri vseh jezikovnih vprašanjih. Portal je bil za javnost odprt spomladi 2016 na domeni www.jezikovna-politika.si pod imenom *Jezikovna Slovenija*. Snovalci portala smo se besedni zvezi jezikovna politika v naslovu odpovedali zaradi njene abstraktnosti in strokovnosti, izogniti smo se želeli tudi morebitnim negativnim konotacijam besede politika, ki pri širši publiki lahko vzbudi nespreejemanje in nezaupanje. Izbrano ime po drugi strani sicer deluje nekoliko nenavadno (zaradi česar je postalo tudi prepoznavno), a ker povezuje znan in pomensko zelo širok pridevnik ter državno ime, ga lahko razumemo kot 'vse v zvezi z jezikom/jeziki v Sloveniji'. Ideja, da naj portal predstavlja vstopno točko o najrazličnejših podatkih o slovenščini, hkrati daje informacije o jezikovni politiki Republike Slovenije in nagovarja najširšo, torej tako laično kot strokovno javnost, je vplivala na vrsto odločitev o tem, katere podatke vključiti na portal in kako jih prikazati. Da bi portal v skupnosti zares zaživel, namreč ni smel biti preobremenjen s podatki, vsebine so morale biti pregledne, vse informacije po eni strani kar se da razumljive, po drugi pa strokovno preverjene in relevantne tudi za strokovno javnost.¹¹

Ob koncu projekta je bilo tako na portalu do vsebin mogoče dostopati prek glavnih vsebinskih poglavij o jezikovni situaciji, izobraževanju, opremljenosti in slovenščini v EU, ki na vstopnih straneh v poljudno napisanem besedilu na kratko predstavijo področje, ponekod tudi zakonodajo, ki posamezno področje ureja, in jezikovnopolitične cilje, dostop do več in poglobljenih informacij pa omogočajo stranski zavihki oziroma podpoglavja ter povezave do relevantnih spletnih mest, ki so na portalu umeščene v predstavitevno besedilo in t. i. portfeljske elemente na koncu vsake (pod)strani. Portfelji vsebujejo naziv in kratek opis vsebine spletne strani, s katero nas element povezuje, za lažjo navigacijo po vsebinah pa so opremljeni s slikami kategorij, po katerih je možno tudi filtriranje podatkov. Na tak način

¹⁰ Javni ciljni razpis za izbor izvajalcev projektov digitalizacije in informacijske dejavnosti na področju slovenskega jezika, ki jih bo v letih 2014–2017 sofinancirala Republika Slovenija iz proračuna, namenjenega za kulturo.

¹¹ Več o gradnji portala tako z vsebinskega kot oblikovnega vidika gl. Rozman et al. (2020).

lahko uporabniki usmerjeno dostopajo do spletnih strani ustanov, dokumentov, brošur, posnetkov, drugih spletnih portalov, jezikovnih virov ipd., ki so povezani s tematiko, obravnavano na posamezni (pod)strani, ali prek posebnega zavijka Ustanove in dokumenti dostopajo do spletnih strani državnih, evropskih in strokovnih ustanov ter dokumentov (pravnih, političnih, kurikularnih ipd.), povezanih s portalskimi vsebinami. Portal je tako res lahko začel delovati kot vstopna točka do vrste podatkov o slovenščini in slovenski jezikovni situaciji, da pa bi stvarnim, posplošenim vsebinam vdihnili človeški značaj in uzavestili, da se jezikovna politika dotika življenja vseh ljudi, so bile vsebine dopolnjene tudi z videoposnetki predstavnikov nekaterih ključnih ustanov, v katerih so predstavili njihove naloge in pristojnosti na področju jezikovne politike, ter videoposnetki, na katerih posamezniki, ki živijo in delajo v različnih okoljih, spregovorijo o svojih jezikovnih izkušnjah in pogledih na jezikovno stvarnost.

Jezikovnopolitična svetovalnica

Deloma podoben namen kot videoposnetki je imela tudi svetovalnica, čeprav je bila na portalu prvenstveno vzpostavljena, ker naj bi skladno z razpisnimi pogoji omogočila dostop do strokovnega svetovanja o jezikovnih vprašanjih oziroma skladno z resolucijskim ciljem utrjevala jezikovni standard. Svetovalnica, ki je na portalu zaživela in do katere je možno dostopati tudi danes, sicer ni povsem v skladu s temi cilji. Ker je takrat že uspešno delovala Jezikovna svetovalnica¹² Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, partnerja v projektu, je bilo dogovorjeno, da bodo odgovori na vprašanja o standardu objavljeni v Jezikovni svetovalnici, ki je bila na portalu Jezikovna Slovenija predstavljena, vzpostavljena je bila tudi spletna povezava in omogočeno zastavljanje vprašanj, na portalu pa so bili objavljeni le odgovori na jezikovnopolitična vprašanja oziroma odgovori na vprašanja, ki so se neposredno nanašala na portalske vsebine. Vsa vprašanja in odgovori so tako zbrani v posebnem poglavju, posamezna vprašanja¹³ dopolnjujejo tudi vsebine na različnih (pod)straneh, s skoraj vseh delov portala pa lahko uporabniki s klikom na ikono 'Imate vprašanje? Pišite nam!' zastavijo novo vprašanje.

Vzpostavitvi take, t.i. jezikovnopolitične svetovalnice je botrovalo tudi dejstvo, da Služba za slovenski jezik na Ministrstvu za kulturo prejema vrsto vprašanj posameznikov in organizacij, ki so relevantna za snovanje jezikovne politike. Vprašanja po eni strani kažejo, katera jezikovna področja potrebujejo družbeno, politično in strokovno pozornost, po drugi strani

¹² Dostopno prek <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/>, 12. 3. 2023.

¹³ Z začetkom odgovora in možnostjo klika na celoten odgovor.

pa opozarjajo na potrebo po konkretnem, jasnem informiranju o jezikovni ureditvi, situaciji, izbirah, pravicah in dolžnostih. Za začetek so bili zato na portalu objavljeni anonimizirani in deloma posplošeni odgovori na vprašanja, ki jih je posredovala Služba za slovenski jezik, kmalu pa so vprašanja začela prihajati neposredno v uredništvo.

Na portalu je trenutno objavljenih 53 odgovorov. Vprašanj je uredništvo sicer prejelo več, a zaradi vsebinskih specifik nekaterih vprašanj (npr. teoretična jezikoslovna vprašanja, pravopisno-slovnična problematika, poimenovalne zadrege, prošnje za posredovanje informacij o možnostih učenja slovenščine kot tujega jezika) ali nezmožnosti anonimizacije vsi odgovori niso objavljeni, nekatera vprašanja pa so ostala neodgovorjena, saj so v uredništvo prispela v času, ko svetovalnica zaradi nefinanciranja ni aktivno delovala.¹⁴ Poleg tega smo na nekatera vsebinsko podobna vprašanja pripravili en sam odgovor za objavo na portalu, nekaj vprašanj pa je pokazalo, da je treba določene vsebine na portalu dopolniti z novimi podatki ali prikazati na razumljivejši način.

Objavljeni odgovori tematsko sodijo v različna poglavja. Najmanj se jih nanaša na slovenščino v Evropski uniji in opremljenost slovenščine, pri čemer je večina vprašanj o jezikovnih virih povezana z besedilnimi korpusi, ki so splošni publiki manj poznan vir. Nekaj odgovorov prinaša podatke o učenju jezikov, in sicer gre za odgovore na splošna vprašanja o programih in gradivih za učenje v slovenskih šolah ter vprašanja o učenju slovenščine kot tujega jezika (o tečajih, načinih, možnostih učenja in številu ljudi, ki se učijo slovenščino kot tuji jezik). Velika večina odgovorov na portalu pa je povezanih z javno rabo ter jezikovnimi pravicami in dolžnostmi, s tem v povezavi tudi z zakonodajo. Gre za odgovore na raznorodna vprašanja, ki se dotikajo na primer tematike javne rabe slovenščine v zamejstvu, opredeljevanja o maternem jeziku pri izpolnjevanju uradnih obrazcev, jezikovno pravilne rabe jezika v medijih in službah, ki skrbijo za slovenščino v javni rabi, največji delež pa je povezan z razlago in pojasnjevanjem zakonodaje. Pogosto se uporabniki svetovalnice na uredništvo obrnejo po nasvet, da ne bi kršili zakonodaje (npr. *Ali lahko dvojezične slovensko-italijanske reklamne plakate, s katerimi oglašujemo prireditev na območju, kjer živi italijanska manjšina, razobesimo tudi v Ljubljani in drugih slovenskih mestih?*), včasih gre za načelna vprašanja, ali je v konkretnih primerih prišlo do kršitev ali ne (*Zaposlen sem v proizvodnji, kjer delo poteka v več izmenah. Nekaj izmenovodij govori izključno bosanščino in izdaja navodila samo v bosanščini. Vsi delavci v izmenah nismo Bosanci, zato me zanima, ali je v podjetju kršen Zakon o javni rabi slovenščine?*), ali celo prošnje za razlago konkretnih zakonskih določil (*Kaj pomeni »obvestilna raven« za rabo slovenščine, ko*

¹⁴ Za več o tem gl. poglavje Nadgradnja jezikovnopolitičnega portala.

se organizira mednarodne javne prireditve v npr. angleščini? Izraz je uporabljen v 25. členu Zakona o javni rabi slovenščine.). Uporabniki poizvedujejo tudi o pravicah v upravnih postopkih (Ali lahko zaprosim za izdajo uradnih dokumentov v angleškem jeziku in se tako izognem zapletenemu postopku overjanja dokumentov, ki jih potrebujem za študij v tujini?), v izobraževanju ali pri zaposlovanju (Katero stopnjo znanja slovenščine mora imeti tujec, da se lahko uradno zaposli v Sloveniji?). Večinoma gre za dilemo o izbiri jezika – slovenščina ali tuji jezik (pretežno o možnosti uporabe angleščine ali jezikov manjšin in priseljencev v slovenskem prostoru), in sicer v javnih napisih, na prireditvah, pri poimenovanju podjetij ali prireditvev, oglaševanju, na spletnih straneh, v delovnem ali šolskem okolju, npr. Ali je dopustno spremeniti ime obstoječega podjetja v ime s tujo besedo (npr. Tennis King)?; Ali so spletne strani italijanskih oz. madžarskih manjšinskih društev in organizacij, ki delujejo v Sloveniji, lahko samo v njihovem jeziku?; Zakaj je na nekaterih konferencah, ki jih organizirajo v Sloveniji, lahko uradni jezik angleščina?; Zakaj lahko na javnih prostorih vidimo angleške napise, če je uradni jezik RS slovenščina?; Ali morajo osebe na vidnih položajih, npr. direktorji, obvezno znati slovenski jezik?.

Vprašanja kažejo, da je pravni red v zvezi z jezikovno politiko pravnim nestrokovnjakom težje razumljiv in da samo predstavitev formalnopравnih vidikov slovenske jezikovne politike, torej predstavitev temeljne zakonodaje, nadzornih organov in ustanov, ki skrbijo za oblikovanje in izvajanje jezikovne politike, ni dovolj, da bi se v mnogih različnih okoliščinah posamezniki in organizacije brez pravne pomoči lahko nedvoumno ustrezno odločali, kako oziroma katere jezike smejo uporabljati in kakšne so njihove jezikovne pravice. Pravna ureditev rabe jezikov je namreč dokaj kompleksna, saj jo v slovenski zakonodaji določajo tako ustava kot različni sistemski in področni zakoni. Pravo sočasno omogoča zaščito uradnih jezikov in varstvo pravic posameznikov pri rabi jezika in tako tudi v skladu s politikami Evropske unije postavlja pravne okvire za spoštovanje človekovih pravic. Čeprav zagotavlja visoko zaščito slovenščini kot prevladujočemu jeziku na ozemlju Republike Slovenije, hkrati omogoča nediskriminatorno vključevanje v družbo tudi pripadnikom in pripadnicam drugih jezikovnih skupnosti (Kovač, 2017; 2021). Zmotno je torej prepričanje, da ustavno določilo o slovenščini kot uradnem jeziku v Republiki Sloveniji (11. člen Ustave RS)¹⁵ in besedilo 1. člena ZJRS, ki določa, da govorno in pisno sporazumevanje na vseh področjih javnega življenja v Republiki Sloveniji poteka v slovenščini, pomenita, da so vsi ostali jeziki v javni rabi prepovedani.

Vprašanj ali celo pritožb, ki izhajajo iz tega prepričanja, je uredništvo prejelo razmeroma veliko. Tak je tudi primer naslednjega pisma: »Slovenščina

¹⁵ Dostopno prek <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=USTA1>, 12. 3. 2023.

je v javnih ustanovah uradni zakonsko predpisan jezik z izjemo manjšin. Ali so Albanci manjšina? Zakaj v kranjski osnovni šoli uporabljajo albanščino in kdo jih je dolžan prijaviti. Ali morda po uradni dolžnosti?« V izogib spodbujanju konflikta je bilo na portalu vprašanje preoblikovano tako, da vsebinsko ustreza izvirnemu, a je ton bolj spravljiv, saj ne trdi, da je albanščina v šoli v nasprotju z zakoni, kar terja uradno prijavo, ampak je sklic na zakonodajo izhodišče za vprašanje, ali gre v tem konkretnem primeru za kršitev, in če da, kako ravnati (*Slovenščina je v javnih ustanovah uradni zakonsko predpisani jezik. Zakaj v kranjski osnovni šoli uporabljajo albanščino in kako se ukrepa, če to ni skladno s predpisi?*). Odgovor¹⁶ pa je v tem – kot tudi v drugih podobnih primerih – zasnovan tako, da najprej z razlago za konkretni primer relevantne zakonodaje pojasni, kakšen status ima albanščina v Republiki Sloveniji, nato razloži, v katerih primerih albanščina ni zakonsko prepovedana, dodatno pa je pojasnjeno, kdaj je celo zaželeno sporazumevanje v neuradnih jezikih (»ni zakonsko prepovedano, da bi šola s svojimi učenci in njihovimi starši komunicirala tudi v npr. albanskem jeziku, sploh če s tem stremi k večjemu razumevanju, posredovanju nujno potrebnih vsebin za tekoče šolsko delo in k na splošno vključujoči skupnosti«); predstavljeni so tudi konkretni primeri, za katere lahko predvidevamo pozitivne učinke ne samo za tujejezične šolarje (se »lažje vključijo v redni izobraževalni proces, hitreje napredujejo oz. imajo tudi sicer boljši učni uspeh«), ampak tudi za pripadnike večinske skupnosti (v času pandemije covida-19 je bilo npr. pomembno, da vsi razumejo ukrepe, »da bi kljub oz. ob odrejenem(u) šolanju le na daljavo otroci in mladostniki ne prihajali v šolo fizično«). Na koncu je skladno z vprašanjem dodan podatek o pristojnem inšpektoratu, na katerega se lahko obrnemo ob sumu kršitve zakonodaje.

Javna objava tako zapisanih odgovorov na vprašanja o konkretnih težavah ali dilemah ima več učinkov: pomembno je stvarno informiranje o tistem, kar je v jezikovni rabi prav in po predpisih, o pristojnostih ustanov ipd., do določene mere tudi o vlogi pravne zaščite jezikov in pravne regulacije družbeno relevantnih jezikovnih področij, prav tako pomembno pa je ozaveščanje o različnih jezikovnih praksah in jezikovnih pravicah vseh posameznikov in skupnosti, tako večinskih kot manjšinskih, ki živijo v slovenskem prostoru, kar vse lahko pripomore k strpnejšemu in učinkovitejšemu sporazumevanju v najrazličnejših okoliščinah. Da je to v sodobni družbi še kako potrebno, priča tudi nedavna izkušnja v Sloveniji živeče italijanske pesnice, ki se je ob hčerkini težki bolezni zaradi kompleksnosti

¹⁶ Predstavljeni odgovor je pripravila članica uredniškega odbora pravnica dr. Polonca Kovač. Avtorstvo odgovorov na portalu sicer ni vidno, saj je večina odgovorov napisanih v sodelovanju z več avtorji oziroma so pregledani in prirejeni tako, da je vsebina čim razumljivejša, slog odgovorov podoben in vsebinski poudarki usklajeni.

situacije na šolo obrnila s pismom v angleškem jeziku¹⁷ in v odgovor prejela dve obvestili – učiteljičino in ravnateljčino –, da je uradni jezik v šoli in državi slovenščina »in da zato vsa komunikacija med šolo in družino lahko poteka samo v tem jeziku« (Tamimi, 2023). Slednje ne drži in v Sloveniji kot demokratični družbi in članici večkulturne Evropske unije, katere glavni jezikovnopolitični cilj je ohranjanje in povečanje jezikovne in kulturne senzibilnosti njenih državljanov, se take stvari ne bi smele dogajati, prizadevanja za nepavšalno razumevanje predpisov o jeziku pa so zatoorej še kako pomembna tudi za ustvarjanje solidarne družbe. Izkazalo se je, da jezikovnopolitična svetovalnica, v kateri so odzivi na realne okoliščine zapisani netehnicistično, z upoštevanjem različnih vidikov, brez poenostavljene redukcije kontekstualnih dejavnikov in v duhu strpnega sporazumevanja, ustvarja prostor, kjer sta strpnost in solidarnost možni.¹⁸

Nadgradnja jezikovnopolitičnega portala

Portal je v delu splošne in strokovne javnosti zaživel kot verodostojen in široko poznan vir za pridobivanje informacij o različnih vidikih jezikovne politike in jezikovne situacije v Republiki Sloveniji,¹⁹ v veliki meri tudi zaradi svetovalnice, ki omogoča jezikovnopolitični dialog. Na uredništvo so se namreč obračali, in se kljub trenutni neaktivnosti svetovalnice še vedno obračajo, ne le posamezniki, ampak tudi organizacije, vladne službe, podjetja, novinarji, društva, in sicer tako z vprašanji kot prošnjami za dopolnitev podatkov na portalu ali pomoč pri različnih jezikovnih dilemah, s pozivi po ukrepanju pri sumih na kršitev jezikovne zakonodaje ali vabili za sodelovanje na strokovnih dogodkih. Vse to pripomore k povezovanju različnih deležnikov in ustvarja skupnost, ki zaradi širokega poznavanja področja lahko pomembno vpliva na jezikovno načrtovanje in oblikovanje jezikovne politike. Portal tako ni dosegel le prvotno zastavljenih projektnih ciljev, usklajenih z resolucijo, ampak je (tudi zaradi različnih akcij za diseminacijo projekta) (po)skrbel tudi za promocijo jezikovne politike Republike Slovenije. Kljub temu po zaključku projekta Ministrstvo za kulturo ni poskrbelo za nadaljnje financiranje, ki bi omogočilo delovanje svetovalnice in aktualno dopolnjevanje drugih vsebin na portalu, ob koncu leta 2018 pa

¹⁷ »Po hčerkinini nelahki vrnitvi v šolo se mi je zdelo bistveno, da pojasnim zapletenost njenega čustvenega stanja in težave pri iskanju pravega farmakološkega odgovora na glikemična nihanja« (Tamimi, 2023: 11).

¹⁸ Čeprav to ni bil eden izmed ciljev projekta, je bilo na primer v poročilih o izvajanju akcijskih načrtov za jezikovno izobraževanje in za jezikovno opremljenost, sprejetih na podlagi Resolucije o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2014–2018, za leti 2016 in 2017 zaznано, da je portal učinkovit v promociji večjezičnosti in medkulturne komunikacije ter tako pripomore k doseganju cilja večjezične in medkulturne ozaveščenosti (Poročilo NPJP 2016: 16; Poročilo NPJP 2017: 18).

¹⁹ Za več o tem gl. Rozman et al. (2020).

se je še dokončno odreklo upravljanju portala, saj je podpisalo soglasje, da se domena www.jezikovna-politika.si z Ministrstva za javno upravo RS prenese na Filozofsko fakulteto Univerze v Ljubljani, upravljanje portala pa prevzame Center za jezikovne vire in tehnologije Univerze v Ljubljani (CJVT). Portal je od leta 2018 do jeseni 2020 miroval, svetovalnica ni delovala, zadnja posodobitev portala pa je nastala v okviru projekta *Nadgradnja spletnega portala Jezikovna Slovenija*, ki je bil izbran na Javnem razpisu za (so)financiranje projektov, namenjenih predstavljanju, uveljavljanju in razvoju slovenskega jezika ter njegovi promociji v letih 2020 in 2021 (JR-promocija SJ-2020–2021).²⁰ Poleg posodobitve obstoječih vsebin ter dopolnitve svetovalnice z novimi in posodobljenimi odgovori je bil na portal dodan zavihek z osmimi avtorskimi esei strokovnjakinj in strokovnjaka, ki se raziskovalno ukvarjajo z različnimi jezikovnimi področji. Ta besedila so za razliko od ostalih vsebin na portalu mnenjska, a čeprav kratka, nekatera tudi napisana v strokovnejšem diskurzu. Tako zasnovano poglavje podobno kot svetovalnica (ob sicer bolj statičnih osnovnih vsebinah) omogoča odzivanje na aktualno jezikovnopolitično dogajanje, prikaz z jezikom povezanih družbenih dilem ter razmisleke o posledicah jezikovnih in jezikovnopolitičnih odločitev.

Po zaključenem projektu nadgradnje se portalske vsebine ne posodablja več, za tehnično podporo in nemoteno delovanje spletnih strani skrbi CJVT, uredništvo svetovalnice pa le občasno po e-pošti odgovori na kakšno manj kompleksno vprašanje. Aktualna Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2021–2025 kot enega izmed ukrepov za doseganje cilja Uskladitev dejavnosti jezikovne politike na vseh ravneh²¹ določa trajno sofinanciranje delovanja spletnega portala Jezikovna Slovenija, in sicer z namenom obveščenosti splošne javnosti o slovenski jezikovni situaciji in jezikovni politiki, ki naj jo omogoča spletni portal kot skupna/vstopna točka, za nosilca dejavnosti pa je določeno Ministrstvo za kulturo v sodelovanju z drugimi organi državne uprave (ReNPJP21–25). V času priprave tega članka financiranje sicer ni urejeno, prav tako ne potekajo nobene aktivnosti za vzpostavitev sistema učinkovitega upravljanja portala.

Občasno projektno financiranje je za ustrezno delovanje neustrezno, saj ne omogoča stalnih posodabljanj, prav tako pa vnaprej ni povsem možno predvideti, katere vsebine bodo v projektne obdobje bolj oziroma manj potrebne aktualizacije, tako da lahko izbira članov projektne skupine in okviri vnaprej pripravljenega finančnega načrta precej omejujejo učinkovitost dela. Izkušnje iz obeh projektne obdobja (oblikovanja in nadgradnje portala) kažejo, da je stalno dejavnost možno načrtovati na več načinov.

²⁰ Obvestilo o objavi v Uradnem listu RS, št. 4/2020.

²¹ Poglavje 2.1. Uvod, splošni cilji in ukrepi.

V najskromnejšem okviru bi bila zanj potrebna ena stalno zaposlena strokovna oseba, ki bi opravljala izvedbeno uredništvo in koordinacijo ter za to imela na razpolago dovolj finančnih sredstev (urejeno npr. kot letno financiranje) za tehnično in vsebinsko delovanje portala. Smiselno je ohraniti tudi širši uredniški odbor, ki bi deloval kot programski svet oziroma svetovalno telo strokovnjakinj in strokovnjakov za različna jezikoslovna področja in pravo, ki bi prihajali z različnih strokovnih ustanov. Ustanove (od javnih pedagoško-raziskovalnih ustanov do različnih društev, združenj in podobnih organizacij) so bile v preteklosti sicer zelo pripravljene deliti strokovne informacije z uredništvom portala, vendar je za tako sodelovanje in mreženje nujno potrebno dejavno koordiniranje. Glede na obravnavane vsebine in vlogo portala bi bilo dobrodošlo, da bi v uredništvu sodelovali tudi predstavniki političnih ustanov, odgovornih za jezikovno politiko, morda pa bi bilo celo smiselno, da bi uredniški odbor mandatno imenovala ministrica oziroma minister za kulturo.

Sklep

Portal Jezikovna Slovenija se je izkazal za dragocenega z več vidikov, tako na primer za obveščanje strokovne javnosti v zvezi z izpolnjevanjem posameznih postavk tekočega jezikovnopolitičnega programa, pa tudi o večjih spremembah usmeritev jezikovne politike, kot jih prinaša vsakokratna nova resolucija o nacionalnem programu jezikovne politike. Po drugi strani portal deluje kot interaktivna platforma za odkrivanje in evidentiranje novih jezikovnopolitičnih potreb, predvsem preko vprašanj in odgovorov v jezikovnopolitični svetovalnici, deloma tudi prek mreženja v širši strokovni skupnosti. Zainteresirano javnost obvešča o slovenski jezikovni situaciji, obravnava vprašanja položaja, rabe in vloge jezika v javnosti in uradnih postopkih, jezika v procesu izobraževanja, opremljenosti govorcev z jezikovnimi priročniki, pripomočki in viri, vprašanja jezikovnih storitev, pravic in dolžnosti, odnosa med različnimi jeziki v družbi in podobno. Ker pri tem obravnava družbeno občutljive teme, je pomembno, da – kljub temu, da je namenjen najširši javnosti – kompleksnosti jezikovne situacije ne poenostavlja in da ustvarja varen prostor za sporazumevanje o jezikovnih zadevah, ki zaznamujejo življenja vseh Slovencev in vseh prebivalcev Slovenije. V prizadevanjih za kulturni dialog in strpno večjezično družbo, v kateri je znanje jezikov, tako maternih kot tujih, vrednota, si je treba prizadevati za stvaren prikaz jezikovne situacije, dobronamerno razlago statusa različnih jezikov v Republiki Sloveniji in pravnih podlag, ki urejajo javno rabo jezikov, ter iskanje mirnih rešitev sporazumevalnih problemov, ki pogosto nastajajo zaradi različnih, kdaj tudi skrajnih pogledov na ustreznost jezikovne ureditve. Uredniška politika portala sledi tem načelom, in da bi vsebine dosegle

čim širši krog bralcev, so informacije podane na kar se da jasen, razumljiv in nedvoumen način. Vsako vprašanje ali pritožbo, sporočilo ali obvestilo, s katerimi se na uredništvo portala Jezikovna Slovenija obračajo njegovi uporabniki, zato obravnava strokovno, *odgovorno* ter pri tem gradi naklonjen in *odgovoren* odnos med različnimi govorci in govorkami slovenščine ter med vsemi drugimi jezikovnimi skupnostmi, ki živijo v Sloveniji. Družbena vloga portala je tako dovolj pomembna, da kontinuirana skrb za aktualnost vsebin na portalu in delovanje jezikovnopolitične svetovalnice ne bi smela ostati le eden izmed neuresničenih ukrepov jezikovne politike Republike Slovenije – tudi zato, ker je v izobraževalnem sistemu prostora za seznanjanje in oza-veščanje o teh vsebinah še razmeroma malo, za medijski prostor pa so vsebine manj zanimive in marsikdaj celo podvržene populističnemu diskurzu.

LITERATURA

- Kovač, Polonca (2017): Problematika rabe jezika v upravno-sodni praksi: priporočila za jezikovno politiko. *Teorija in praksa* 54 (3/4): 531–551.
- Rozman, Tadeja, Špela Arhar Holdt in Marko Stabej (2020): The Jezikovna Slovenija web portal. V: Vesna Mikolič (ur.): *Language and culture in the intercultural world*, 242–255. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Stabej, Marko (2006): Obrisi slovenske jezikovne politike. *Slavistična revija* 54 (1): 309–325.
- Stabej, Marko (2019): Kultiviranje slovenske jezikovne politike. V: Hotimir Tivadar (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest*. Obdobja 38. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. Dostopno prek <https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-38/>, 12. 3. 2023.

VIRI

- Akcijski načrt za jezikovno izobraževanje – ANJI (2015). Vlada Republike Slovenije. Dostopno prek <https://jezikovna-politika.si/wp-content/uploads/2021/03/Akcijski-nacrt-za-jezikovno-izobrazevanje-2014-2018.pdf>, 12. 3. 2023.
- Akcijski načrt za jezikovno opremljenost – ANJO (2015). Vlada Republike Slovenije. Dostopno prek <https://jezikovna-politika.si/wp-content/uploads/2021/03/Akcijski-nacrt-za-jezikovno-opremljenost-2014-2018.pdf>, 12. 3. 2023.
- Kovač, Polonca (2021): V preseku jezika in prava. *Jezikovna Slovenija*. Dostopno prek <https://jezikovna-politika.si/jezikovna-misel-v-preseku-jezika-in-prava/>, 12. 3. 2023.
- Poročilo o izvajanju akcijskih načrtov za jezikovno izobraževanje in za jezikovno opremljenost, sprejetih na podlagi Resolucije o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2014–2018, za leto 2016 (2017). Vlada Republike Slovenije, Medresorska delovna skupina za spremljanje izvajanja jezikovne politike Republike Slovenije. Dostopno prek <https://www.jezikovna-politika.si/wp-content/uploads/2017/08/Porocilo-2016.pdf>, 12. 3. 2023.
- Poročilo o izvajanju akcijskih načrtov za jezikovno izobraževanje in za jezikovno opremljenost, sprejetih na podlagi Resolucije o nacionalnem programu za

jezikovno politiko 2014–2018, za leto 2017 (2018). Vlada Republike Slovenije, Medresorska delovna skupina za spremljanje izvajanja jezikovne politike Republike Slovenije. Dostopno prek <https://www.jezikovna-politika.si/wp-content/uploads/2019/02/Porocilo-2017.pdf>, 12. 3. 2023.

Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2007–2011 (ReNPJP 07–11, Uradni list RS, št. 43/07). Dostopno prek <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO50>, 12. 3. 2023.

Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2014–2018 (ReNPJP 14–18, Uradni list RS, št. 62/13). Dostopno prek <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO91#>, 12. 3. 2023.

Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2021–2025 (ReNPJP 21–25, Uradni list RS, št. 94/21). Dostopno prek <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO123>, 12. 3. 2023.

Stabej, Marko, Monika Kalin Golob, Nataša Gliha Komac, Mojca Stritar Kučuk in Primož Vitez (2010): Predlog metodologije priprave Nacionalnega programa za jezikovno politiko za obdobje 2012–2016. Ljubljana, Ministrstvo za kulturo. Dostopno prek http://mk.arhiv-spletisc.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/raziskave-analize/slovenski_jezik/Predlog_metodologije__javno_narocilo_224_2010__MoSt.pdf (arhivska spletna stran), 12. 3. 2023.

Tamimi, Widad (2021): Šola, ta čarobni laboratorij za integracijo. V: Dnevnik, Sobotna priloga, 14. januarja 2021: 10–11.

Zakon o javni rabi slovenščine (ZJRS, Uradni list RS, št. 86/04 in 8/10). Dostopno prek <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO3924>, 12. 3. 2023.

Sabrina P. RAMET*

SPINOZA, LIBERALISM AND ‘THE CLASS OF 1632’

Abstract. *Spinoza, Pufendorf and Locke all championed freedom of thought (including freedom of religion) and of speech; all three thinkers deserve credit for having forged the fundamental principles of the liberal tradition. Spinoza, in particular, was the first writer in modern times to articulate a systematic defence of democracy. He believed that the state should promote the welfare of its citizens, while maximising their freedom. Although he equated right with power, he also advocated respect for the moral law, stressing the importance of being good to other people.*

Keywords: *Spinoza, Pufendorf, Locke, freedom of religion, freedom of thought, liberalism*

Introduction

The philosophers Benedict de Spinoza, John Locke, and Samuel von Pufendorf were all born in 1632, each confronted new questions arising at that time concerning freedom of religion, and each developed a moral philosophy. These three, whom I call ‘the class of 1632’, effectively launched the Enlightenment. All three philosophers underlined the importance of freedoms of thought and religion; all three espoused a notion of religious toleration; all three subscribed to the doctrine of Natural Law; all three wrote about “the state of nature”, albeit Pufendorf declared that this existed only in relations between states in the international system; and all three believed in the existence of a supreme deity, although Spinoza rejected any anthropomorphic concept of God and argued that God did not have a mind and hence could not think, decide, prescribe, or want anything.

A century of religious warfare

Unleashed by Martin Luther (1484–1546) and Jean Calvin (1509–1564), the Protestant Reformation led to over a century of religious-inspired warfare across much of Central and Western Europe. The two most important

* Sabrina P. Ramet, PhD, Professor Emerita, Norwegian University of Science & Technology (NTNU), Norway.

DOI: 10.51936/tip.60.2.295

conflicts were the French Wars of Religion (1562–1598), in which between 2 and 4 million people lost their lives due to armed conflict, famine or disease; and the Thirty Years War (1618–1648), in which at least 8 million people lost their lives (Wilson, 2008: 554). The French Wars of Religion were brought to an end when King Henry IV, a Protestant, converted to Catholicism, but then immediately issued his Edict of Nantes (1598), extending extensive religious liberty to Huguenots (Calvinist Protestants), also granting them full civil rights (Mark, 2022: 1). King Louis XIV (1638–1715; reigned 1643–1715) revoked the Edict of Nantes in 1685, spurring the emigration of more than 400,000 Huguenots shortly thereafter, with several migrating to England, Prussia, the Netherlands, or North America.

Given the tensions between Lutherans and Catholics following Luther's refusal to recant his beliefs and his excommunication in January 1521, the German states were divided into, on one side, those that accepted Luther's arguments that indulgences could not be sold, that the clergy could not legitimately claim to have a closer spiritual relationship with God than ordinary people (McGrath, 1999: 223), and that five of the seven sacraments, all except baptism and communion, were "artifices", and, on the other side, those that remained loyal to the Pope. In order to calm the waters of religious strife, a Diet was convened in Augsburg in 1555. It deliberated from 5 February until 25 September of that year, closing its sessions by ultimately promulgating the Peace of Augsburg, granting each prince the right to declare either Catholicism or Lutheran Protestantism the official Church in his realm. Unfortunately, this agreement did not prevent a fresh outbreak of religious warfare in 1618. This warfare was brought to an end by the Treaty of Westphalia, which established the principle *cuius regio, eius religio* (whose region, his religion), authorising each king or prince to determine which branch of Christianity should be practised in his realm (alongside Catholicism and Lutheranism, Calvinism was recognised). The three philosophers were all aged 16 years when the Treaty of Westphalia was signed and, given the enormity of the war which had preceded it, would have been aware of the contentions underlying the war and, one must assume, of the basic principle enshrined in the treaty. They thus became mature at a time when a war had just been fought over whether Catholicism or Protestantism should predominate in Central Europe. Since different religious beliefs had sparked the conflict, it was quite natural that these three philosophers reflected on the best way to bring an end to religious strife.

Spinoza's championing of freedom of thought

Spinoza (1632–1677) devoted much of his adult life to championing freedom of thought and speech, including freedom of religion. Because of that,

along with his advocacy of secular democracy as potentially being the best political system, Beiner credits Spinoza with having been the first liberal thinker (Beiner, 2011: 146). His (direct or indirect) influence on subsequent generations of philosophers has been huge; among these, Montesquieu, Kant, Madison and Hegel were all influenced by their reading of Spinoza. Born Bento (Nadler, 2011: 4–5) Spinoza on 24 November 1632 – scarcely 3 months after John Locke came into this world, he began life as a member of the Portuguese-Jewish community in Amsterdam, where he was called Baruch. His father, like his grandfather, was a leader of the Jewish community in Amsterdam (Allison, 1975: 17). Aside from Dutch and Portuguese, Spinoza also learned Hebrew, Spanish and Latin, the language in which he wrote his philosophical tracts. Under the tutelage of Franciscus Van Den Ende, he took up the study of the sciences and also read the works of René Descartes. Although well schooled in Judaism, Spinoza remained a free thinker and shared his views – which were seen by some as heretical – with friends and associates. Asked by the Jewish community to retract certain views to which the community had taken exception, Spinoza refused. This led him to being expelled from the Jewish community on 27 July 1656, when he was barely 23, standing accused of “abominable heresies” (as quoted in Nadler, 1999: 129). The things that bothered the Jewish community about Spinoza included his scepticism concerning the doctrine of the immortality of the soul, as reflected in his conviction that there were no such phenomena as ghosts or spirits of the departed. In his Theological-Political Treatise (TTP¹), he would later argue that the Pentateuch (the first five books of the Hebrew Scripture and of the Old Testament alike) was not “of divine origin” and he would also later deny that the Jews were, in any meaningful sense, the “chosen people” (Nadler, 1999: 131, 132). He was also reliably reported to have asserted, in 1658, that one should not believe in the existence of an anthropomorphic God (Nadler, 1999: 135–136). If he had been voicing beliefs of this nature during the first half of the 1650s, this would certainly have added to the decision to expel him from the Jewish community. Spinoza, in response, abandoned his use of the name “Baruch” and adopted the Latin form of his name – *Benedictus*, or, as it is written in English, Benedict – for all future uses.

Still, it was not simply his harsh experience within the Jewish community and its pressures to conform in thought and speech that drove Spinoza to champion freedom of thought. There was also pressure to conform in these ways from the Reformed (Calvinist) Church. Calvinism had become the official religion of the United Provinces (alongside a tolerated, substantial Catholic minority). However, the Calvinists were divided into two camps: *Remonstrants*, who supported freedom of conscience and pleaded

¹ From the Latin, Tractatus Theologico-Politicus.

for religious tolerance, and *Gomarists*² or orthodox Calvinists, who were not prepared to see religious authorities placed in subordination to secular authorities and argued that a secular ruler could *only* claim the loyalty and obedience of his subjects if he were a Christian prince, lending his authority and other resources to the promulgation and defence of the true faith, by which the Reformed Church was meant. This, in turn, translated into demands on the part of Reformed pastors for the civil magistrates to enforce strict doctrinal orthodoxy and punish those who taught doctrines or interpretations which Gomarists considered to be heretical (Balibar, 2008: 28).

Spinoza rejected orthodox Calvinists' claim to a right (and duty) to impose their doctrines on people, as well as their accompanying belief that only (Reformed) Christians could be considered morally worthy. On the contrary, in 1671 Spinoza wrote:

As regards Turks and other non-Christian nations; if they worship God by the practice of justice and charity towards their neighbour, I believe that they have the spirit of Christ and are in a state of salvation, what[ever] they may ignorantly hold with regard to Mahomet and oracles. (Spinoza, 1955: 368)

298

As for the broader question of religious coercion, Spinoza was so agitated by the demands for religious conformity that in 1665 he set aside his work on *Ethics* to write his *Theological-Political Treatise*, which he completed during 1668. In this work, he argued that any "government which attempts to control [people's] minds" should be considered "tyrannical, and it is considered an abuse of sovereignty and a usurpation of the rights of subjects, to seek to prescribe what shall be accepted as true, or rejected as false, or what opinions should actuate men in their worship of God" (Spinoza, 2011a: 257). Moreover, in Spinoza's view, the effort to impose religious doctrines on people is bound to fail because "[n]o one would consider himself bound to obey laws framed against his faith or superstition" (Spinoza, 2011a: 212), and the effort would thus risk provoking rebellion. Commenting directly on the disputes in his native land, he warned that

...when the religious controversy between Remonstrants and Counter-Remonstrants began to be taken up by politicians and the States, it grew into a schism, and abundantly showed that laws dealing with religion and seeking to settle its controversies are much more calculated to irritate than to reform...: further, it was seen that schisms do not originate in a love of truth, which is a source of courtesy and gentleness, but rather in an inordinate desire for supremacy. (Spinoza, 1955: 264)

² Named after Francis Gomar, an influential figure in this dispute, residing in Leiden.

Historically, in Europe a widespread notion was that it was precisely the duty of the state to protect and advance Christian religion, and even that the state bore some responsibility for the salvation of souls. Against this traditional view, Spinoza offered the radical notion (polemically expressed) that “the object of government is not to change men from rational beings into beasts or puppets, but to enable them to develop [sic] their minds and bodies unshackled” (Spinoza, 1955: 259). Accordingly, Spinoza concluded, it was right that “every man should think what he likes and say what he thinks” (Spinoza, 1955, 259) – a radical idea at the time.

The rival camps in the religious sector were, in turn, associated with two contending political groupings; specifically, the Remonstrants were associated with Johan De Witt, described as “arguably the greatest statesman of the Dutch Republic in the seventeenth century” (Nadler, 1999: 255) and himself an advocate of religious toleration (within limits) and freedom of philosophy, while the Counter-Remonstrants or Gomarists were associated with the House of Orange, which was seeking to bring the republic down (Nadler, 2001: 18).

Johannes (Jan) Koerbagh, a Reformed preacher, agreed with Spinoza on denying the divine authorship of Scripture; he also denied the divinity of Jesus – as did Spinoza (Feuer, 1964: 149–150 – ruled miracles out as being impossible (as did Spinoza), and reduced “true religion” (again, as did Spinoza) to obeying the moral law and being good to other people. Nonetheless, Koerbagh was not as cautious as Spinoza and published his book under his own name and in the Dutch vernacular, thereby making it readily accessible to the general public. Koerbagh was subsequently arrested and sat in jail for over 6 weeks, finally being released with a warning. Meanwhile, Koerbagh’s brother Adriaan was taken into custody on 18 July 1668, for having forwarded some of his own writings to a local publisher; sentenced to 10 years in prison, Adriaan Koerbagh became ill while incarcerated and died on 15 October 1669. Around this time, Spinoza was finishing writing the TTP and, bearing in mind what the Koerbagh brothers had suffered, resolved to take precautions. He hence used a pseudonym – Henricus Künraht, invoking the name of a 16th-century German alchemist (Nadler, 2011: 219) – on the title page, while his Amsterdam publisher, Jan Rieuwertsz, upon bringing out the book in late 1669 or early 1670, endeavoured to conceal his own involvement by representing that the book had been printed in Hamburg. In later editions, Rieuwertsz would variously list the publishing house as Jacobus Paulli, Isaacus Herculis or Carolus Gratiani (Nadler, 1999: 266–268; Nadler, 2011: 38–43, 48, 219).

Although written in Latin, a language which ordinary people could not read or understand, the book immediately caused controversy and provoked a number of rebuttals by persons of various orientations. On top of

that, despite his use of a pseudonym, Spinoza's authorship was soon discovered. The book was referred to the ecclesiastical court of the Reformed Church in Amsterdam which on 30 June 1670 referred the question to the General Synod. The Synod of South Holland later condemned the work, declaring it "as vile and blasphemous a book as the world has ever seen" (Nadler, 1999: 296). The Synod also demanded that any further printing and circulation of the book be halted. Then, in April 1671, the High Court of Holland ruled that Spinoza's TTP, Thomas Hobbes' *Leviathan*, and Lodewijk Meyer's *Philosophy, the Interpreter of Scripture* all contained "scandalous opinions" and "Godless thoughts" (as quoted in Nadler, 1999: 296). In spite of this and the unrelenting pressure applied by the Reformed Church on secular authorities to ban these works, Spinoza's TTP remained available in book shops in the major towns of the country during the early 1670s.

Meanwhile, Johan De Witt was forced to resign as the Grand Pensionary on 4 August 1672, 1 month after William III (1650–1702) of the House of Orange, later to reign as King of England and Ireland beginning in 1689, made a successful bid for power. Later that month, Johan De Witt and his brother Cornelis were murdered by a hostile mob. After this, the tolerance of unorthodox opinions and ideas came to an end.

Spinoza's relationship to Hobbes

Passages in Spinoza's posthumously published *Ethics* may remind readers of Thomas Hobbes. Like Hobbes, Spinoza considered that there was

... nothing in the state of nature which, by the agreement of all, is good or evil; for everyone who is in the state of nature considers only his own advantage, and decides what is good and what is evil from his own temperament, and only insofar as he takes account of his own advantage...

But in the civil state, of course, it is decided by common agreement what is good or what is evil. And everyone is bound to submit to the state. (Spinoza, 1996: 136)

It then followed, for Spinoza – again striking a Hobbesian note – that

[i]n order, therefore, that people may be able to live harmoniously and be of assistance to one another, it is necessary for them to give up their natural right and to make one another confident that they will do nothing which could harm others. (Spinoza, 1996: 136)³

³ I have changed Curley's translation of homines as "men" into "people" because homines is gender-neutral and means human beings or people. If Spinoza had meant men, he would have written viri. The

Spinoza added, drawing out the implications of his argument, that “Sin, therefore, is nothing but disobedience, which for that reason can be punished only by the law of the state” (Spinoza, 1996: 136). If one recalls Hobbes’ claim that it is the prerogative of the sovereign to interpret the moral law, it should be apparent that here Spinoza agreed completely with Hobbes. Spinoza wrote much the same thing in the TTP, urging that

... no private citizen can know what is good for the state, except from the decrees from the sovereign, to whom alone it belongs to transact public business: therefore no one can rightly practise piety aright nor obey God unless he obeys the decrees of the sovereign in all things. (translation by Nadler, 2010)

Spinoza further concurred with Hobbes in promoting social harmony and stability as values, and discord as an evil to be avoided (Spinoza, 1996: 138). Again, like Hobbes, Spinoza viewed the state of nature – the condition of people living without an effective government – to be a dangerous condition in which people cannot trust each other and must, therefore, relate to each other as (at least potential) enemies (Spinoza, 2011b: 306), although, perhaps inconsistently, he also claimed that all people “whether they are Savages or civilized, form associations” (Spinoza, as quoted in Kwek, 2015: 164). Again agreeing with Hobbes, Spinoza held that people are driven by considerations of self-interest, anchored the legitimacy of government in human convention, and argued that “all are bound to obey a tyrant, unless they have received from God through undoubted revelation a promise of aid against him (Spinoza, 2011a: 251). Noting Spinoza’s contempt for anthropomorphic concepts of God and, indeed, for any notion that God wills or chooses anything, it seems doubtful that Spinoza truly intended this appeal to a promise of divine aid to be taken seriously. The evidence suggests not, leaving us with his bare exhortation that everyone is obliged to obey the commands of a tyrant (so long as he holds power, which Spinoza interpreted as right).

It is known that Spinoza had read Hobbes’ *Leviathan* prior to finishing his TTP and before returning to work on *Ethics* (Nadler, 1999: 306). He was also influenced by Hobbes’ *De cive*, a copy of which he kept in his private library (Nadler, 2011: 188). Still, Spinoza disagreed with Hobbes on a number of points. Most obviously, where Hobbes preferred monarchy to democracy

complete passage is as follows: “Ut igitur homines concorditer vivere et sibi auxilio esse possint, necesse est ut jure suo naturali cedent et se invicem secures reddant se nihil acturos quod posit in alterius damnum cedere.” – See Spinozae *Ethica*, Ordine geometrico demonstrata et in quinque partes distincta, Pars Quarta, Propositio XXXVII – Scholium II. Accessible at <http://www.thelatinlibrary.com/spinoza.ethica4.html>, 11. 3. 2012.

and conjured up a vision of a social contract in which people appointed an absolute monarch to whom they transferred most of their rights, Spinoza rejected Hobbes' notion that people had ever agreed anywhere to appoint an absolute monarch, let alone to alienate their fundamental rights to any sovereign (Feuer, 1964: 185). As already noted, he also considered democracy, grounded in laws protecting people's rights and promoting their welfare, to be the best and most natural form of government. Consistently, Hobbes defended the notion that one is always under an obligation to honour contracts or agreements – thus including the social contract to obey the sovereign – even when they turn out to be detrimental to one's interests. This excluded rebellion against any sovereign able to maintain order. Spinoza nonetheless came to see stability not as an end in itself or even as merely serving the purpose of keeping people from killing each other, but as enabling people to seek happiness (Feuer, 1964: 184–185) – which presumed freedom and which he associated with expanding one's knowledge and understanding of the world (alternatively, of Nature or, as he sometimes put it, of God). As Spinoza wrote in *Ethics*, “things are good only insofar as they aid [a] man to enjoy the life of the mind, which is defined by understanding” (Spinoza, 1996: 155–156). Given this higher purpose, Spinoza rejected Hobbes' claim that agreements and contracts were unconditionally binding. This, in turn, laid the groundwork for his assertion – despite his previous admonition that even a tyrant's commands should be obeyed – that a citizen might ignore laws and commands when, in his or her judgment, it was appropriate to do so. The corollary of this was, of course, that rebellion could be justified against a sovereign judged to be tyrannical. That there is some inconsistency on Spinoza's part may be attributed to the fact that his TTP was written under the pressure of time to address the burning issues of his day, while his premature death at the age of 44 prevented him from finishing his *Political Treatise* and editing either that work or his *Ethics*.

However, where Hobbes stressed that sovereignty could not and should not be divided, Spinoza contended that political power – namely, sovereignty – should not be concentrated in the hands of a single person (Donagan, 1989: 183). Reviewing the history of the ancient Hebrews, he argued that, “during all the period, during which the people held the reins of power, there was only one civil war”, while, after a monarchical government was introduced, “civil war raged almost continuously; and battles were so fierce as to exceed all the others recorded” (Spinoza, 2011a: 240). Accordingly, where Hobbes saw absolute sovereignty as the remedy for civil strife, Spinoza considered it a source of discord and strife. Moreover, “...to entrust [the] affairs of state absolutely to any man is quite incompatible with the maintenance of liberty” (Spinoza, 2011b: 342). The remedy for megalomaniac tendencies in a monarchy, Spinoza concluded, was to require

a monarch to have numerous counsellors, aged 50 or above, that he would be required to consult before taking any decisions on matters of public policy (Spinoza, 2011b: 320–321).

Even with respect to the concept of God, Spinoza registered his disagreement with the English thinker, declaring in *Ethics*, that “...everyone who has to any extent contemplated the divine nature denies that God is corporeal” (Spinoza, 1996: 10). Since Hobbes had declared that only bodies exist and had concluded from this axiom that God must be, in some sense, corporeal, Spinoza’s withering remark represented the Englishman as not having thought about the subject “to any extent”.

Asked by an associate to explain how his views differed from those of Hobbes, Spinoza described it this way:

As regards political theories, the [chief] difference...between Hobbes and myself, consists in this, that I always preserve natural right intact, and only allot to the chief magistrates in every state a right over their subjects commensurate with the excess of their power over the power of their subjects. This is what always takes place in the state of nature. (Spinoza, 1955: 369)

Spinoza, Pufendorf and Locke

Samuel Pufendorf (1632–1694) was born in a village in Lutheran Saxony, studied in Leipzig and Jena and, by 1670, had been appointed professor of Natural and International Law at the University of Lund. It was here that he published his most important works on Natural Law. His most influential work on Natural Law was *De jure naturae et gentium* (1672), translated into several European languages. Pufendorf, like Locke and Spinoza, advocated the natural equality of human beings, founding this principle on an assertion of human *worth* (always, but I would say misleadingly, presented as a doctrine of human “dignity”, as if even war criminals are “dignified”). What Pufendorf meant by asserting human worth was that human life is worth more than the lives of other mammals, let alone birds, fish, reptiles or amphibians (Saastamoinen, 2010: 40, 41).

Like John Locke (1632–1704), yet unlike Spinoza, Pufendorf accepted the legitimacy of slavery. However, where Locke connected this to victory in war by a just defender over an unjust aggressor, in which the just conqueror spares the lives of the aggressors by consigning them to permanent servitude (Farr, 2008: 496), Pufendorf argued that some people “are too dull-witted to be able to govern themselves, except badly, or they do nothing at all unless they are directed or impelled by others, even though nature has often endowed them

with a strong body by means of which they can shower many advantage upon the rest" (Pufendorf, *De jure naturae et gentium*, as quoted in Saastamoinen, 2010: 43). For such people, Pufendorf held, slavery offers the advantage, at least in theory, of "the perpetual certainty of maintenance, which is often not the lot of those who work by the day" (Pufendorf, *De jure...*, as quoted in Saastamoinen, 2010: 43). Pufendorf and Locke, like Spinoza, understood that it was impossible to attain certainty about theological and religious matters, let alone to bring about universal assent to one specific creed. Like Spinoza, both Pufendorf (Zurbruchen, n.d.: 3) and Locke (Owen, 2007: 157) rejected coercion as an illegitimate tool to promote religious conversion. Further, like Spinoza, both Pufendorf and Locke underlined the importance of people's freedom to think for themselves. Thus, Pufendorf, for instance, held that people enjoyed an "innate right to govern [themselves] ... independent of others", adding that "the Wife is not obliged to follow her Husband's Religion, nor the Servant [that of] the Master" (Pufendorf, *De jure...* and *De habitu religionis Christianiae at vitam civilem*, both as quoted in Saastamoinen, 2010: 47, 53). Marriage, in other words, did not constrain the wife's freedom of thought or her freedom of religion. Locke, in his *Essay on Toleration*, completed in 1667, argued "that speculative opinions and worship which did not affect politics or detract from the public good should *not* be regulated by the magistrate" (Spellman, 1997: 16).

All three philosophers agreed that there was a God and all three agreed that it was impossible to have any definite ideas about the Supreme Being. However, Pufendorf and Locke both circumscribed the freedom of religion which they proclaimed. For Pufendorf, "belief in God's existence and in His providence was a basic requirement of man as a moral agent ... [Accordingly,] atheists and blasphemers were deemed incapable of a moral life and excluded from toleration" (Zurbruchen, n.d.: 6). Locke excluded Catholics from toleration in England because they owed their allegiance to a "foreign prince"; like Pufendorf, he too excluded atheists from toleration, arguing that one could not rely on atheists to be moral (Locke, 1990; Ashcraft, 1986: 100). Spinoza, by contrast, was more radical in his views about religion than either Pufendorf or Locke, recognising the utility of religious belief for motivating moral behaviour but not associating Christian religion with any objective truth, while dismissing descriptions of God as merely "a concession to popular understanding" (Spinoza, 2011a: 64). Indeed, Spinoza's equation of God with Nature in *Ethics* has led some scholars to view him as a pantheist, while others dismiss that characterisation as misleading, if not absurd.

On Spinoza's view of God, it followed that divine rewards, after death, for the just and punishment for the sinful made no sense whatsoever. Nor did Spinoza accept the conventional (in his time) notion that a deity had

created the world at some point in time; this construal limited God's causal activity in time and space, which Spinoza believed involved self-contradiction (Hampshire, 2014: 44). Indeed, he was "the first major modern philosopher to believe that nature exists in its own right, and needs no supernatural being to create or to sustain it" (Donagan, 1989: xi).

Spinoza was guarded in his TTP, as well as in his *Ethics*, which he originally intended to publish in his lifetime. Indeed, for a while, Spinoza feared that he might be murdered for his views (Smith, 1997: 38). Still, he wrote more freely in his private correspondence, offering his opinion in a letter to Henry Oldenburg in 1675 that

Christians are distinguished from the rest of the world, not by faith, nor by charity, nor by the other fruits of the Holy Spirit, but solely by their opinions, inasmuch as they defend their cause, like everyone else, by [stories about] miracles, that is by ignorance, which is the source of all malice. (Spinoza, 1955: 298)

Even though he considered it functional for the stability of society that people believe in God, Spinoza had nothing but contempt for the anthropomorphic concept of God which, in any event, held the danger of exciting groundless hope and fears (Nadler, 2001: 33) and, as he added, provoking antagonism against members of other faiths (Nadler, 2011: 153).

Finally, all three philosophers contended that human beings enjoyed certain inalienable – or, as represented in Chapter 17 of the English translation of Spinoza's TTP, "nontransferable" – rights, from which it followed that there were nature-given standards by which to determine the limits to legitimate authority.

Morality and free will

The notion of a moral law, and hence of morality in a broader sense, presumes free will. Anyone familiar with the exculpatory uses made of insanity pleas in American criminal cases is already familiar with a clear example of this. In turning to Spinoza's written work, however, we find that while he considered freedom to be a vital value which needed to be safeguarded in any state, he expressed serious reservations about the extent to which ordinary people (i.e., not intellectuals) could ever be free except in the most limited sense. People, he wrote in *Ethics*, "...think themselves free, because they are conscious of their volitions and their appetite, and do not think, even in their dreams, of the causes by which they are disposed to wanting and willing, because they are ignorant of [those causes]" (Spinoza, 1996: 26). The key to understanding Spinoza's notion about free will lies in his discussion

of reason and passions. For Spinoza, to the extent that people are guided by their passions, they may be said to be unfree – “in bondage” (in servitude), as Spinoza put it (Spinoza, 1996: 113). To be in bondage is, of course, to lack real power over one’s own life. To gain such power, understanding of one’s passions is critical and, with such understanding, a person can choose to be governed by reason. It is only by choosing to make decisions rationally, Spinoza believed, that people could seek their own advantage; and people thinking rationally would also want other people to live well (Spinoza, 1996: 125, 126).⁴ This, in turn, set the stage for Spinoza’s definition of morality as “[t]he desire to do good, generated in us by our living according to the guidance of reason” (Spinoza, 1996: 134; comma added).⁵ Here, Spinoza was closer to Locke, who rejected the notion that people had any innate moral sense, than to Pufendorf, who argued the opposite.

This then pointed to Natural Law, known to individuals through their inborn rational faculty. In Spinoza’s words, “acting from virtue is nothing but acting from the guidance of reason” (Spinoza, 1996: 144). With this, Spinoza associated rationality simultaneously with both freedom and morality such that, in his view, a rational person should be seen as free in some fundamental sense and should be expected, further, to strive to live a moral life. “A free person always acts honestly, not deceptively”, Spinoza stated (Spinoza, 1996: 153).⁶ Finally, since freedom is best assured in conditions of security, Spinoza argued that any rational person would value a decent state and want to observe and respect the laws of that state (Spinoza, 1996: 154).

However, the freedom in which Spinoza was most interested was the freedom to think and speak about big questions – that is, the freedom to philosophise. Much like the case of John Stuart Mill later – who championed free speech but could entertain certain forms of censorship, Spinoza was concerned that there be freedom of serious speech about matters of social and political importance, but combined this with a readiness, at least some of the time, to endorse the suppression of “subversive” speech which could endanger the civil order (Feuer, 1964: 114). It may be, as Stanley Rosen has written, that, for Spinoza, “*in the fullest sense*, only the philosopher is free” (Rosen, 1987: 468, my emphasis). Yet, any citizens who take the trouble to

⁴ “... the good which everyone who seeks virtue wants for himself, he also desires for other men” (Spinoza, 1996: 134).

⁵ Regarding the relationship between freedom and virtue, see also Kisner, 2011: especially chapters 4–6.

⁶ I have changed “man” to “person” because Spinoza consistently writes *homo* (Latin for human being or person) rather than *vir* (Latin for a male) in *Ethics*. See Spinozae *Ethica*, *Ordine geometrico demonstrata et in quinque partes distincta*. Accessible at <http://www.thelatinlibrary.com/spinoza.ethica1.html>, <http://www.thelatinlibrary.com/spinoza.ethica2.html>, <http://www.thelatinlibrary.com/spinoza.ethica3.html>, <http://www.thelatinlibrary.com/spinoza.ethica4.html>, and <http://www.thelatinlibrary.com/spinoza.ethica5.html>, 11. 3. 2012.

inform themselves and to deliberate about matters of consequence in a rational and honest way may approach the ideal of freedom to the extent that they are “led by reason alone” (Spinoza, 1996: 151). Nevertheless, he saw that most people were driven, much of the time, by passions, fears and irrational hopes, rather than by reason. Most people, he felt, could scarcely provide clear accounts of the reasons for their behaviour or for their choices (Mason, 2004: 294). This meant that for them, “with their childish systems of rewards and penalties”, religions were useful for providing supernatural incentives for good behaviour (Hampshire, 2014: 150). Philosophy, the preserve of philosophers, had, for Spinoza, “no end in view save truth”, while faith, accessible to the wide public, “looks for nothing but obedience and piety” (Spinoza, 2011a: 189).

The state and religion

Spinoza devoted the first 15 of the 20 chapters of his *Theological-Political Treatise* to discussing the Scripture, the ancient Hebrew state, the claims of theology, and religion in general, returning to the subject of religion in later chapters as well. In Chapter 18, for instance, Spinoza urged that it was harmful to both the state and religion when ministers of any religious establishment could exercise the prerogatives of government (Spinoza, 2011a: 241). On the contrary, having before his eyes the example of ecclesiastical (ab)uses of political instruments to repress free thinking in the United Provinces, Spinoza endorsed the proposition that the sovereign should regulate public displays of religiosity, but defended individuals’ right to make their own decisions regarding what to believe (Spinoza, 2011a: chap. XIX). At the same time, Spinoza recognised that the “right” religion could be useful to the state, to the extent that it conduced citizens to obey the secular authorities; by the same virtue, a religion which undermined the foundations of the state would be dysfunctional and dangerous. Hence, in Chapter 17 he wrote that a subject’s “obedience does not consist so much in the outward act as in the mental state of the person obeying ...; and consequently the firmest dominion belongs to the sovereign who has [the] most influence over the minds of his subjects” (Spinoza, 2011a: 215). Moreover, for Spinoza, “either dominion [sovereignty] does not exist, and has no rights over its subjects, or else it extends over every instance in which it can prevail on [people – homines] to obey it” (Spinoza, 2011a: 215). Spinoza thereby opened the door for the state also to regulate religious *belief*, at least where ordinary citizens are concerned, with the result that the oft-touted distinction between citizens’ freedom of thought and the state’s right to regulate external forms of worship breaks down (Halper, 2004: 167–168), leaving only perhaps the philosophers still free.

Spinoza even spelled out what he considered the seven essential postulates of a true or “universal” religion, including that God exists, that only those who obey God can be saved, while “the rest of mankind, who live under the sway of their pleasures, are lost”, that “the worship of this Being consists in the practice of justice and love towards one’s neighbour”, and that “[n]o one is free from sin” (Spinoza, 2011a: 186–187). He was convinced that Church–state separation would serve only to encourage religious rivalries, conflicts and fanaticism, and stimulate rival religious organisations to compete for influence in the government and in legislation. Hence, state control and regulation of the religious sphere was the best solution. It was, accordingly, the duty and charge of secular authorities to propagate such religion as was functional for the state (Spinoza, 2011b: 306; Levene, 2004: 155).

If it seems that Spinoza wished to have it both ways – full religious freedom and state supervision of the religious sphere – it was because he feared that, in conditions of unregulated religious freedom, ecclesiastical authorities would exploit and abuse that freedom in order to infringe upon, curtail and ultimately abolish the religious freedom of the country’s citizens (as per Beiner, 2011: 146). Thus, although Spinoza held that the state’s purpose was to safeguard people’s freedom, his ideal was a state in which the laws were “founded on sound reason, so that every member of it may, if he will, be free; *that is, live with full consent under the entire guidance of reason*” (Spinoza, 2011a: 206, my emphasis).

His Biblical criticism (in TTP, Chapters 7–10) was thus aimed at distinguishing those precepts peculiar to the ancient Hebrews and which, hence, had no validity beyond the lifespan of the ancient Hebrew kingdom, from those of lasting value, which reflect the dictates of reason and, as already mentioned, promote the precept of treating other people with justice and love (Della Rocca, 2008: 249).

Spinoza’s political theory

The High Court which banned Spinoza’s TTP, Hobbes’ *Leviathan*, and Meyer’s *Philosophy, the Interpreter of Scripture* did so in the belief that the open challenging of certain principles could threaten the socio-political order and that repression was the best assurance of stability. Although he had a mixed mind about this, Spinoza’s general tendency was to challenge this assumption. Already in his banned treatise, he had offered a rival view arguing that the state can never prevent people from thinking for themselves and that the state should concern itself with people’s actions, not their thoughts and beliefs (Spinoza, 2011a: 252, 261). Since the state cannot, in fact, control people’s thoughts, it followed that a government which “seeks to regulate everything by law, is more likely to arouse vices than to reform them”. Moreover,

when the state endeavours to suppress opinions which people hold to be true, they may rise up in rebellion against the authorities (Spinoza, 2011a: 262).

By contrast, the freer a people, the more legitimate the rule under which they live and, in consequence, the more power which can be built up in the state. To put it somewhat differently, since democracies allow their citizens to live freely, to investigate and write and develop new ideas (including scientific and technological innovations), democracies are intrinsically stronger than authoritarian states of comparable size and resources (see Della Rocca, 2008: 214; Balibar, 2008: *passim*). In this connection, he praised the city of Amsterdam – meaning, of course, as it existed when Johan De Witt held sway as Grand Pensionary – for its religious tolerance and allowance for freedom of speech. The result, Spinoza wrote, was that “in this most flourishing state, and most splendid city, [people] of every nation and religion live together in the greatest harmony” (Spinoza, 2011a: 264). Note that Spinoza championed the building up of the capacity of a democratic state. Negri (1991) is thus mistaken in thinking that Spinoza spun a radical democratic dream, according to which equality would be advanced against the obstruction and resistance of state institutions; on the contrary, for Spinoza, people promote and safeguard their equality through and by virtue of political institutions (Field, 2012: 221). Spinoza even wrote, in his *Political Treatise*, that “those who believe that ordinary people...can be persuaded to live solely at reason’s behest are dreaming of the poets’ golden age or of a fairytale” (as quoted in Field, 2012: 31).

Like Hobbes, Spinoza was worried about the consequences of state decay since, “if government be taken away, no good thing can last, all falls into dispute, anger and anarchy reign unchecked amid universal fear” (Spinoza, 2011a: 249). This is the reason for the aforementioned advice that people should submit to a tyrant rather than risk the “universal fear” associated with complete uncertainty. Even though freedom was the ideal, there is no such thing as freedom without survival.

Among those factors which can result in political decay, Spinoza mentioned not only repression but also wanton disregard for the law since, in his view, a state in which laws are routinely ignored or broken and where strife or war is ever a risk is not much different from the state of nature, or – expressed in another way – it is almost as if the state did not exist at all (Spinoza, 2011b: 314). One other factor he hinted at was the lowering of taxes to the level where the government is unable to fulfil its function of providing for the welfare of the people because, as he described it, “the people’s welfare is the highest law” (Spinoza, 2011b: 330).⁷

⁷ In suggesting that he hinted at dangers associated with low taxation, I have in mind the following passage from *Political Treatise*: “What nation ever had to pay so many and so heavy taxes as the Dutch? Yet

Final revisions

On 6 December 1674, Franciscus Van den Enden, Spinoza's Latin teacher from whom he had also assimilated some views about religion and who had moved to Paris in 1670, was arrested and hanged for his political activities. French authorities burned his writings the following day (Klever, 2021: 45–46). Spinoza was deeply shaken by this and, according to Jarig Jelles, who edited the philosopher's posthumously published works, withdrew into virtual seclusion (as cited in Rice, 1984: 193). In the meantime, having returned to work on *Ethics* after the publication of the TTP, Spinoza finalised that manuscript in 1675. As already noted, he originally planned to publish it in his lifetime but, in the face of hostility from certain Reformed theologians, he changed his mind, withholding it for posthumous release.

He was also engaged in the writing of a purely political work, the *Political Treatise* (TP, from the Latin, *Tractatus Politicus*), left unfinished upon his death. In this work, he discussed the three traditional forms of government: monarchy (*monarchia*), aristocracy (*aristocratia*) and democracy (*democratia*). Although he declared once more that democracy was the most natural form of government, he outlined which factors contributed to the optimal functioning of each form of government, recommending that both monarchies and aristocracies establish large governing councils, drawn from all classes and groups in society (Kwek, 2015: 170–171). Even so he stressed that democracy was best suited to tapping the collective rationality of a society and, likewise, to assuring the freedom and security of its citizens (Allison, 1975: 180, 187; Levene, 2004: 142, 170, 183),⁸ provided that the government in question allowed freedom of conscience and, in general, respected the laws. Spinoza's commitment to democracy is consistent with his stress that the purpose of the state is precisely to assure and safeguard human freedom. As he wrote in his TP, "rights are the soul of a government. Where they are maintained the state is necessarily maintained" (Spinoza, 2011b, as quoted in Saar, 2015: 124).

There are some continuities between this late work and his TTP, such as his definition of natural right in terms of power, his insistence that the state has no right (or power) to interfere with freedom of thought, and his reassertion of his principle that, in the state of nature, there is no right or wrong, with these things being established by law (Balibar, 2008: 50; Spinoza, 2011b: 297). There are also some disjunctions between the two works. To begin with, the TP no longer presented the social covenant as "a

it not only has not been exhausted, but, on the contrary, has been [made] so mighty by its wealth, that all [have] envied its good fortune"; Ibid., chap. VIII, para. 31, p. 360.

⁸ For a different point of view, see Prokhovnik (1997: 108).

constitutive moment in the construction of civil society” (Balibar, 2008: 50). Second, instead of restating his earlier thesis that the purpose of the state was to establish and safeguard freedom, he now contented himself with the ostensibly more modest (and more Hobbesian) claim that “the purpose of political order ... is simply peace and security of life” (as quoted in Balibar, 2008: 51), though Balibar is correct in observing that peace and security are prerequisites for the enjoyment of any meaningful freedom (Balibar, 2008: 116). Third, the notion of “true” (or “universal”) religion was omitted, being replaced by allusions to the religion of the homeland.

There were also some refinements. For example, in seeking to justify obedience to the state in contravention of one’s conscience (or the demands of one’s religious community), he argued that, if a person

who is led by reason, has sometimes to do by the commonwealth’s order what he knows to be repugnant to reason, that harm is far compensated by the good, which he derives from the existence of a civil state. For it is reason’s own law, to choose the less of two evils; and accordingly we may conclude that no one is acting against the dictate of his own reason, so far as he does what by the law of the commonwealth is to be done. (Spinoza, 2011b: 303)

He also placed more emphasis than before on the state’s responsibility to educate people in citizenship. Seditions and wars, he warned in the *Political Treatise*, should in the first place be seen as the result of the poor state of a commonwealth, rather than of human “wickedness” (Spinoza, 2011b: 313).

Finally, he sketched, albeit only in a very preliminary way, a theory of political change, identifying a natural and intrinsic tendency for democracies to evolve (or decay) into oligarchies (“aristocracies” in his terminology) – or perhaps, if I do not distort his meaning, plutocracies – and for oligarchies to evolve (or decay) into monarchies, which is to say systems of one-man rule (Spinoza, 2011b: 351).

Conclusion

This article has stressed that Spinoza, Pufendorf and Locke – exact contemporaries – all felt that people should enjoy freedom of thought and of religion, and further that the status of religious freedom had not yet been resolved in their respective societies. They set aside religious claims that God was in some sense knowable, and called for religious toleration – albeit somewhat constrained in the views of Pufendorf and Locke. Spinoza, Pufendorf and Locke should, accordingly, be considered equal founders of the Enlightenment, even if their range of influence has varied, with Locke

retaining the greatest resonance today, at least in the English-speaking world, and Pufendorf largely being forgotten outside Germany and Sweden. Finally, insofar as the Enlightenment saw a flowering of principles dear to liberals and fundamental to any conception of democracy, they may also be credited with being the grandfathers (or perhaps great-grandfathers) of liberal democracy.

Spinoza has exerted an enormous influence on subsequent philosophers. He was perhaps the first serious thinker to realise that, at least in the conditions emerging in the 17th century, democracy could provide a better foundation than either monarchy or aristocracy for the construction of a strong state. His conviction that the state should provide for the welfare of its citizens and his accompanying endorsement of high taxes mark him out as an early advocate of the notion that the state should be useful for its citizens in this life above all (thereby breaking decisively with the medieval notion that the state's primary responsibility was to collaborate with the Church in promoting the salvation of souls). He was among the first to argue for a radical concept of freedom of speech and, together with Jean Bodin in France and John Locke in England, among the first to argue for freedom of religion and religious tolerance. His tenet that it was the responsibility of the state to socialise its citizens, since "men are not born fit for citizenship, but must be made so" (Spinoza, 2011b: 313), foreshadowed Immanuel Kant's arguments to the same effect in *Perpetual Peace*. G. W. F. Hegel would later read Spinoza (Parkinson, 2001: 229–239) and it is hard not to think of Hegel's equation of the real and the rational when one reads Spinoza's assertion that "[w]henever ... anything in nature seems to us ridiculous, absurd, or evil, it is because we have but a partial knowledge of things, and are in the main ignorant of the order and coherence of nature as a whole" (Spinoza, 2011b: 295). Again, Spinoza's assertion that "[i]f everyone were broadly rational then there would be no reason to establish and maintain a coercive authority" (Spinoza, 2011a: chap. XVI, as paraphrased in Rosenthal, 1998: 405) would find an echo later in James Madison's reflection that, if men were angels, then no government would be necessary. Montesquieu and Rousseau both read Spinoza's work and sought to distance themselves from him. Malebranche, Hume and Schopenhauer, among others, also read his works. Bearing in mind Spinoza's groundbreaking analysis and arguments in the TTP, Steven Nadler has called that work "one of the most important books of Western thought ever written" and has credited Spinoza with having "laid the foundation for much of what we now regard as 'modern'" (Nadler, 2011: xi, xv).

Spinoza is sometimes baffling, because he was an original thinker. Yet, for all that, he bears comparison to Hobbes. Like Hobbes, Spinoza was troubled by the efforts made by ecclesiastical establishments to dominate the

state apparatus and to impose doctrinal unity on the population. However, whereas Hobbes was concerned in this regard primarily with the fact that interreligious competition had contributed to fuelling civil war in England, Spinoza's focus was on freedom of thought and hence on freedom of religion, which ecclesiastical monopolies threatened. Therein, and in his systematic defence of democracy, lie Spinoza's chief claims to our attention.

BIBLIOGRAPHY

- Allison, Henry E. (1975): *Benedict de Spinoza*. Boston: Twayne Publishers.
- Ashcraft, Richard (1986): *Revolutionary Politics & Locke's "Two Treatises of Government"*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Balibar, Etienne (2008): *Spinoza and Politics*. London and New York: Verso.
- Beiner, Ronald (2011): *Civil Religion: A Dialogue in the History of Political Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Della Rocca, Michael (2008): *Spinoza*. London: Routledge.
- Donagan, Alan (1989): *Spinoza*. Chicago: University of Chicago Press.
- Farr, James (2008): Locke, Natural Law, and the New World Slavery. *Political Theory* 36 (4): 495–522.
- Feuer, Lewis Samuel (1964): *Spinoza and the Rise of Liberalism*. Boston: Beacon Press.
- Field, Sandra (2012): Democracy and the Multitude: Spinoza against Negri. *Theoria: A Journal of Social and Political Theory* 59 (13): 21–40.
- Halper, Edward C. (2004): Spinoza on the Political Value on Freedom of Religion. *History of Philosophy Quarterly* 21 (2): 167–182.
- Hampshire, Stuart (2014): *Spinoza and Spinozism*. Oxford: Clarendon Press.
- Hobbes, Thomas (1969): *The Elements of Law, Natural and Politic*, Second ed., edited by Ferdinand Tönnies. London: Frank Cass & Co., Ltd., facsimile of 1889 edition.
- Kisner, Matthew J. (2011): *Spinoza on Human Freedom: Reason, Autonomy and the Good Life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Klever, W. N. A. (2021): Spinoza's life and works. In Don Garrett (ed.), *The Cambridge Companion to Spinoza*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kwek, Dorothy H. B. (2015): Power and the Multitude: A Spinozist View. *Political Theory* 43 (2): 155–184.
- Levene, Nancy K. (2004): *Spinoza's Revelation: Religion, Democracy, and Reason*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Locke, John (1990): A Letter concerning Toleration, trans. from Latin by William Popple. Amherst, N.Y.: Prometheus Books.
- Mark, Joshua J. (2022): French Wars of Religion. In *World History Encyclopedia*, 8. Accessible at https://www.worldhistory.org/French_Wars_of_Religion/, 28. 5. 2023.
- Mason, Richard (2004): Spinoza and the Unimportance of Belief. *Philosophy* 79 (308): 281–298.
- McGrath, Alister E. (1999): *Reformation Thought: An Introduction*, 3rd ed. Oxford: Blackwell.

- McGrath, Alister E. (2001): *Spinoza's Heresy: Immortality and the Jewish Mind*. Oxford: Oxford University Press, reprinted, 2004.
- McGrath, Alister E. (2010): *Spinoza and Toleration*. Sixth Golden Age Lecture, delivered on Tuesday, 5 October 2010.
- McGrath, Alister E. (2011): *A Book Forged in Hell: Spinoza's Treatise and the Birth of the Secular Age*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Nadler, Steven (1999): *Spinoza: A Life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nadler, Steven (2001): *Spinoza's Heresy: Immortality and the Jewish Mind*. Oxford: Oxford University Press.
- Nadler, Steven (2010): *Spinoza and Toleration*. Sixth Golden Age Lecture, delivered on Tuesday, 5 October 2010.
- Nadler, Steven (2011): *A Book Forged in Hell: Spinoza's Treatise and the Birth of the Secular Age*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Negri, Antonio (1991): *The Savage Anomaly: The Power of Spinoza's Metaphysics and Politics*, trans. by Michael Hardt. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Owen, J. Judd (2007): *Locke's Case Religious Toleration: Its Neglected Foundation in the Essay Concerning Human Understanding*. *The Journal of Politics* 69 (1): 156–168.
- Parkinson, G. H. R. (2001): *Hegel, Pantheism and Spinoza*. In Genevieve Lloyd (ed.), *Spinoza – Critical Assessments*, Vol. IV: *The Reception and Influence of Spinoza's Philosophy*. London and New York: Routledge.
- Prokhovnik, Raia (1997): *From democracy to aristocracy: Spinoza, reason and politics*. *History of European Ideas* 23 (2–4): 105–115.
- Rice, Lee C. (1984): *Piety and Philosophical Freedom in Spinoza*. In C. de Deugd (ed.), *Spinoza's Political and Theological Thought*. Amsterdam: North-Holland Publishing Co.
- Rosen, Stanley (1987): *Benedict Spinoza*. In Leo Strauss and Joseph Cropsey (eds.), *History of Political Philosophy*, 3rd ed. Chicago: University of Chicago Press.
- Rosenthal, Michael A. (1998): *Two Collective Action Problems in Spinoza's Social Contract Theory*. *History of Philosophy Quarterly* 15 (4): 389–409.
- Saar, Martin (2015): *Spinoza and the Political Imaginary*, trans. by William Callison and Anne Gräfe. *Qui Parle* 23 (2): 115–133.
- Saastamoinen, Kari (2010): *Pufendorf on Natural Equality, Human Dignity, and Self-Esteem*. *Journal of the History of Ideas* 71 (1): 39–62.
- Smith, Steven B. (1997): *Spinoza, Liberalism, and the Question of Jewish Identity*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Spellman, W. M. (1997): *John Locke*. New York: St. Martin's Press.
- Spinoza, Benedictus de (1677): *Spinozae Ethica, Ordine geometrico demonstrata et in quinque partes distincta*. Accessible at <http://www.thelatinlibrary.com/spinoza.ethica1.html>, <http://www.thelatinlibrary.com/spinoza.ethica2.html>, <http://www.thelatinlibrary.com/spinoza.ethica3.html>, <http://www.thelatinlibrary.com/spinoza.ethica4.html>, and <http://www.thelatinlibrary.com/spinoza.ethica5.html>, 11. 3. 2012.

- Spinoza, Benedictus de (1955): *The Chief Works of Benedict de Spinoza*, trans. from Latin & ed. by R. H. M. Elwes. New York: Dover Publications.
- Spinoza, Benedictus de (1996): *Ethics*, trans. from Latin by Edwin Curley. London: Penguin Books.
- Spinoza, Benedictus de (2011a): *Theological-Political Treatise*. In *The Chief Works of Benedict de Spinoza*, Vol. 1, trans. by R. H. M. Elwes, 2nd ed., revised. London: George Bell & Sons, 1889; reprinted by Kessinger Publishing.
- Spinoza, Benedictus de (2011b): *A Political Treatise*. In *The Chief Works of Benedict de Spinoza*, *ibidem*.
- Wilson, Peter H. (2008): *The Causes of the Thirty Years War (1618–48)*. *The English Historical Review*, 123 (502): 554–586.
- Zurbuchen, Simone (n.d.): *Pufendorf and Religious Toleration*. The Liberty Fund, p. 3 of 14. Accessible at <https://oll.libertyfund.org/page/pufendorf-and-religious-toleration>, 28. 5. 2023.

Gregor POTOČNIK*

THE LEGAL STATUS OF ALIEN COMBATANTS IN THE UKRAINIAN ARMED FORCES WITHIN THE CONTEXT OF THE INTERNATIONAL JUDICIAL REALITY

Abstract. *The decision by the Council of Europe to terminate the Russian Federation's membership of the Council of Europe on 16 March 2022 makes the issue of legal certainty for aliens actively participating in the war in Ukraine as part of the Ukrainian Armed Forces completely unpredictable. The academic literature and the case law of the European Court of Human Rights in the field of the legal status of alien combatants is limited, and the International Criminal Court has not completed any cases on this topic. This article addresses the principle of case law and, above all, the principle of legality with regard to aliens and their active participation in the armed forces of Ukraine. This issue has become central since the Russian Federation may or may not grant these persons the status of prisoner of war according to the Third Geneva Convention, relating to Protocol I, or may characterise them as criminal offenders or terrorists.*

Keywords: *aliens, combatants, mercenaries, prisoners of war, war, armed conflict, terrorists*

Introduction

On 9 June 2022, two Britons and a Moroccan were sentenced to death by a Russian proxy court in eastern Ukraine.¹ They were combatants in the International Legion of Territorial Defence of Ukraine (ILTDU), captured while fighting for Ukraine.

The convictions issued by this court illustrate the conflict that can arise within one principle of legality while tending to respect fundamental human rights and freedoms. When political leaders order courts to harm the population, the principle of legality *weighs its weight*. It is expected that courts

* Gregor Potočnik, PhD, Military Schools Centre, Slovenian Armed Forces, Slovenia.
DOI: 10.51936/tip.60.2.316

¹ "Ukraine war: Britons Aiden Aslin and Shaun Pinner sentenced to death", BBC, 9 June 2022. Accessible at <https://www.bbc.com/news/uk-61745556>, 25. 2. 2023.

follow the principle of legality, and that court decisions express the highest degree of certainty and fairness of judgments (Pepinsky, 1973; Freitas, 2019; Torroja, 2016). The Third Geneva Convention, 1949, and its Additional Protocol I, 1977, defined internationally and legally who can be a prisoner of war and who is a mercenary. The two countries involved in this war, Russia and Ukraine, have ratified both documents and thus there should be no doubt as to whether the persons sentenced to death were soldiers or mercenaries. However, the said death sentence does not reflect this fact.

This article examines how courts interpret legal norms in their judgments and consequently influence legal reality. The added value of the article and its contribution to the literature not only lies in polemics concerning the legal status of those participating in the war; its main added value is that there are no relevant academic works in the literature dealing with this topic. The article is an original academic contribution on a topic that thus far has not been treated in a way whereby the judgments of the courts are the core of the academic *centre of gravity*.

The Canadian *Postmedia* stated that so many Canadians are fighting in Ukraine that they have their own battalion ("Canadian-Ukrainian Brigade")² (Carment and Belo, 2022). An article published in the *Toronto Star* highlighted an international dilemma, not only of international law but also of international relations; namely, whether certain persons hold the status of mercenaries or combatants.³ It is a historically known concept that the formation of certain armed forces have included soldiers – combatants – who were not citizens of the state in whose armed forces they were fighting.

Following the launch of the invasion of Ukraine by the Russian Federation on 24 February 2022, the term "Ukrainian foreign legion" has gained widespread traction.

The Ukrainian Armed Forces (UAF) includes a territorial defence into which the ILTDU is incorporated. Under international law, combatants who are part of the ILTDU and are captured by hostile forces, in this case the Russian military, are guaranteed by Ukraine that the rules of the Third Geneva Convention relating to prisoners of war of 1949 will apply to them. They should therefore be granted the status of prisoners of war, along with all the rights and obligations that such status entails under the Third Geneva Convention (Esgain and Solf, 1963). However, a statement by a spokesperson of the Russian Defence Ministry claimed that in line with international

² "Exclusive: So many Canadian fighters in Ukraine, they have their own battalion, source says", *The National Post*, 9 March 2022. Accessible at <https://nationalpost.com/news/world/exclusive-so-many-canadian-fighters-in-ukraine-they-have-their-own-battalion-source-says>, 8. 3. 2023.

³ "Why it may matter that Russia is calling Canadians fighting in Ukraine 'mercenaries'", *Toronto Star*, 3 May 2022. Accessible at <https://www.thestar.com/news/world/2022/05/03/russia-launches-criminal-probe-of-75-foreign-mercenaries-in-ukraine-including-canadians.html>, 8. 3. 2023.

law prisoner of war status would not be granted to fighters of the ILTDU if they were captured on Ukrainian territory and, instead, would primarily be treated as perpetrators of criminal offences and brought before a court.⁴

This official position of the Russian Federation could hold fatal consequences for Ukraine, the Russian Federation, all the states involved and, notably, for persons directly involved in this war.

The Grand Chamber of the European Court of Human Rights (ECHR) has completed very few cases directly related to the issues addressed in this article, and not a single one at the International Criminal Court – La Cour pénale internationale (ICC – CPI). Without appropriate case law, it is currently almost impossible to operate effectively and efficiently in the *field* in conditions of war as a nationally institutionalised form of extreme human violence. Thus, without the operationalisation of legal theory in practice (Simpson, 2000), as reflected in court judgments, the requirements under the principle of the foreseeability of law cannot be fully met. In this particular case, this refers to judgments by the ECHR.

The bureaucratic sense does not require a special explanation since it only involves the written coordination of relevant orders by higher commands and, ultimately, political decisions. This article addresses the actual state of responsibility in greater detail, not only because this issue was highlighted by the International Criminal Tribunal for former Yugoslavia (ICTY) in several judgments (clearly including in the *Kordić-Čerkez* case, where the court took a clear and unambiguous position on what in practice constitutes command responsibility in the field),⁵ but chiefly given that this article aims to contribute to the fundamental principles of criminal legislation and the judiciary in general, i.e., to foreseeability and the lowest possible probability of incorrect interpretation or misleading information. In the war underway in Ukraine since 24 February 2022, incorrect interpretations and misleading information have gained in unprecedented momentum and scale in modern history. This is a reason that this article explains the various statuses of persons, i.e., those of aliens, combatants and mercenaries (Wolfe, 1951; Lohr, 2003; Fallah, 2006; Sullivan, 2006).

Expressing official positions relating to whether a state will (or will not) grant certain rights prescribed by international law can bring irreparable consequences. When a person is not granted the status of prisoner of war, and that decision is made on a purely political basis, without a prior public and international procedure of suspending a particular international treaty or part thereof, we enter into a completely lawless and unforeseeable area, an area of anarchy ruled by no government, or only by those with the

⁴ Accessible at <https://tass.com/politics/1416131>, 1. 3. 2023.

⁵ ICTY, 28 February 2001, *Prosecutor v Kordić and Čerkez*, No. IT-95-14/2-T, No. 368.

greatest capacity to employ kinetic energy. The international community must be aware and constantly emphasise that the war in Ukraine is not a “humanitarian intervention” like in Kosovo (Wheeler, 2001).

This article explains the inclusion and exclusion of international criminal law while taking the international and European judicial systems into account. It is argued that even if the courts have clear and unambiguous political instructions on how to judge, such a conflict between legality and a political decision weakens not only the country of the court, but the entire population in which the court exercises its authority. In this article, support is presented for the theory that international law and legal norms derived from key court decisions are and will be valid even after the war ends, regardless of which side wins. If the courts continue to give priority to political orientations rather than law and common law, there will not only be obvious violations of human rights and freedoms, but in this case, irreparable consequences. While the mentioned death sentences have already been pronounced, fortunately they have not yet been carried out. Another purpose of this article in relation to the citation of court judgments is to show that, because war is about extremes, including completely unnecessary loss of life, it is essential in such cases to write down the facts and new knowledge in a logical way in theory or in an argumentative manner.

Understanding the impact of a state of peace and a state of war on criminal law and judicial systems

Declaring a state of war or a state of peace is a political decision, not a military one (Hillmer and Lagassé, 2016). The declaration of martial law or implementation of any military operation, with the emphasis that despite all the military activity, it is not a state of war, is crucial for establishing the actual situation (Russett, 1995). The official state position, whether it is a war or something else (a ‘special military operation’), affects whether the Geneva Conventions (GC) will be applied, especially from the perspective of victim protection and, perhaps even more importantly, whether the Hague *jus in bello* conventions will be applied.

The set or choice of appropriate military tactics, techniques and procedures (hereinafter: TTP) entails greater or lesser destruction due to their operation. In any case, the envisaged TTP clash with the principle of proportionality, which is directly related to the official state of the armed conflict.

Specifically referring to the current happenings in Ukraine, in the event the Russian Federation were to declare a state of war in the entire area in which it is operating in Ukraine, one of Russia’s biggest problems would be compliance with Protocol I (1977) to the GC (1949); namely, the basis of Article 48 and especially Article 52, which stipulates what may be a military

objective (goal) and hence a legitimate target of military action. The official Russian status of 'special military operation', from the ostensible Russian point of view, represents much looser rules, and this fact is a truly great problem for the international community that it will need to somehow solve if it wants to preserve the foundations of the legitimacy of international law. Possible paths to a solution in this respect are indicated at the end of the article.

Ukraine has declared a state of war. It was attacked in the form of a military invasion by Russia, which has not declared a war within the area of the internationally recognised borders of the Russian Federation. In this case, the Russian Federation is behaving as expected, as a country that is highly centralised and an extraordinary user of propaganda (Belo, 2020). Ukraine was unable to prevent the above, despite its efforts and even the adoption of a law that at least tried to mitigate Russia's tendencies (Carment, Nikolko and Belo, 2018), and also the actions of the international community (Carment, Nikolko and Belo, 2019).

The judicial systems of modern states are prepared *de jure* for such situations. Whether they are also prepared *de facto*, however, becomes clear over time (Byrne and Weir, 2004). Experience with regard to the correctness of European decisions of the recent past does not speak in favour of European decision-making, at least not in terms of timeliness. In Europe, things are simply done too slowly.

The ICTY and ECHR broke, and continue to break, ground in this field, as if the lessons of the Nuremberg Trials or the Tokyo Trials of 1946 have been forgotten or unwittingly pushed into oblivion. While the ICTY's judgments concerned war crimes in the territory of Yugoslavia, the judgment of the ECHR⁶ opened a completely new field of understanding the operationalisation and actual implementation of legal norms on European soil.

The ICTY judgments –

*The wording of the common Article 2 of the GC demonstrates that it is not necessary for all the parties to the conflict to recognise the existence of a state of war, or even to have broken all diplomatic relations, for a conflict to be characterised as international. The traditional notion of international law, according to which the state of war automatically implies the break of diplomatic relations, cannot legitimately be used as an argument to justify the refusal to characterise a conflict as international.*⁷

⁶ ECHR, 17 May 2020, *Case of Kononov v Latvia*, Application No. 36376/04. The only conviction of an Allied soldier for crimes committed during the Second World War to be concluded and finally decided.

⁷ ICTY, 25 June 1999, *The Prosecutor v. Zlatko Aleksovski*, No. IT-95-14/1-T, Paragraph 3 (Dissenting opinion of judge Rodrigues, presiding judge of the trial chamber. Accessible at <https://www.google.com/>

A similar assertion –

The state of war does not admit of acts of violence, save between the armed forces of belligerent States. Persons not forming part of a belligerent armed force should abstain from such acts. This rule implies a distinction between the individuals who compose the ‘armed force’ of a State and its other ‘ressortissants’. A definition of the term ‘armed force’ is, therefore, necessary. (ECHR, 17/5/2010, Case of Kononov v Latvia, Application No. 36376/04, p. 80),

proved a state of war even though war had not been officially declared, or a declaration of war had been continuously denied by an involved state, much like what the Russian Federation is doing today. The Russian Federation only acknowledges the state and conduct of a “Russian special military operation” in Ukraine.⁸

Following a declaration of a state of war, the Hague Conventions begin to apply as operational rules.⁹ Which TTP a military will employ, including in battle, seems a purely technical question. The United Nations implemented the Rules of Engagement (Boddens-Hosang, 2020) for operational use, providing guidelines on how and with which means to employ military force, based on a previously agreed political decision taking account of a legal analysis of what is explicitly allowed in a given situation from a legal perspective, and of a military component answering the question of the strategic, operational and tactical activities of armed forces or, in short, of the use of specifically defined TTP.

Since the national judicial systems of modern states have endorsed the rule of law, the states abide by international law. However, it is a state of war that actually reveals to what degree a national judiciary will follow international law in the actual implementation of law in nature and in the real world (the finality and enforceability of legal acts – judgments, decisions, orders etc.).

[url?client=internal-element-cse&cx=006629472474029871142:dxbermjettlq&q=https://www.icty.org/x/cases/aleksovski/tjug/en/ale-idojrod990625e.pdf&sa=U&ved=2ahUKEwj9nt7Nn-H_AhUng_OHHUyWDeMQFnoECAAQAg&usq=AOvVaw1g6au14cPUW-oVujzeN3KT](https://www.icty.org/x/cases/aleksovski/tjug/en/ale-idojrod990625e.pdf&sa=U&ved=2ahUKEwj9nt7Nn-H_AhUng_OHHUyWDeMQFnoECAAQAg&usq=AOvVaw1g6au14cPUW-oVujzeN3KT), 20. 5. 2023

⁸ Accessible at <https://tass.com/pressreview/1410663>, 22. 2. 2023. Special Military Operation – Demilitarization and Denazification of Ukraine. Accessible at <https://ria.ru/20220224/obyasnenie-1774869469.html>, 22. 2. 2023.

⁹ The Hague Conventions and Declarations since 1899.

Decisions of international courts and the point at which a war crime also constitutes a criminal offence

The ICTY was established to prosecute those responsible for serious violations of international humanitarian law in the territory of Yugoslavia. It should be stressed that for the purposes of this article the establishment of a tribunal does not in itself constitute a legal solution from the point of view of crime, criminal legislation, or the judiciary. The ICTY had an extremely difficult task as a full-blown war had engulfed parts of Europe (Yugoslavia). Further, given the political experience of refusing international recognition of the independence and sovereignty of newly established states, with a few exceptions, its chances of success were slim since international politics was not keen to recognise new states. To describe the factual situation, one must also highlight the complete military and diplomatic failure on the part of the international community to intervene in the form of international missions in Yugoslav territory.

Due to its extreme importance and an attempt to introduce new case-law with regard to war crimes, the decision needs to be stated: A similar development occurred at the ECHR: Kononov was acquitted at the first stage of the ECHR proceedings (by four votes against three).

In the light of the foregoing, the Court considers that the applicant could not reasonably have foreseen on 27 May 1944 that his acts amounted to a war crime under the jus in bello applicable at the time. There was, therefore, no plausible legal basis in international law on which to convict him of such an offence. Even supposing that the applicant has committed one or more offences under the general domestic law, their prosecution has long since become statute barred. Accordingly, domestic law could not serve as the basis for his conviction either (p. 148).¹⁰ There has consequently been a violation of Article 7 of the Convention (p. 149)¹¹

and it was the Grand Chamber of the ECHR which ruled (by 14 votes to 3) that there had been no violation of Article 7 of the European Convention on Human Rights (ECHR), as will be discussed below.

The key issue was not to determine whether a certain act in itself involved all the elements of crime in order for it to be treated, as early as in the pre-trial procedure, as a reasonable, evidence-based suspicion of the commission of a criminal offence, but to determine whether an act, despite its cruelty and tragedy, constituted a war crime at all. In the ECHR, “morals”

¹⁰ ECHR, 24 July 2008, *Case of Kononov v. Latvia*, Application No. 36376/04.

¹¹ ECHR, 24 July 2008, *Case of Kononov v. Latvia*, Application No. 36376/04.

is referred to in at least Articles 6, 8, 9, 10, 11 and, procedurally, in Article 21. Operationalising the definiteness of the “morals” through court judgments which address war crimes is, noting that court proceedings about war crimes are basically proceedings about states, extremely difficult and predictably complex. It is already clear that, considering the case law of Nuremberg, Tokyo, the ICTY and the ECHR, the acts being committed in Ukraine at the time of writing and which began on 24 February 2022 will require retaking the initiative to define and establish ‘anew’ what is a ‘war crime’ and what is ‘military self-defence’. From the current legal perspective, it is almost unbelievable that the ICTY had to define what an armed conflict was. The turning point definitely came when the ICTY adopted a decision in the Tadić case,¹² stating that “*an armed conflict exists whenever there is a resort to armed force between States*”. Thus, an explanation was introduced into international case law defining when a certain act constitutes an international armed conflict, and not just an exchange of missiles and threats that falls short of reaching the level of an armed conflict between two states, i.e., of the status of an “international conflict” and, hence, of criminal offences, let alone criminal offences that could be characterised as war crimes. This dilemma means it was necessary to resolve in advance the issue of how to achieve finality, enforceability and complete efficiency and effectiveness, not only of the ICTY, but of all pre-trial procedures. The ICTY resolved this in its judgment in the Blaškić case,¹³ underlining the “good old principle”, stating:

[W]henever [a State's] implementing legislation [of the International Tribunal's Statute] turns out to be in conflict with the spirit and the word of the Statute, a well-known principle of international law can be relied upon to prevent States from shielding behind their national law in order to evade international obligations.

The ICTY highlighted the facts which everyone was very familiar with, but which had not been effectively and efficiently implemented. Case law throughout history teaches us, as does the present war in Ukraine, that apparently nothing becomes self-evident, and that implementation of the rule of law, and of all legal norms generally, requires vigilance and consistency. From the point of view of war crimes, this is particularly important when people die¹⁴ because this is where international law and the national law of a state directly collide, each with their own interests, i.e., the interests

¹² ICTY, 2 October 1995, *The Prosecutor v. Dushko Tadić*, IT-94-I-A, Para. 70.

¹³ ICTY Statute, Article 29 and ICTY, 29 October 1997, *The Prosecutor v. Tihomir Blaškić*, Judgment 18 July 1997, IT-95-14-ARI08, Paras. 53 and 54.

¹⁴ ECHR, 20 November 2014, *Case of Jaloud v. The Netherlands*, Application No. 47708/08, p. 227

of the international community and the interests of the state. When a state of war ensues, these interests are all the more pronounced since in war, as a minimum, the existence of the national sovereignty of at least one of the belligerents, if not the actual, physical existence of a state, as well as its citizens and other residents, is at stake.

The key difference between a combatant and a mercenary from the viewpoint of judicial systems

A person must be granted the status of a prisoner of war in every case,¹⁵ unless evidence is immediately available which demonstrates the person cannot be a prisoner of war because they are immediately suspected or accused of a criminal offence, and are therefore not entitled to the rights and privileges of a prisoner of war.

The Russian Federation criminalised in advance members of organisations operating in the territory of Ukraine. These are the “Crimean Tatar Volunteer Battalion named after Noman Chelebidzhikhan” and the Ukrainian paramilitary nationalist association “Azov” (other names used: battalion “Azov”, regiment “Azov”).¹⁶ The purpose of the Russian Federation in Ukraine is identical to that in Syria since it is characteristic of their operations in the area of Syria, where Russia also criminalised certain organisations in advance with the aim of disregarding the status of combatants or prisoners of war in the event of their capture. The status of prisoner of war prevents the pre-trial or criminal interrogation of suspects of criminal acts, and the Russian Federation is clearly aware of this.

A similar issue was raised by the ECHR in the *Case of Georgia v. Russia*.¹⁷ It stressed the treatment of prisoners of war in accordance with Article 3 of the ECHR, and the fact that the treatment of prisoners of war is significantly different from the treatment of those suspected or accused of a criminal offence.

The Fourth Hague Convention of 18 October 1907 and its appendices define the humane treatment of prisoners of war.

Under the Third Geneva Convention of 1949, prisoners of war must not be subjected to pre-trial or criminal questioning, and cannot relinquish these rights. To sum up, the key difference between a prisoner of war and a suspect of a criminal offence is that: “Every prisoner of war, when questioned on the subject, is bound to give only his surname, first names and rank, date of birth, and army, regimental, personal or serial number, or failing this, equivalent

¹⁵ The Third Geneva Convention of 1949, Article 5, Paragraph 2.

¹⁶ Accessible at <http://www.fsb.ru/fsb/npd/terror.htm>, 20. 2. 2023.

¹⁷ ECHR, 21 January 2021, *Case of Georgia v. Russia*, Application No. 38263/08, p. 54.

information”.¹⁸ It is essentially about establishing a person’s status. In most democratic states, the rules applying to suspects and the accused are very similar, requiring the suspect or the accused to state, in addition to all their personal information, if they so wish, everything they know about certain events which they might be able to describe. In a nutshell, it is about establishing the factual state of a certain act, in this case, a criminal offence. This is a vital difference, which could be characterised by saying that questioning is not the same as information gathering. The Third Geneva Convention of 1949 and the Additional Protocol to the GC (Protocol I) of 8 June 1977, with both countries having been signatories, are essential for the purposes of this article. Under Additional Protocol I, the Third Geneva Convention defines who is a combatant and who a prisoner of war.

In determining the status of mercenaries, the matter becomes rather more complicated, not so much from the legal standpoint, but from the standpoint of the actual policies of states. To this end, the international community – the United Nations – has adopted two acts that are of note for this article. The first is the International Convention against the Recruitment, Use, Financing and Training of Mercenaries of 1998, which entered into force in 2001. The second is the Montreux Document of 2008.

Following Russia’s invasion of Ukraine on 24 February 2022, the seemingly higher level of civility was replaced by mere brute force, a capacity to possess and apply kinetic energy, and to wage industrial-scale war – a war in which the production and intellectual capacities of an entire country are being employed to provide assistance and support to wage that war efficiently and effectively. Therefore, in terms of the practical feasibility of law, we can only expect the enforcement of those legal provisions that are watched over, like the sword of Damocles, by a certain force that would be unleashed if international humanitarian law or court judgments were not enforced or implemented.

The war between the Russian Federation and Ukraine is an international armed conflict between two states. Protocol I thus applies when determining the status of combatants and prisoners of war, along with the general provisions of Common Article 3 of the GC of 1949.

Before directly operationalising the differences between a combatant and a mercenary, it must be noted that members of the opposing party to a conflict hold the status of opponent combatants in the very basis of international law (Hague Convention IV), provided that they are under a command that is responsible for its subordinates, have distinctive and recognisable emblems, carry arms openly, and conduct military operations in accordance with the laws and customs of war. Article 43 of Protocol I goes into greater

¹⁸ *Third Geneva Convention of 1949, Article 17.*

detail, mainly summing up the Hague Convention cited above. For the sake of operationalisation, however, the following provision in Article 43 of Protocol I is noteworthy: "The armed forces of a Party to a conflict consist of all organized armed forces ... which are under a command responsible to that Party for the conduct of its subordinates". The fundamental provision is that any armed force, even a paramilitary one, is part of the institutionalised armed forces of a state, in this case the armed forces of Ukraine or the Russian Federation. The modern judicial system no longer makes a complete distinction between regular military (armed) forces and paramilitary forces. This is because factual events on battlefields have shown that there is no difference between military and paramilitary forces in the organisational sense. While some might still think that paramilitary forces can "allow themselves a little more freedom" or, in short, less observance of *jus in bello*, this is not the case in practice. Paramilitary forces operate almost entirely under the orders of regular military forces. The remnants of such a mentality display a failure to grasp the essence of command responsibility.

In order for an individual to be characterised as a mercenary, they must meet the following criteria in Article 47 of Protocol I, which defines a mercenary as a person who:

is specially recruited locally or abroad in order to fight in an armed conflict; does, in fact, take a direct part in the hostilities; is motivated to take part in the hostilities essentially by the desire for private gain and, in fact, is promised, by or on behalf of a Party to the conflict, material compensation substantially in excess of that promised or paid to combatants of similar ranks and functions in the armed forces of that Party; is neither a national of a Party to the conflict nor a resident of territory controlled by a Party to the conflict; is not a member of the armed forces of a Party to the conflict; and has not been sent by a State which is not a Party to the conflict on official duty as a member of its armed forces.

The European Parliament has adopted a resolution on mercenaries,¹⁹ at the beginning listing a range of adopted European and other international legal acts, and stating the irrefutable fact that mercenaries or their companies are involved in military activities on the strategic, operational and tactical levels, and in wars and armed conflicts everywhere. Yet, out of concern and urging and genuinely good intentions nothing happens in reality, the matter was not operationalised; this is why the key fact needs to be stressed; under Article 47 of Protocol I, it is realistically impossible to establish all the

¹⁹ European Parliament Resolution of 25 November 2021 on the Human Rights Violations by Private Military and Security Companies, particularly the Wagner Group (2021/2982(RSP)).

conditions it defines, except for “allegiance to the armed forces of a belligerent state”. In the war in Ukraine, the other conditions are realistically indeterminable. This must be stressed in particular because on 23 October 2019 the Russian Federation suspended implementation of part of Protocol I.²⁰

Judicial systems will only be able to effectively and efficiently determine the distinction between a combatant and a mercenary in the war between Ukraine and the Russian Federation based on information about whether a combatant or a mercenary was officially a member of the armed forces of Ukraine or the Russian Federation.

The organisational position of a military unit from the perspective of criminal law and the concretisation of the Ukrainian Armed Forces

The organisational position of a military unit from the criminal law perspective is a fundamental issue that needs to provide an answer to the question of whether a specific armed unit is part of a state’s institutionalised armed forces.

The modern judicial system should strive to minimise the “legal vacuums or grey zones” which often arise with regard to mercenaries and prisoners of war. Judgments by the ECHR and the ICTY based on the Nuremberg and Tokyo Trials and Article 43 of Protocol I should be more than sufficient for providing a clear and unambiguous explanation of the status of armed forces. The question, however, is whether there is enough political will to do so (Ponte, 2021: 35–36, 86, 132).

The UAF include the ILTDU, which is part of the Territorial Defence of Ukraine. On 27 February 2022, the President of Ukraine urged foreigners to join the ILTDU.

For the judiciary, the key statement in the Ukrainian President’s appeal is this - According to the Regulation on Military Service in the Armed Forces of Ukraine by citizens of their countries and stateless persons approved by the Decree of the President of Ukraine # 248 of June 10, 2016, foreigners have the right to join the Armed Forces of Ukraine for military service under a Contract of a voluntary basis to be included in the Territorial Defense Forces of the Armed Forces of Ukraine.

From the perspective of criminal law, the crucial information is whether the military unit is embedded in the national institutionalised armed force of Ukraine.

²⁰ The Russian Federation decided to withdraw the declaration of the ratification of Additional Protocol I, Article 90, Paragraph 2, recognising the competence of the International Fact-Finding Commission.

In the ECHR case *Kononov v. Latvia*, the court stated the essence of the Lieber Code from 1863 in Items 63 and 64 concerning military necessity and destruction, including the execution of people as a last resort and, in relation to this article, in Item 67 concerning the differentiation between combatants and civilians. The ECHR referred to an act adopted in 1863, and since then, the basic rules of warfare, *jus in bello*, have not dramatically changed (Gillespie, 2013). Yet, what has changed is communication, and states' acceptance of responsibility. This fact was stressed by the ICTY many times, namely that a state is factually responsible for what its armed forces do. While the ICTY did not rule on state responsibility, it was the state that legally and legitimately appointed military commanders to command duties in order for them to do what they did. Further, the state could have removed such persons from command duties if it had wanted to, instead of only seemingly trying to prevent irregularities.²¹

Due to the position of the ILTDU within the UAF, this fact should be considered in any case entering a pre-trial procedure in the Russian Federation, therefore treating any captured aliens or stateless persons who are officially members of the ILTDU as prisoners of war. The Russian Federation should not initiate pre-trial procedures based solely on the fact that such persons are members of the unit in question. The consequences of pre-trial proceedings are reflected in the 'power' of the state since under the pretext of pre-trial proceedings they can exercise all powers of investigative bodies for the purpose of detecting criminal offences. The purposes of detecting criminal acts are not only the purposes that Western society imagines. In the case of Russia, the matter is especially urgent, as described by Parrot (2015); at the same time, the Council of Europe and the ECHR have already invested a great deal of effort and resources in improving the Russian pre-trial procedure situation. As already mentioned, the Russian Federation is not currently a member of the Council of Europe, which means the international community's task to create conditions in which the Russian Federation will also be able to respect the provisions of international law is all the greater. If the Russian Federation stops imposing death sentences through its proxy courts, it will be a step in the right direction.

The purpose of the immediate differentiation and determination of the status of combatant – the European Convention on Human Rights

Article 7 of the ECHR stipulates that there is "no punishment without law". The ECHR's judgments are mainly linked to certain rights and

²¹ ICTY, 30 January 2005, *Prosecutor v. Popović, Beara, Nikolić, Miletić, Pandurević*, IT-05-88-a, Para. 1929 and 1931.

obligations of plaintiffs and defendants, and some directly decide on life and death.²²

If a combatant who is a member of the official, regular national armed forces actively participates in these armed forces and does not meet the criteria to be designated a civilian, non-combatant, spy or mercenary, they must immediately be granted the status of a combatant.

The purpose of Article 7 of the ECHR in times of war is not merely *nulla poena sine lege*; it decides on life and death. Wars fought on European soil include two world wars, wars in the territory of Yugoslavia in the 1990s, and now the war in Ukraine. It has become a tradition for belligerents to deny combatants of the opposing party the right to be awarded the status of combatants under international law.

Even in the 21st century, the ECHR is still ruling such issues which took place approximately seventy years ago – ECHR noted that the USSR did not regard partisans as having the status of combatants or prisoners of war and did not accord to them the international guarantees related to such status ... World War II saw the emergence of partisan movements which had all the characteristics of an armed force. Both the German and the Russian side in World War II refused to grant the status of combatants and armed forces to the partisan armies, characterizing most of their members as “bandits”, prosecuting them as criminal offenders, and not treating them as prisoners of war. Author’s remark: “The current rhetoric by the Russian Federation contains the same terms with regard to the war in Ukraine as stated in Item 18 of the judgment: Bandits and the nationalist underground should be eradicated.”²³

The punishment for participating in a “bandit” group was usually a quick court-martial and the summary execution of capital punishment. The summary carrying out of capital punishment represents the biggest difference in the implementation of Article 7 of the ECHR in peacetime and in war.

Article 7 of the ECHR leaves no place for ambiguity in its “decisions should not be made retroactively” provision.

The judgments of international courts and the ECHR judgments referred to in this article prove that it is only a matter of time before a war crime receives an epilogue in court. This collective memory cannot be erased or even forgotten, meaning that although a committed war crime or some other crime might not get an epilogue in court, it will never sink into collective social oblivion.²⁴

²² ECHR, 23 August 2016, *Case of F.J. K. and others v. Sweden*, Application No. 59166/12.

²³ ECHR, 20 October 2015, *Case of Vasiliauskas v. Lithuania*, Application No. 35343/05, Para. 26, 63, 134.

²⁴ ECHR, 19 September 2008, *Case of Korbely v. Hungary*, Application No. 9174/02, Section: 1 – A and B.

The final sentence for crimes during the Second World War was handed down by a German court at the end of December 2022,²⁵ which only confirms that war crime verdicts are not the same as other criminal cases, and that sentencing people who should have the status of prisoners of war to death is a very serious matter.

Conclusions and a proposal for international action with respect to events in Ukraine since 24 February 2022

To conclude, a summary is given of the stated facts and an effective and efficient solution not only to dilemmas, but also to temptations, which are documented as having occurred in both world wars and in all wars on European soil up to the current war in Ukraine is proposed: whether to respect and follow international humanitarian law and act in accordance with this law, or to be calculating and rely on Europe's historical political indecisiveness and weakness (Rapport, 2016).

First, the nature of the armed conflict must be established, primarily to determine whether it constitutes a war and whether it is an armed conflict of an international or non-international nature. For a state of war, it is sufficient for one party to experience events arising from the TTP employed by another party as an act of war or as events of war. A declaration of war is a political act, not a military or even a legal decision.

Second, it will need to be established whether the ILTDU is part of the armed forces of Ukraine or not. We cannot ignore the fact that in recent times we have had many negative experiences with international private militaries or security services performing various tasks and demonstrably committing major criminal offences.

The status of an armed force creates the basis of the third issue, which is the status of members of the ILTDU; this will have to be established. A partial answer to this question will already be provided by determining whether the legion is part of the armed forces of Ukraine or not. Determining the intention and motive of human action is extremely diverse, but we must agree, in addition to international acts (the Montreux Document of 2008 and the UN mercenary convention of 2001), on when an "apparent combatant" becomes a "mercenary", and on the fact that the simplest way to determine intention and motive is to 'follow the money', i.e., to determine the payments, benefits and other advantages received by an alien or a stateless person as a member of the ILTDU. These payments, benefits and other advantages should

²⁵ "German court convicts 97-year-old ex-secretary at Nazi camp", *Toronto Star* 20 Dec. 2022. Accessible at <https://www.thestar.com/news/world/europe/2022/12/20/german-court-to-deliver-verdict-on-ex-secretary-at-nazi-camp.html>, 20. 3. 2023.

not deviate from the payments, benefits and other advantages received and enjoyed by any Ukrainian national who is a member of the ILTDU. However, the intention of the members of the Ukrainian legion will have to be established alongside answering the oft-ignored question of whether an alien or a non-stateless person is forbidden, by the law of their own state, from actively participating abroad as a member of armed forces which are not the armed forces of their own state. Democratic states should adopt a position, also based also on this article, regarding whether the participation of aliens in the ILTDU violates international law and, more importantly, whether this is in line with the national legislation of the democratic states.

In the fourth and final point, the direction of the operationalisation of procedures aimed at proving the above will need to be indicated. This is mostly a political decision, and less a technical one. Politicians will need to decide whether to establish an *ad hoc* special tribunal such as the ICTY, or whether to refer the issues to the ICC – CPI or the International Court of Justice (ICJ); it is also possible that individual members of the European Union will devise solutions within their own judicial procedures, as recently occurred in Germany²⁶, to hold court proceedings themselves based on the universal principle of the prosecutability of criminal offences.

As mentioned, there has not much academic writing on the topics covered by this article and the article has thus mostly featured the judgments of international courts. The article may therefore be seen as an academic contribution and opening up a completely new academic field that moves from the general (international law, on whose basis constitutions and laws are adopted) to the concrete (judgments of courts) in the most difficult human situation: war. The death sentences pronounced at the beginning of this article are the most concrete act supposed to have a basis in a general theory. Operationalisation of this theory would mean the actual carrying out of the death penalty.

BIBLIOGRAPHY

- Belo, Dani (2020): Conflict in the Absence of War: A Comparative Analysis of China and Russia's Engagement in Gray Zone Conflicts. *Canadian Foreign Policy Journal* 26 (1): 73–91.
- Boddens-Hosang, Hans J. F. R. (2020): Rules of Engagement and the International Law of Military Operations. Oxford University Press.
- Byrne, Iain and Stuart Weir (2004): Democratic Audit: Executive Democracy in War and Peace. *Parliamentary Affairs* 57 (2): 453–468.

²⁶ In 2022, a court in Koblenz, Germany, sentenced a 58-year-old Syrian national, Anwar R., to life imprisonment for crimes in Syria. The German court tried on the basis of universal jurisdiction: "Weltrechtsprinzip erlaubt die weltweite Verfolgung von Straftaten". Accessible at <https://olgko.justiz.rlp.de/de/startseite/detail/news/News/detail/lebenslange-haft-ua-wegen-verbrechens-gegen-die-menschlichkeit-und-wegen-mordes-urteil-gegen-ein-1/>, 19. 3. 2023.

- Carment, David, Milana Nikolko and Dani Belo (2018): *Ukraine's Grey-Zone Conflict: What Lies Ahead?* Canadian Global Affairs Institute.
- Carment, David, Milana Nikolko and Dani Belo (2019): *Gray Zone Mediation in the Ukraine Crisis: Comparing Crimea and Donbas*. Research Handbook on Mediating International Crises, 124–140. Edward Elgar Publishing.
- Esgain, Albert J. and Waldemar A. Solf (1963): *The Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War 1949: Its Principles, Innovations, and Deficiencies*. North Carolina Law Review 41 (3).
- Fallah, Katherine (2006): *Corporate Actors: The Legal Status of Mercenaries in Armed Conflict*. International Review of the Red Cross 88.863: 599–611.
- Freitas, Pacheco and Augusto Jose (2019): *La relación entre el principio de legalidad en derecho penal internacional y la tipificación internacional de los crímenes de lesa humanidad: una perspectiva histórica*. Agenda Internacional, A o XXVI N° (37): 183–209.
- Gillespie, Alexander (2013): *The Causes of War: Volume I: 3000 BCE to 1000 CE*. Bloomsbury Publishing.
- Hillmer, Norman and Philippe Lagassé (2016): *Parliament Will Decide: An Interplay of Politics and Principle*. International Journal 71 (2): 328–337.
- Lohr, Eric (2003): *Nationalizing the Russian Empire: The Campaign Against Enemy Aliens During World War I*. Harvard University Press.
- Parrott, Lindsay (2015): *Tools of Persuasion: The Efforts of the Council of Europe and the European Court of Human Rights to Reform the Russian Pre-Trial Detention System*. Post-Soviet Affairs 31 (2): 136–175.
- Pepinsky, Harold E. (1973): *The People v. the Principle of Legality in the People's Republic of China*. Journal of Criminal Justice 1 (1): 51–60.
- Ponte, Carla (2021): *Ich bin keine Heldin: Mein langer Kampf für Gerechtigkeit*. Westend Verlag.
- Rapport, M. (2016): *Alliances and Treaties: Cooperation and Exchange in War and Peace*, European History Online (EGO): Mainz: Leibniz Institute of European History (IEG).
- Russett, B. (1995): *Processes of Dyadic Choice for War and Peace*. World Politics 47 (2): 268–282.
- Simpson, Gerry (2000): *The Situation on the International Legal Theory Front: The Power of Rules and the Rule of Power*. European Journal of International Law 11 (2): 439–464.
- Sullivan, John P. (2002): *Terrorism, Crime and Private Armies*. Low Intensity Conflict and Law Enforcement 11 (2–3): 239–253.
- Torroja, Helena (2006): *Accountability for Crimes against International Law in Canada: an Overview and a Comparison with UK Practices: British and Canadian Perspectives on International Law*. Nijhoff, Hague: Brill.
- Wheeler, Nicholas J. (2001): *Humanitarian Intervention After Kosovo: Emergent Norm, Moral Duty or the Coming Anarchy?* International Affairs 77 (1): 113–128.
- Wolfe, George V. (1951): *British Nationality. Including Citizenship of the United Kingdom and Colonies and the Status of Aliens*. Clive Parry London: Stevens and Sons, 1951: xix, 216. Appendices. Index. 30 s. American Journal of International Law 45 (4): 818–819.

SOURCES

Carment, David and Dani Belo (2022): Let's Stop Pretending Canada Isn't at War in Ukraine.

Policy options, 18 March. Accessible at <https://policyoptions.irpp.org/magazines/lets-stop-pretending-canada-isnt-at-war-in-ukraine/>, 20. 2. 2023.

Monika KALIN GOLOB: ON STYLISTICS AND ITS MEANING: LINGUISTIC DISCIPLINE IN 21ST CENTURY SOCIETY

Teorija in praksa, Ljubljana 2023, Vol. LX, No. 2, pp. 203–220

Through analysis of the books on stylistics written in the English, German, Czech, Slovak and Croatian languages, we describe the development of stylistics, its predecessors, independence from literary science, and the contemporary situation. We focus on Slovenian linguistic stylistics based on an analysis and review of entries including keyword stylistics in the Slovenian bibliographic catalogue Cobiss+. By reviewing and analysing the stylistic publications of Tomo Korošec, who devoted the largest part of his research to media stylistics, we substantiate his contribution to Slovenian theoretical stylistics. The main finding of our comprehensive analysis is that stylistic research in Slovenia has been intense since the 1960s, that an important part of this research relates to the work of Tomo Korošec and that, alongside theoretical stylistics, it is important to include school stylistics as part of general education on all levels.

Keywords: linguistic stylistics, history of stylistics, media stylistics, journalism stylistic, stylistic of advertising, linguistic education, rhetoric

Erika KRŽIŠNIK: SOME COMMON, DANGEROUS AND PROBLEMATIC FEATURES OF THE USE OF PHRASEOLOGY IN MEDIA TEXTS

Teorija in praksa, Ljubljana 2023, Vol. LX, No. 2, pp. 221–236

The article presents the use of phraseological units (PUs) in texts about the 2022 Slovenian presidential elections published in three magazines and partly on three web portals. The data are compared with existing data on phraseology in journalistic texts generally. Common characteristics are presented according to the text type, distribution and use of phraseological modifications. The connotation of PUs that reveals the writer's temperament or intention proves to be dangerous. If this connotation is absent, the rational control of expression is revealed. These characteristics of PUs pose a problem when a linguist wants to determine the status and function of a PU.

Keywords: Phraseology, phraseme, phraseological modification, modification, journalistic text

Tina LENGAR VEROVNIK: INTERROGATIVE ADDRESSES AND OTHER TEXT FORMATION STRATEGIES IN INTERVIEWS ON THE RADIO AND IN PODCASTS: A MEANS OF GENRE OR A SIGN OF CONVERSATIONALISATION?

Teorija in praksa, Ljubljana 2023, Vol. LX, No. 2, pp. 237–252

The article analyses the frequency of interview addresses, as typologically defined by Korošec (1998), in four radio interviews and four interview podcasts featuring the same guests. In addition, some other textual strategies, such as supporting signals and role reversals, are analysed. The journalistic interview is a highly institutionalised form of one-way dialogue, which has indeed been proven in radio interviews to a considerable extent. In podcasts, however, due to the different production and listening practices, speech usually displays more characteristics of everyday discourse, as was displayed in the choices of interview addresses and other textual strategies in the analysed podcasts.

Keywords: interview, interview address, radio, podcast, everyday speech

Boštjan UDOVIČ: »RISE O RISE, MY POOR NATION, TRAMPLED IN THE DUST TO THIS VERY DAY (LE VSTANI, VBÔRNI NÁROD MOJ, DO DÁNES V PRAH TEPTÁN)«: ON THE FORMATION OF DIPLOMATIC TERMINOLOGY IN SLOVENIA, AND ITS PUZZLES

Teorija in praksa, Ljubljana 2023, Vol. LX, No. 2, pp. 253–268

The article presents the starting points for forming the language of diplomacy as expert language. It focuses on the question of the development of diplomatic language in Slovenia, its characteristics as well as the challenges that emerge in its formation. The author presents the meaning of the formation of terms in diplomacy in the Slovenian language, which not only enrich and create the expert diplomatic language, but also determine the degree of linguistic authenticity and statesmanship in Slovenia. The key finding of the article is that two steps are required for the development of expert diplomatic language. First, the state (i.e., the competent ministries, the Assembly, the president of the Republic etc.) should become aware that the diplomatic language in Slovenia has been relatively overlooked and is due special attention. Second, establishment of a working group is required which would connect different state actors with the aim of forming a modern linguistic corpus of terms of expert diplomatic language that would not only enrich the expert language of diplomacy and its everyday use among its practitioners, but also position the language of diplomacy among the state-building components.

Keywords: diplomacy, language, Slovenia, word formation, terminological agreement

Andreja Žele: PARTICLES: DICTIONARY DESCRIPTION OF THEIR
PRAGMATIC POWER OR ROLE IN COMMUNICATION

Teorija in praksa, Ljubljana 2023, Vol. LX, No. 2, pp. 269–280

The particle still remains a challenge for linguists given that its meaning is determined each time it is used in a specific text. From a propositionality aspect, particles are a kind of communication by an author, including their mood; from a functional point of view, particle use can be either primarily in modal (interpersonal) or connecting (text) roles. It was particularly this communicative-pragmatic perspective, which includes the speaker or author in the system of dictionary explanations, accompanied by definitions of particles as part of speech, that featured among the many other reflections on language that occupied Prof. T. Korošec. The article therefore describes how the presentation of particles and particle use is solved in the new explanatory dictionary of standard literary Slovenian. The most comprehensive and functional semantic-circumstantial evaluation of particles can be found in lexical representation.

Keywords: particles, particle use/role, modality, text, dictionary

336

Tadeja ROZMAN: RESPONSIBLY WITH LANGUAGE – THE SOCIAL ROLE
OF A LINGUISTIC-POLITICAL PORTAL

Teorija in praksa, Ljubljana 2023, Vol. LX, No. 2, pp. 281–294

The article presents the functioning of the Jezikovna Slovenija web portal and the motivation for its creation. It evaluates the content of the portal in terms of designing and promoting the language policy of the Republic of Slovenia and informing professionals and the general public about the linguistic situation. The article presents in more detail the Language Policy Advisory Corner established on the portal and evaluates its role in understanding language rights and obligations, as well as efforts to promote a tolerant multilingual society.

Keywords: language policy, web portal, language policy advice corner, language rights and responsibilities

Sabrina P. RAMET: SPINOZA, LIBERALIZEM IN “LETNIK 1632”

Teorija in praksa, Ljubljana 2023, let. LX, št. 2, str. 295–315

Spinoza, Pufendorf in Locke so vsi zagovarjali svobodo misli (vključno s svobodo religije) in govora; tem trem mislecem gre zahvala za osnivanje temeljnih načel liberalne tradicije. Zlasti Spinoza je bil prvi pisec v

modernem času, ki je artikuliral sistematični zagovor demokracije. Verjel je, da mora država spodbujati dobrobit svojih državljanov in jim zagotavljati kar največ svobode. Čeprav je pravico enačil z močjo, je tudi zagovarjal spoštovanje moralnega zakona in poudarjal pomen dobre do drugih.

Ključni pojmi: Spinoza, Pufendorf, Locke, svoboda religije, svoboda misli, liberalizem

Gregor POTOČNIK: STATUS TUJIH BORCEV V OBOROŽENIH SILAH UKRAJINE V KONTEKSTU MEDNARODNE SODNE REALNOSTI
Teorija in praksa, Ljubljana 2023, let. LX, št. 2, str. 316–333

Odločitev Sveta Evrope o prekinitvi članstva Ruske federacije v Svetu Evrope s 16. marcem 2022 postavlja tujce, ki aktivno sodelujejo v vojni v Ukrajini kot del ukrajinskih oboroženih sil, v popolnoma nepredvidljiv položaj pravne varnosti. Strokovna literatura in sodna praksa Evropskega sodišča za človekove pravice na področju pravnega statusa tujih borcev sta omejeni, Mednarodno kazensko sodišče pa tudi nima pravnomočno zaključenih zadev na to temo. Članek obravnava načela iz sodnih praks in predvsem načelo zakonitosti v zvezi s tujci in njihovo aktivno udeležbo v oboroženih silah Ukrajine. To vprašanje je postalo osrednje, saj lahko Ruska federacija tem osebam podeli status vojnega ujetnika v skladu s Tretjo ženevsko konvencijo, ki se nanaša na Protokol I, ali pa jih opredeli za storilce kaznivih dejanj ali teroriste.

Ključni pojmi: tujci, borci, plačanci, vojni ujetniki, vojna, oboroženi spopad, teroristi

Teorija in praksa sprejema v presojo za objavo izvirna znanstvena besedila, ki še niso bila objavljena drugje ali niso v recenzentskem postopku pri kateri drugi znanstveni reviji oziroma monografiji. Objava članka ali knjižne recenzije v Teoriji in praksi je brezplačna.

Besedilo pošljite na elektronski naslov teorija.praksa@fdv.uni-lj.si. Besedilo naj bo v formatu A4 z 1,5-vrstičnim razmikom, tip črk Times New Roman, velikost 12, obojestransko poravnano, z robovi 2,5 cm. Vse strani besedila morajo biti zaporedno oštevilčene. Ime in priimek avtorice/avtorja naj bo izpisano na posebni naslovni strani pod naslovom prispevka, skupaj s strokovnim nazivom in trenutno zaposlitvijo, s polnim naslovom, telefonsko številko in naslovom elektronske pošte. Priimek avtorice oziroma avtorja naj bo izpisan z velikimi tiskanimi črkami. Prva oziroma začetna stran besedila naj vsebuje le naslov besedila in povzetek besedila. Besedilo mora spremljati izjava avtorice oziroma avtorja, da besedilo še ni bilo objavljeno oziroma ni v pripravi za tisk pri kateri drugi znanstveni reviji ali monografiji. Avtorica/avtor naj v izjavi navede svoj predlog uvrstitve besedila v skladu s tipologijo dokumentov/del (izvirni, pregledni članek ali knjižna recenzija) za vodenje bibliografij v sistemu COBISS. O končni uvrstitvi odloča uredništvo revije.

338

ČLANKI

Znanstveni članki v slovenskem ali angleškem jeziku naj ne presegajo 6.500 besed. V kolikor želi avtorica oziroma avtor objaviti daljše besedilo, naj se o tem predhodno posvetuje z glavnim urednikom. Članek naj bo opremljen s povzetkom v slovenskem in angleškem jeziku v obsegu do 100 besed. Povzetek naj vsebuje natančno opredelitev teme besedila, metodo argumentacije in zaključke. Avtorica/avtor naj navede tudi do sedem ključnih pojmov, tako v slovenskem kakor tudi v angleškem jeziku. Naslovi morajo biti jasni in povedni. Glavni naslov, izpisan s krepkimi velikimi tiskanimi črkami, ne sme presegati dolžine 100 znakov. Besedila, daljša od 1.500 besed, morajo vsebovati podnaslove, ki so lahko največ dvonivojski. Podnaslovi druge ravni naj bodo tiskani poševno.

Tabele, grafi in slike morajo biti izdelani kot priloge (in ne vključeni v besedilo) z jasnimi naslovi, pri čemer naj avtorica/avtor uporabi velike tiskane črke v poševnem tisku; biti morajo zaporedno oštevilčeni (Slika 1: NASLOV SLIKE, Graf 2: NASLOV GRAFA, Tabela 3: NASLOV TABELE). Vsaka tabela in slika mora biti izpisana na posebnem listu papirja. V besedilu naj bo okvirno označeno mesto, kamor sodi. Avtorica/avtor naj pri vsaki tabeli, grafu in sliki opredeli, koliko prostora zavzema v besedilu. Tabele, grafe in slike naj avtorica/avtor šteje v obseg besedila bodisi kot 250 besed (pol strani) ali 500 besed (celotna stran). Pod tabelami in grafi je potrebno navesti vir. Navedba vira naj se zaključuje s piko. Uporabljajte orodje za oblikovanje tabel v programu Word.

Tabela 1: UČINEK ODBOROV

Regulativni učinek	Mešani učinek	Distribucijski učinek
BUDG, TRAN, IMCO,	ECON, ENVI, ITRE, LIBE	EMPL, AGRI, PECH, REGI
JURI, AFET, DEVE, INTA	JURI, AFET, DEVE, INTA	JURI, AFET, DEVE, INTA

Vir: Yordanova, 2009: 256.

Opombe morajo biti v besedilu jasno označene z zaporednimi številkami od začetka do konca, napisane na ustreznem mestu v besedilu in po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom. Število in dolžina opomb naj bo omejena. Opomba o avtorici/avtorju in morebitna zahvala naj vključujeta informacije o organizacijski pripadnosti avtorice/avtorja, ki so relevantne za obravnavano problematiko v besedilu, ter o finančnih in drugih pomočeh pri pripravi besedila.

Dobesedni navedki, ki so dolgi tri ali več vrstic, naj bodo postavljeni v poseben odstavek, robovi odstavka naj bodo obojestransko zamaknjeni, besedilo naj bo v poševnem tisku in brez narekovajev.

Če so gibanja za pravice vložila svoja telesa v aktivizem in mobiliziranje novih oblik diskurza, da bi tako omajala njihovo marginalizacijo in zatiranje, so filozofske in teoretske kritike kartezijanstva na novo pretehtale subjekt in ga opredelile kot hkrati razsrediščenega (ki v sebi ni v celoti koherenten) In utelešenega (ne čisti "kogito"). (Jones, 2002: 239)

RECENZIJE KNJIG

TIP sprejema v objavo recenzije domačih in tujih znanstvenih del, ki niso starejša od dveh let. Recenzija naj ne bo daljša od 1.500 besed. V recenziji naj se avtorica/avtor dosledno izogiba navajanju literature in virov. Recenzija naj ne vsebuje naslova ali podnaslovov. Na začetku recenzije naj navede podatke o sebi in recenzirani knjigi v spodaj navedeni obliki:

Ime PRIIMEK

Institucionalna pripadnost

Ime in priimek avtorja knjige

Naslov knjige: podnaslov

Založnik, Kraj letnica objave, število strani, cena (ISBN številka)

Janez NOVAK

Fakulteta za družbene vede, UL

Eviatar Zerubavel

Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past

The University of Chicago Press, Chicago in London 2003, 184 str., 25.00 \$
(ISBN 0-226-98152-5)

NAVAJANJE

Osnovna oblika reference v besedilu je (Novak, 1994). Za navajanje strani naj avtorica oziroma avtor uporablja naslednjo obliko navajanja: (Novak, 1994: 27–29). Če sta avtorja reference dva, naj avtorica oziroma avtor navede oba: (Novak in Kosec, 2007). Če je avtorjev reference več, naj se v tekstu uporablja naslednja oblika navajanja: (Novak et al., 1994: 27), v seznamu LITERATURE pa naj se navedejo vsi avtorji. Če avtorica oziroma avtor besedila ne uporablja prve izdaje knjige, naj pri navajanju zabeleži tudi letnico prve izdaje: (Novak, 1953/1994: 7). Več referenc hkrati naj avtorica oziroma avtor loči s podpičjem: (Novak, 1994: 7; Kosec, 1998: 3–4; 2005: 58). Pri navajanju večjega števila referenc enega avtorja, objavljenih v istem letu, naj avtorica oziroma avtor reference med seboj loči s črkami a, b, c itd.: (Novak, 1994a: 27–29; Novak, 1994b: 1), in sicer v zaporedju, v kakršnem se prvič pojavijo v besedilu.

Seznam referenc sodi na konec besedila in naj ima podnaslov LITERATURA. V seznam referenc naj avtorica oziroma avtor vključi vso uporabljeno literaturo. Morebitne vire naj navede za seznamom referenc, in sicer s podnaslovom VIRI. Seznam referenc mora biti urejen po abecednem redu priimkov avtorjev referenc ter v primeru istega avtorja po časovnem zaporedju izdaj.

Knjige

Priimek, ime (letnica izdaje knjige): Naslov knjige: Podnaslov. Kraj: Založba. Geertz, Clifford (1980): *Negara: The Theatre State in Nineteenth Century Bali*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Zborniki

Priimek, Ime (ur.) (letnica izdaje knjige): Naslov knjige: Podnaslov. Kraj: Založba.

Featherstone, Mike (ur.) in Mike Hepworth (ur.) (1991): *The Body: Social Process and Cultural Theory*. London: SAGE Publications.

Samostojni sestavek ali poglavje v monografiji

Priimek, Ime (letnica izdaje monografije): Naslov prispevka v zborniku. V: Ime Priimek urednika (ur.), Naslov zbornika, strani prispevka. Kraj: Založba. Palan, Ronen (1999): *Global Governance and Social Closure or Who is to Governed in an Era of Global Governance?* V: Martin Hewson (ur.) in Timothy J. Sinclair (ur.), *Approaches to Global Governance Theory*, 55–72. Albany: State University New York Press.

Članki

Priimek, Ime (letnica izida članka): Naslov članka. Ime revije letnik (števila): strani.

Bachrach, Peter in Morton S. Baratz (1963): *Decisions and Nondecisions: An Analytical Framework*. *American Political Science Review* 57 (3): 632–42.

Svetovni splet (WWW)

Priimek, Ime (letnica): Naslov. Dostopno prek Internetni naslov, datum dostopa.

Deluze, Gilles (1978): Spinoza. Dostopno prek <http://www.imaginet.fr/deluze/TXT/420178.html>, 10. 1. 2001.

Viri

Avtorica/avtor je sam odgovoren za spoštovanje materialnih in moralnih avtorskih pravic, povezanih z uporabo podatkov, datotek, reprodukcij in del (v nadaljevanju vir) drugih fizičnih in pravnih oseb v njegovem članku. Avtorstvo vira, ki ga avtorica oziroma avtor uporablja v članku in ki ni plod njegovega raziskovalnega dela, mora biti jasno razvidno v obliki ustreznega navajanja vira v seznamu VIROV in v navajanju vira v besedilu članka.

Avtorica oziroma avtor naj smiselno navede čim več podatkov o viru, kot so na primer avtor vira, mesto oziroma institucija, v kateri se vir nahaja, naslov, ime ali opis vira, evidenčna številka vira, naslov spletne strani, kraj in leto nastanka vira in podobno. Pri tem je smiselnost navajanja opredeljena kot zmožnost sledenja viru oziroma zmožnost intersubjektivne preverljivosti uporabljenega vira. Avtorica oziroma avtor naj navede tudi datum, ko je bil vir pridobljen, če gre za elektronski vir.

Priimek, Ime (letnica nastanka vira): Naslov/nosilec vira. Mesto hranjenja vira. Dostopno prek Internetni naslov, datum dostopa.

Koprivec, Daša (2005–2008): Avdio kasete. Kustodiat za slovenske izseleljence in zamejce SEM. Dostopno prek <http://www.imaginet.fr/deluze/TXT/420178.html>, 10. 1. 2010.

ali

Luthar, Breda, Samo Kropivnik, Tanja Oblak, Blanka Tivadar, Mirjana Ule, Slavko Kurdija in Samo Uhan (2006): Življenjski stili v medijski družbi 2001. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov.

Če gre za vir iz zasebnega arhiva avtorja članka, kakega drugega raziskovalca ali posameznika, naj bo to jasno navedeno. Navajanje identitete lastnika vira iz zasebnega arhiva je zaželeno, vendar ne nujno, kadar gre za zaščito njegovih materialnih pravic ali varovanje njegove osebne identitete.

Priimek, Ime morebitnega avtorja (morebitna letnica nastanka vira): Ime ali opis vira/arhivska številka. Mesto hranjenja vira. Zasebni arhiv.

Zbirka navijaških šalov. Avtoštoparski muzej, Kanal ob Soči. Zasebni arhiv Mirana Ipavca.

ali

Zbirka pisem Janeza Novaka. 1953–1989. Privatni arhiv.

Avtorica oziroma avtor naj v primeru znanega avtorja in leta nastanka vira

uporabi enako določilo o navajanju v besedilu članka, kot je to v primeru navajanja članka, prispevka v monografiji ali monografije. Kadar avtor in leto nastanka vira nista znana, naj avtorica oziroma avtor v besedilu članka smiselno uporabi naslov, ime ali opis vira. V primeru, da so naslov, ime ali opis vira daljši od petih besed, naj avtorica oziroma avtor pri navajanju vira smiselno uporabi začetne besede iz naslova, imena ali opisa vira tako, da bo nedvoumno razpoznavno, kateri v seznamu literature navedeni vir navaja.

(Poročilo o delu državnega zbora, 2000)
ali

(Zbirka navijaških šalov)

Glede ostalih dodatnih oblik navajanja uporabljene literature ali virov naj se avtorica oziroma avtor obrne na uredništvo TIP.

RECENZENTSKI POSTOPEK

Uredništvo TIP uporablja za vse vrste člankov in za knjižne eseje obojestransko anonimni recenzentski postopek. Članke in knjižne eseje recenzirata vsaj dva recenzenta. Postopek recenziranja, od oddaje besedila do seznanitve avtorice/avtorja z recenzentskimi mnenji, traja dva meseca. Uredništvo TIP lahko brez zunanjega recenziranja zavrne objavo besedila, če ugotovi, da avtorica oziroma avtor besedila ni pripravil v skladu z zgoraj navedenimi navodili, ali pa če oceni, da besedilo ne sodi na znanstveno področje, ki ga revija pokriva.

Uredništvo ima pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo merilom knjižne slovenščine (ali angleščine, če je članek oddan v angleščini; upošteva se British English) ne sprejme v recenzentski postopek. Stroški obveznega lektoriranja angleških besedil se avtorjem zaračunavajo po predhodnem dogovoru.

Avtorica/avtor ima od trenutka, ko je seznanjen z recenzentskimi mnenji, tri tedne časa, da v besedilo vnese popravke in popravljeno besedilo vrne v uredništvo TIP. V primeru, ko recenzenti zahtevajo temeljitejše popravke, se popravljeno besedilo ponovno vrne recenzentu v presojo. Avtorica/avtor naj popravljeno besedilo priloži poseben obrazec "avtorjevo poročilo", ki ga dobi skupaj z recenzijama besedila, v katerem naj obrazloži, katere dele besedila je popravil in kako. Če avtorica/avtor oziroma avtor meni, da so pripombe recenzenta neutemeljene, pomanjkljive ali kakorkoli nerazumljive, naj neupoštevanje recenzentskih pripomb pojasni in utemelji v posebnem poročilu glavnemu uredniku.

Avtorica/avtor in soavtorji ob objavi dobijo po en brezplačen izvod številke revije, v kateri je bil objavljen njihov prispevek. Vsak dodaten izvod stane 10 evrov (plus poštnina). Na zahtevo lahko avtorici/avtorju pošljemo brezplačen izvod njegove objave v formatu pdf.

Avtorica/avtor prenese materiale avtorske pravice za objavljeni prispevek na izdajatelja revije.

ETIKA OBJAVLJANJA

Revija Teorija in praksa upošteva Pravila o ravnanju Odbora za etiko objavljanja Committee on Publication Ethics (COPE Code of Conduct guidelines in zahteve za recenzirane revije, ki jih je oblikovala založba Elsevier Publishing House (skladno z mednarodnimi pravili založniške etike za znanstvene publikacije).

Revija Teorija in praksa je te politike in postopke sprejela z namenom podpreti urednike, recenzente in avtorje pri izpolnjevanju njihovih etičnih dolžnosti skladno s temi smernicami. Od avtorjev, recenzentov in urednikov se pričakuje, da upoštevajo smernice dobre prakse glede etičnega ravnanja, kot jih določajo te politike in postopki.

Submitted texts should not be previously published or the subject of a peer-review procedure for another journal or book/monograph. The publishing of an article or a book review in *Teorija in praksa* is free of charge.

Texts should be sent to the e-mail address: teorija.praksa@fdv.uni-lj.si. A text should be in A4 format with 1.5 spacing, Times New Roman of 12-point font size, and the centre aligned with 2.5 cm margins. All pages of the text should be numbered consecutively. The first and last name of the author/s should be placed on a separate cover sheet showing the title of the article, along with their academic title and current employment, full postal address, telephone number and e-mail address. The last name of the author/s should be printed in uppercase. The initial page of the text should only include the title of the text, and the abstract. The text should be accompanied by the author/s' statement that the text has not previously been published or is not in press with any other journal or monograph. In the statement, the author/s should also make a proposal for the article's classification in compliance with the typology of documents/works (an original article, a review article, or a book review). The Editorial Board shall decide on the final classification of a submitted text.

ARTICLES

Original or review articles written in the English language (British English) should not exceed 6,500 words. If the author wishes to publish a longer text, they should first consult the Editor. An article should be accompanied by an abstract of up to 100 words, written in both Slovenian and English, containing a definition of the subject under scrutiny, methods of argumentation, and conclusions. The author should also provide up to seven key words. The titles should be clear and indicative. The main title, printed in bold uppercase letters, should not exceed 100 characters. Texts longer than 1,500 words should contain subtitles of no more than two levels. The subtitles of the second level should be italicised.

Tables, graphs and figures should be designed as attachments (and not included in the text), with informative titles, in uppercase letters and italics; they should be numbered consecutively (Figure 1: TITLE OF FIGURE, Graph 2: TITLE OF GRAPH, Table 3: TITLE OF TABLE). Each table and figure should be on a separate sheet. Their approximate positions in the text should be marked in the text. The author should determine how much space each table, graph or figure will occupy in the text. The space required for tables, graphs and pictures should be included in the total text length, as either 250 words (1/2 page) or 500 words (1 page). The sources of tables and graphs should be written below the table and graph and should end with full-stop. Use the table feature in Word to create tables.

Table 1: COMMITTEE EFFECT

Relugative effect	Mixet effect	Distributional effect
BUDG, TRAN, IMCO,	ECON, ENVI, ITRE, LIBE	EMPL, AGRI, PECH, REGI
JURI, AFET, DEVE, INTA	JURI, AFET, DEVE, INTA	JURI, AFET, DEVE, INTA

Source: Yordanova, 2009: 256.

Footnotes should be clearly marked in the text with consecutive numbers from beginning to end; written in appropriate places in the text; and arranged in the same order under the text. Footnotes must be limited in both number and length. Notes about the author/s, as well as any acknowledgements, should include information on the organisation to which the author/s belongs when relevant to the subject addressed in the text, and should also include information regarding any financial or other assistance given for preparing the text.

Quotations of three or more lines in length should be placed in a separate centre-aligned paragraph, with the text appearing in italics and without inverted commas.

The fact that most of the posts have been liked is an evidence that citizens find the posts made by the local government interesting and useful, but they do not show any further interest by sharing the information with friends or by engaging in dialog commenting on them. (Bonsón et al., 2013: 12)

BOOK REVIEWS

Book reviews not older than 2 years are accepted for publication in *Teorija in praksa* and should contain up to 1,500 words. In a book review, the author should strictly avoid making any references to any sources and literature. The book review should not include title or subtitles. Information about the author and the reviewed book should be given at the review's start in the form shown below:

First Name LAST NAME

Institutional affiliation

Author's First and Last Name

Title: Subtitle

Publisher, City Year of publication, number of pages, price (ISBN number)

John SMITH

Oxford University

Eviatar Zerubavel

Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past

University of Chicago Press, Chicago and London 2003, 184 pages, USD 25.00 (ISBN 0-226-98152-5)

REFERENCES

The basic form of an in-text reference is (Smith, 1994). To indicate the page, use the following form: (Smith, 1994: 27–28). If two authors are referred to, they should both be stated: (Smith and Doe, 2007). When there are three or more authors, the following form should be used: (Smith et al., 1994: 27), while all authors should be mentioned in the reference list. If the author does not use the first edition of the book, the year the first edition was published should also be given: (Smith, 1953/1994: 7). Several simultaneous references should be separated by a semicolon: (Smith, 1994: 7; Doe, 1998: 3–4; 2005: 58). When citing several references by the same author published in the same year, references should be separated by letters a, b, c etc.: (Smith, 1994a; 27–29; Smith 1994b: 1) in the order they first appear in the text.

The list of references should be placed at the end of the text, under the heading BIBLIOGRAPHY. It should only include units of literature used in the text. Sources should be listed after the list of references under the heading SOURCES. The bibliography should be arranged in alphabetical order of the last names of the authors and, in the case of multiple works by the same author, by the consecutive order of editions.

Books

Last Name, First Name (year of publication): Title of the Book: Subtitle. City: Publisher.

Geertz, Clifford (1980): *Negara: The Theatre State in Nineteenth Century Bali*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Edited Books

Last Name, First Name (ed.) (year of publication): Title of the Book: Subtitle. City: Publisher.

Featherstone, Mike and Mike Hepworth, Bryan S. Turner (eds.) (1991): *The Body: Social Process and Cultural Theory*. London: SAGE Publications.

Chapters or Essays in Monographs

Last Name, First Name (year of publication): Title of the Chapter/essay in the Edited Book. In First Name Last Name of the editor (ed.), Title of the Edited Book, pages of the chapter/essay. City: Publisher.

Palan, Ronen (1999): Global Governance and Social Closure or Who is to Be Governed in an Era of Global Governance? In Martin Hewson and Timothy J. Sinclair (eds.), *Approaches to Global Governance Theory*, 55–72. Albany: State University New York Press.

Articles

Last Name, First Name (year of publication): Title of the Article: Subtitle. Name of Journal Volume (Number): pages.

Bachrach, Peter and Morton S. Baratz (1963): Decisions and Nondecisions: An Analytical Framework. *American Political Science Review* 57 (3): 632–642.

Internet (WWW)

Last Name, First Name (year of publication): Title. Accessible at Internet address, date of access.

Deluze, Gilles (1978): Spinoza. Accessible at <http://www.imaginet.fr/deluze/TXT/420178.html>, 10. 1. 2001.

Sources

It is the author's sole responsibility to respect the material and moral copyrights related to the use of data, files, reproductions and works (hereinafter: the source) of other natural and legal persons in his or her article. The authorship of a source an author uses which is not the outcome of their own research must be clearly identifiable by properly including the source in the list of SOURCES and by citing the source in the text.

The author should give as much data as reasonably necessary about the source such as its author, city or institution, address, name or description, evidence number, webpage address, place and year of its creation, and similar. Such details should allow the traceability or intersubjective verifiability of the source. With electronic sources, the author should also include the date the material was accessed.

Last name, First name (year of creation of the source): Address/holder of the source. Place of keeping the source. Accessible at Internet address, date of access.

Featherstone, Mike (2005–2008): Audio cassettes. National Museum of New Zealand. Available at <http://www.imaginet.nz/deluxe/TXT/420178.html>, 10. 1. 2010.

or

Activity Report of the National Assembly of Republic of Slovenia, 1996–2000. Ljubljana: National Assembly of the Republic of Slovenia, 2000.

If a source is the author's private archives or those of another person, this should be clearly stated. An indication of the identity of private archives' owner is recommended, but not necessary if this may affect the protection of their material rights or personal integrity.

Last name, First Name of any author (potential year of creation of the source): Source name or description. The place where the source is kept. Private archives.

Collection of supporters' scarves. Hitchiker Museum, Richmond upon Thames. Private archives of James Longfield.

or

Collection of letters by Janez Novak. 1953–1989. Private archives.

When a source's author and year of creation are known, the same way of citing it in the article text applies as for the citation of articles, chapters in a book or books. When the source's author and year of creation are unknown, the source's title, name or description should be used sensibly in the article text. If the title, name or description of the source consist of more than five words, the initial wording of the source's address, name or description should be used when citing the source in the main text so that it will be clearly identifiable in the Bibliography.

(Activity Report of the National Assembly, 2000)

or

(Collection of supporters' scarves)

Concerning other ways of citing the literature or sources used in articles, please contact the Editorial Board of *Teorija in praksa*.

PEER-REVIEW PROCEDURE

All types of articles undergo a mutually anonymous peer-review procedure organised by the Editorial Board of the journal. Articles and book essays are to be reviewed by no fewer than two reviewers. As a rule, the review procedure takes 2 months from submission of a text to notification of the reviewers' opinions. The publication of a text can be rejected by the Editorial Board without any external review if the text does not follow the instructions given above, or falls outside of the scientific fields covered by *Teorija in praksa*.

The author shall improve the text and re-submit the improved text to the Editorial Board within 3 weeks of being notified of the reviews. When extensive improvements are required by the reviewers, the author should resubmit the improved text for the reviewers' reassessment. A special sheet, "Author's Report", sent to the author along with the reviews of the text, must be sent as an attachment to the improved text by the author, explaining which parts of the text have been improved, and how. If the author finds a reviewer's comment to be unfounded, deficient or unclear in any way, they should justify their potential disregard of the reviewer's comment in a special report to the Editor in Chief. The Editorial Board reserves the right

not to commence the review procedure of papers which failed to meet the standards of formal written language.

Every author is entitled to one free copy of the issue in which their article appeared. Each additional copy may be purchased for EUR 10, plus postage. Upon request, the author(s) may be provided with a pdf file of their article free of charge. The cost of mandatory language editing of English texts will be charged to authors on prior agreement. Published papers become the material copyright of the Journal's publisher.

PUBLISHING ETHICS

Teorija in praksa journal follows the Committee on Publication Ethics (COPE) Code of Conduct guidelines and the requirements for peer-reviewed journals, elaborated by the Elsevier Publishing House (in accordance with international ethical rules of scientific publications).

Teorija in praksa Journal is adopting these policies and procedures to support editors, reviewers and authors in performing their ethical duties under these guidelines.

It is expected of authors, reviewers and editors that they follow the best-practice guidelines on ethical behavior contained therein.

